

50.013

HA 1.750

LXXIV. ÉVF. 1. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1958. JANUÁR—MÁRCIUS

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1958

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: FITZ JÓZSEF az irodalomtudományok kandidátusa, ny. könyvtári főigazgató, SZ. NÉMETH MÁRIA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, ORSZÁGH LÁSZLÓ, a nyelvtudományok doktora, egyetemi tanár, LEO KOHÚT tudományos kutató, Pozsony, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, VALKÓ ARISZTID, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HERNÁDY FERENC, a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, LÉCES KÁROLY egyetemi tanársegéd, BÉLLEY PÁL, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, V. WALDAFFEL ESZTER, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, DANYI DEZSŐ, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának osztályvezetője, RÓZSA GYÖRGY, a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának vezetője, BARTA GÁBOR, a Magyar Szabványügyi Hivatal munkatársa, KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi tanár, SZÁSZ KÁROLY, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár osztályvezetője, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, JEZERNICZKY MARGIT, a szegdi Egyetemi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400.

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel

(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

ÖTÖDIK FOLYAM
LXXIV. ÉVFOLYAM

1958

TARTALOM

<i>Csapodi Csaba</i> : Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában	118
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Ceninius	327
<i>Fitz József</i> : A nyomdászattörténet korszakai	1
<i>Keresztury Dezso</i> : Horváth János nyolcvanadik születésnapjára	305
<i>Kőhalmi Béla</i> : A bibliográfia és az új technika	97
<i>Kőhalmi Béla</i> : Megemlékezés Szabó Ervin halálának 40. évfordulója alkalmából	213
<i>Sz. Németh Mária</i> : Az Akadémiai Könyvtár mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója	10
<i>Ország László</i> : Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról	22
<i>Sallai István</i> : A könyvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban	224
<i>Soltész Zoltánné</i> : A második magyar ősnyomda nyomai	144
<i>Szentmihályi János</i> : A hungarica-bibliográfia néhány problémája	109
<i>Szilágyi János</i> : A szakszervezeti könyvtárak Magyarországon a két világháború közti időben	246
<i>Tombor Tibor</i> : Egy főúri palota átépítése az Országos Műszaki Könyvtár számára	307
KISEBB KÖZLEMÉNYEK	
<i>Berkovits Ilona</i> : Zichy Mihály Igor-ének illusztrációi	271
<i>Busa Margit</i> : Kurucellenes röpirat kéziratos másolata	62
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Corvinaként felismert kódex a Vatikán Könyvtárban	161
<i>Dörnyei Sándor</i> : A pozsonyi Magyar Hírmondó történetéhez	263
<i>Durzsa Sándor</i> : A tudományok osztályozásának magyar történetéhez	351
<i>Herepei János</i> : Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelye és munkatársai	56
<i>Hernády Ferenc</i> : A Pécsi Tárogató két száma	67
<i>Horváth Viktor-Sági Antalné</i> : A „Kolokol” három évfolyama az Országos Széchényi Könyvtárban	162
<i>Jakab Géza-Németh László</i> : Országos „Nemzeti könyvtár-építő mozgalom” a reformkor elején Zalában	267
<i>Jakó Zsigmond</i> : Mátyás király törvénykönyvének újabb töredéke	350
<i>Jakó Zsigmond</i> : Váradi Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott	345
<i>Kohut, Leo</i> : Der Wiegendrucker Mikuláš Štetina Bakalář	50
<i>Pálvölgyi Endre</i> : Tárgyszókatálogos az Egyetemi Könyvtárban	357
<i>Pálvölgyi Endre</i> : Volt-e Szenci Molnár Albert bibliafordításának frankfurti kiadása?	260
<i>Tóth András</i> : „Holt” kéziratgyűjtemények élete	42
<i>Valkó Arisztid</i> : A Stotz nyomdász-család magyarországi működéséről	64
<i>Vértesy Miklós</i> : Jezsuita tiltakozó írás 1707-ből	262
<i>Vízkelety András</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár 31. számú német kódexe ..	158

FIGYELŐ

<i>Barta Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlása	90
<i>Bélley Pál—Gombocz István—V. Waldapfel Eszter</i> : A varsói Nemzetközi Bibliográfiai Kongresszus	75
<i>Csapodi Csaba</i> : Tudományos könyvtárak és könyvtártudomány Csehszlovákiában	367
<i>Danyi Dezső</i> : A magyar könyvtári statisztika	79
<i>J. Hajdu Helga—Sebestyén Géza</i> : Tanulmányút a Német Demokratikus Köztársaságban	280
<i>Haraszthy Gyula</i> : Az UNESCO alaptervezete a keleti és nyugati kulturális értékek kölcsönös megbecsüléséről és a könyvtárak ezzel kapcsolatos feladatai....	197
<i>Kecskés László</i> : A Kínai Népköztársaság Állami Könyvtára Pekingben	283
<i>Kóhalmi Béla</i> : A könyvtárosok felsőfokú oktatásának első nemzetközi konferenciája Prágában.....	195
<i>Léces Károly</i> : Ferenczi Zoltán emlékezete	74
<i>Markos Béla</i> : Fényképi címfelvételezés az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó osztályán és a fényképi eljárás tapasztalatai néhány könyvtár katalógizálásában	363
<i>Máté Károly</i> : Szentkúty (Drescher) Pál (1889—1957)	165
<i>Páldy Róbert</i> : A tudományos munka kialakítása a veszprémi Megyei Könyvtárban	289
<i>Rózsa György</i> : Közgazdasági könyvtárak gyarapodási jegyzékei.....	87
<i>sma</i> : A Csehszlovák Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárosainak első munkaértekezlete	90
<i>sma</i> : A nemzeti könyvtárak konferenciája	292
<i>Takács József</i> : A nemzeti könyvtárak szervezete és működése	175
<i>Tordayné Péter Erzsébet</i> : Tíz éves a mezőgazdasági dokumentáció	285
<i>Tordayné Péter Erzsébet—Walleshausen Gyula</i> : Még egyszer a mezőgazdasági bibliográfiáról	374
<i>Veregy Gyula</i> : Az ETO és a magyarországi dokumentáció szervezési kérdései....	166
<i>Walleshausen Gyula</i> : Szakkönyvtári továbbképző tanfolyam tervezete	287
Hírek: Nemzetközi Dokumentációs Központ (<i>sma</i>) — Érdekes könyvtártechnikai újdonság (<i>B. B.</i>) — Modern könyvillusztrátorok (<i>P. Lakatos Éva</i>) — Beszámoló a lengyel-magyar bibliográfiai kapcsolatokról (<i>Terbe Lajos</i>) — Kner Imre emlék-est (—)	378

SZEMLE

Allony-Loewinger: The Institute of Hebrew Manuscripts (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	203
Berliner Titeldrucke (Ism. <i>Szász Károly</i>)	92
Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára (Ism. <i>Bélley Pál</i>)	384
Bibliothek — Bibliothekar — Bibliothekswissenschaft (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)..	293
A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának műszaki tudománytörténeti kiadványai (Ism. <i>Baldzs Sándor</i>)	386
Ciuchindel, C.: Despre inceputurile preseii româneşti Courier de Moldavie (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	205
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1955 (Ism. <i>Bereczky László</i>)	207
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1956 (Ism. <i>Léces Károly</i>)	298
Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára (Ism. <i>Varga Endre</i>)	389
Festschrift zum hundertjährigen Bestehen der Wiener Stadtbibliothek (Ism. <i>Jezer-niczky Margit</i>)	96

Franz, Günther: Bücherkunde zur Weltgeschichte (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>) ...	381
Frattarolo, Renzo: Anonimi e pseudonimi (Ism. <i>Szabó György</i>)	202
Fuhrmann, O. W.: Über die Auflagenhöhe der ersten Drucke (Ism. -z)	380
Gutenberg Jahrbuch 1957 (Ism. <i>F. J.</i>)	201
Három pozsonyi könyvtár ősnymtatványkatalógusa (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	204 —
Karel Havlíček Borovský politik a novinář (Ism. <i>M. B.</i>)	206
Katsh, Abraham I.: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	304
Kellner Béla: Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	95 ✓
Kísérlet a világ tudományos folyóiratainak kritikai áttekintésére. Verzeichnis ausgewählter wissenschaftlicher Zeitschriften des Auslandes (Ism. <i>Köhalmi Béla</i>)	91
Korpała, Józef: Abriss der Geschichte der Bibliographie in Polen (Ism. <i>Bélley Pál</i>)	295
Kotvan, Imrich: Bibliografia Bernolákovcov (Ism. <i>Markos Béla</i>).....	205
Kozoeca Sándor—Radó György: A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig (Ism. <i>Trócsányi Zoltán</i>).....	93
A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete (1831—1867) (Ism. <i>Lay Béli</i>)	209 ✓
A magyar népművelés tíz éve (1945—1954) (Ism. <i>Babiczy Béla</i>)	387 ✓
A Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója (Ism. <i>Simon Mária Anna</i>)	210
Nagy László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	301 ✓
Nyilas Márta: Arany János Budapestje (Ism. <i>D. Szemző Piroska</i>)	303 ✓
Polgár, Ladislaus: Bibliographia de historia Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis (1560—1773) (Ism. <i>Benda Kálmán</i>)	383 —
A történeti statisztika forrásai (Ism. <i>Tóth András</i>)	300
Varet, Gilbert: Manuel de bibliographie philosophique (Ism. <i>Mátrai László</i>)... 296	296 ✓
<i>Ujabb könyvtártudományi művek</i> (Összeállította <i>H. Izsó Livia</i>)	391

A nyomdászattörténet korszakai

A nyomdászattörténet a könyvtörténetnek időben a legrövidebb, anyagában viszont a leghosszabb része. Öt évszázada szemben áll az előtörténet közel öt évezredével. Anyaga azonban oly bőséges, hogy az áttekintés és a részletek tanulmányozása miatt alszakokra kell tagolnunk. Művelői általában a történelem és irodalomtörténet korszakbeosztását vették mintának.

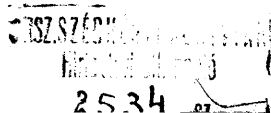
Az első világháború előtt a történetírók, irodalomtörténetírók és nyomdászattörténészek összefoglaló műveik anyagát a szellemi mozgalmak változásai szerint csoportosították, megkülönböztetve egymástól a reneszánsz, a reformáció, az antireformáció, az abszolutizmus, a felvilágosodás stb. korát. Magyarországon az 1526., 1711., 1849., 1867. évet határsorompónak tekintették — még a bibliográfiában is. MARCZALI Henrik, BEÖTHY Zsolt, BALLAGI Aladár ilyenformán tagolták a múltat. Ebben nagyjában — legföljebb egy-két évtizednyi eltéréssel — megegyeztek a külföldi tudósokkal.

A nyomdászattörténészek éppen csak az ősnymotatványkornak szabtak mechanisztikus határvonalat. Először még 1640-ben Bernardus de MALLINCKROT (*De ortu et progressu artis typographicae*) jelölte meg az ősnymotatványok felső korhatárát a szép kerek „annus saecularis”-ban, az 1500. évben. Cornelius a BEUGHEM (*Incunabula typographiae*, 1688), az első ősnymotatványbibliográfia szerzője követte, s azóta 1500 maradt a nyomdászattörténet kezdő fejezetének záróéve. Véglegesen Ludovicus HAIN (*Repertorium bibliographicum*, 1826—1838) rögzítette a korhatárt; munkája mindmáig e tárgykör leghasználtabb segédkönyve, s a tőle való eltérés zavart és nehézségeket okozna.

A későbbi időre azonban rideg évszámsorompók nélkül tárgyalták a reformáció, az ellenreformáció stb. nyomdászatát.

Az első világháború után más korfelosztás jött divatba. Az újkor anyagát mechanisztikusan a XV., XVI., XVII., XVIII., XIX. század korára csoportosították. Például nálunk SZEKFŰ Gyula a *Magyar történetben*, PINTÉR Jenő nagy irodalomtörténetében (noha ugyanő az első világháború előtt még a régi korfelosztást követte) s NOVÁK László ötkötetes nyomdászattörténetében. Külföldi minták után indultak — pl. Svend DAHL 1928-ban megjelent könyvtörténete is ezt a beosztást követi. Talán kényelemszeretetről. A szerző gépiesen, fejtörés nélkül rakosgathatja a céduláit.

De az ilyen elrendezés se nem logikus, se nem természetes. 1600-ban egyetlen olyan nyomda sem szűnt meg, mely 1599-ben létezett; valamennyi hosszabb-rövidebb ideig tovább működött a XVII. században. Újat sem alapítottak a határvében. Mi értelme, hogy a HELTAI-nyomda történetét 1600-ban megszakítsuk — visszatérve 1558-ra, HUSZÁR Gál magyaróvári sajtójára —, s csak a XVII. századot tárgyaló később következő részben folytassuk? 1599 és

1601 közt belső életében nem történt változás, irányától sem tért el, s anyagi helyzete is ugyanaz.

De mit válasszunk a gépies évszázados beosztás helyett?

BOGENG, a legújabb korig terjedő általános és egyetemes nyomdászat-történet szerkesztője I. kötetében a XV. századdal foglalkozik, a II.-ban pedig sorra vesz egyes országokat, s mindegyiknél a történetet újra kezdve valamennyinél külön-külön 1940-nel zárja.

Az időrendi és földrajzi elv következtlen összekeverésének elriasztó példáját adja. Hasonló lenne hozzá az olyan magyarországi nyomdászat-történet, mely öt évszázadra terjedő anyagát kor-tagolás nélkül a nyomda-székhelyek sorrendjében közölné. Akár a városok betűrendjét, akár nyomda-alapításaik idejét, akár pedig az égtájak vagy országrészek egységét követné, nem a nyomdászat fejlődését látnók magunk előtt, hanem valamely vidék, város művelődéstörténetének egyik kiszakított fejezetét olvasnók. Holott az összefoglaló nyomdászat-történetben a lényeges éppen a tipográfia egységes fejlődésének a szemléltetése. A különféle helyeken és különféle nyomdáknban egyazon időben ugyanazokat a módszereket követték, ugyanolyan eszközökkel éltek, a haladást azonban egyéni kezdeményezésekkel érték el. Hogy ezt láthassuk, az ugyanazon korszakban működőket egymással összefüggésben kell tárgyalnunk, tudnunk kell, mit tanultak egymástól, s minőségi teljesítményeiket meg azok okait össze kell hasonlítani.

Vannak, akik a stílusok szerint tagolják a nyomdászat-történetet: nyomon követik a gótika és reneszánsz versenyét, a reneszánsz átmenetét a barokkba, aztán a rokokó, az empire, a romantika, a biedermeier, a bizonytalankodó eklekticizmus, a mindentől távolodó szecesszió s végül a mai nap könyv-stílusát. A korhatárok ez esetben ingadozóak. Az átmenetek elmosódnak; a stílusok egymás mellett éltek, mert a szegényebb nyomdák ritkábban frissíthették fel készleteiket, s anyagi okokból el-elmaradtak az irodalom, zene és képzőművészet gyorsabb ütemű átalakulása mögött. Az íróknak vigyázniuk kell, nehogy munkájában bibliofil szempontok jussanak túlsúlyba: akaratlanul is meghamisítaná velük az elsősorban a mindennapi szükségleteknek szolgáló nyomdászat tényleges képét.

A nyomdászat-történezesek legtöbbször a történelem és az azzal párhuzamosan haladó irodalomtörténet korsorompóihoz igazodtak. Eljárásukat indokolja az, hogy a tipográfia mindenkor a köznapi életet és a korabeli olvasót szolgálta. Nem szakítható ki a korából. Története azonban, mint az imént említettem, elhomályosodik, ha erőszakosan mechanikus keretbe szorítjuk, pl. ha valamely év csupán azért korhatár, mert számjegye két nullára végződik. Az évszázadok szerinti gépies beosztás nem hangsúlyozza a változásokat, minden történelem lényegét, s megszakítja a fejlődés szemléltetését, noha ez minden történelem fő feladata.

Nem volna-e célszerű és természetes, ha ahelyett, hogy más tudomány-ágakhoz igazodnánk, olyan korfelosztást választanánk, mely megfelel a nyomdászat sajátos természetének, mibenléte különlegességeinek?

E kérdés eldöntésére mindenekeelőtt meg kell állapítanunk, miféle megkülönböztető vonások illenek kormeghatározása alapjául? A technikai fejlődés kritériumai vagy pedig a szellemi indítékok?

A technikának kétségkívül nagy az ipar- és társadalomátalakító szerepe, de nem eredeti oka, neki magának is oka van, mégpedig szellemi oka, s ez utóbbiból indul ki a fejlődés vonala. A technikai változásokat valamilyen gondolat

szüli. A technikához vezető gondolat előbb volt, de a társadalmi igény döntően beleszólt a probléma kiválasztásába.

A technikai találmányt választani kiindulópontul már azért is indokolatlan, mert sok előzménye van, fokozatosan, változatokban születik, nem készen pattan ki Minerva fejéből. Elég alkalmunk volt megtanulni azt az igazságot, hogy minden első előtt volt egy legelső s minden legelső előtt egy legeslegelső.

Lássuk, miként tagolhatjuk a nyomdásztörténetet, ha az eszméket választjuk kiindulópontul.

Mindenekelőtt két főkorszakot különböztetünk meg. Az elsőt a haladást megkönnyíteni törekvő ama gondolat indítja meg, hogy kívánatos, ha a szöveget egyszerre többen és több helyen olvashatják. Kivitelezése fokozatosan történt: kezdetben egész rövid egylapos szövegek (pl. imák, búcsúlevelek) és szentképek átkeféléssel végrehajtott sokszorosítása kifaragott fatáblákról; később ugyancsak keféléssel, de már mozaiktechnikájú szedésnyomással COSTER 20—30 leveles iskolakönyveket adott ki; s végül sajtóval, mellyel GUTENBERG a bibliát két hatalmas kötetben tudta közzétenni. Utódai szinte változatlanul 350 esztendőn át az ő technikáját követték.

A második főkorszak azzal a felismeréssel kezdődik, hogy a tudnivalókat, különösen a híreket, a hírlapokat, de a sajtótermékeket általában is, gyorsan kell az olvasók kezébe juttatni. S a gyorsaság gondolatát egész sereg találmány 18 éven belül megvalósította: 1796-ban SENEFELDER litográfiája, 3 évvel utána ROBERT bálapapírgyártó gépe, 1800-ban STANHOPE vassajtója, 1812-ben KÖNIG gyorsajtója — síneken ide-oda mozgó szedésformákkal, festékező hengerrel, a nyomást végző forgóhengerrel. S a fejlődést 1814-ben betetőzi STEVENSON gőzmozdonya, mely a szállítást gyorsította meg.

S mindezek a gyorsaság gondolatát kivitelező gépek a példányszám emelésének szinte korlátlan lehetőségével megvalósították a gondolatterjesztés olcsóbbodását is.

E két főkorszakon belül a rövidebb alkorszakokat könyvmorfológiai változások jellemzik.

Kiindulnak az előző kor formáiból, de ezeket az olvasás célszerűségi és a kiadók gazdasági szempontjai szerint átalakítják. Az ősnyomatványkor átvette a kódexek külsőségeit: a vaskos rétalakot, a betűtípusokat, az iniciálékat, a kolofont, az őrszót, mely a könyvkötőnek jelzi, hogy a következő levél milyen szóval kezdődik, és a mai lapszámozást pótló betűszignatúrákat. A változás mindössze az, hogy nem kézírásban, hanem nyomtatásban adja őket. A könyvvásárló nem tett különbséget kézíratos meg nyomtatott könyv közt, s a nyomdász maga is csak mesterséges kéziratot látott a kiadványban. Ha hártýára nyomatta, s pazar lapszéli folyondárdísz, aranylemezes kezdőbetűket és ragyogó színű miniatúrákat festett rá, miben sem látszott különbözni a díszes pergamenkéziratoktól. Nem volt ebben csalási szándék. A szemlélő csak a szépség tényét érezte.

A reformáció nyomdászatában általánossá válik a címlap, a könyv elkészítésére vonatkozó adatok a kötet végéről, a kolofonból átkerülnek a címlapra, a lapokat megszámozzák, a szöveget apróbb betűkkel, sokhelyt újfajta típusokkal (kurzívával meg fraktúrral) nyomják. Az ellenreformációban a könyv barokk stílusú, a címlap fecsegő, a fametszetet kiszorítja a rézmetszet és a rézkarc. A felvilágosodás korában a címlapon megjelenik a rokokó bájos vignettája, s kedvéért az azelőtt az egész lapot betöltő 20—30 soros könyvcím fokozatosan megrövidül, míg végül az egy-két soros cím lesz a leg-

gyakoribb. A XIX. században a második főkorszakot indító találmányoktól kapja a könyv mai modern alakját. „Gépkönyv”-vé válik. Míg a közel 400 évig tartó első főkorszakban a nyomdászok munkája kézimunka, s a felszerelésük, az eszközeik is alig változtak (a gutenbergi kéziműszerrel öntötték a betűket, a szedést ugyanúgy rakosgatták, egyengették és tömítették papírszeletekkel, a korom- és olajvegyületből otthon főtt festéket ugyanolyan lószőrrel tömött bőrlabdával kenték a szedésre, a papírt a szedésformából kiálló punktúrákba rögzítették, s mindenütt emberi erővel mozgatott faszajton nyomtak), addig a második főkorszakban minden tevékenységet fokozatosan a gőzzel, majd villamossággal hajtott gép vett át, a papirgyártástól és betűöntéstől egészen a gépszedésig és a rotációs nyomásig. A könyv új képet kapott tőle. Rápillantással meg tudjuk állapítani, hogy más, mint az előző korszaké.

Minden nemzeti nyomdászattörténet morfológiai kezdőévei mások. Olaszországban az ősnymtatványkor 1500-ban ér véget, mert ALDUS Manutius Velencében 1501 óta nyomatta az iskolák felsőbb osztályainak tanulói számára zsebre tehető alakú, kéregbélés-kötésű, könnyű és olcsó klasszikus kiadásait, melyekben feltűnik új betűfajtája, a kurziva is. Tőle indult ki s terjedt el világszerte az új könyvalak. A következő évtizedben északnyugaton Baselbe s innen Párizsba ér, észak felé 1518—20 közt Wittenbergbe, hol LUTHER munkáiban, s itt már további következményeiben, — addig nem ismert több ezres példányszámú és nemzeti nyelvű kiadásokban, továbbá a germán ízlésnek megfelelő fraktúr típusokban — jelentkezik. Magyarországon csak 1535-ben HONTER brassói kiadványaiban tűnik fel, mégpedig az eredeti alduisi formában — baseli, frobeniusi mintára.

Az egyetemes nyomdászattörténet ezeket az egyes nemzeteknél eltérő kezdőéveket átmeneti korbá fogja össze. Az ősnymtatványkort, úgy amint MALLINCKROT és HAIN látta, 1500-zal lezárja, s utána néhány évtizeden át figyelni, miként állandósul az 1501-ben elindult új forma.

Az egyes nemzeteknél a kezdőévszámnak nem kell egybeesnie az új alakban elsőként megjelent könyv impresszumának évszámával. Alkalmassint lehet ennél korábbi, az előkészület idejéből, amikor a nyomdász megszervezte újdonságát, s amikor az olvasók már vásárolták s megkedvelték a külföldön megjelent újformájú könyveket. Vitatható, hogy kell-e egyáltalán pontos évszám? A szakírók és olvasók az emlékezőképesség megtámasztása kedvéért szeretik a korszakokat határozott évszámok közé szorítani. Sőt arra ügyelnek, hogy ezek lehetőleg élesek legyenek : zárják le az előző korszakot valami katasztrófával, pl. a mohácsi vésszel vagy a szatmári békével, vagy pedig indítsák meg az új változásokat okozó felfedezéssel, mint pl. a gyorssajtó találmányával.

A mi magyar könyvtörténetünkben a mohácsi vész valóban világos választóvonalnak tűnik. 1526 : a budai királyi vár fénye hirtelenül kialszik, a kor legszebb könyvtára, a Corvina feloszlik. A budai könyvkiadók, akik között magyar származásúak, mint WARDIA István és SZEKSZÁRDI Lénárt működtek, egy csapásra és maradéktalanul eltűnnek. Maga a könyv megváltozik. 1526 után már igen-igen ritkán kalligrafálnak miniatűrös hártyakódexeket. A szép, tartós, kemény ősnymtatványpapírt részben pótanyagokból gyártott bolyhosabb papír váltja fel, az incunabula-ívrét és a fatáblakötés kimegy a divatból. Nagy alakú betűk helyett apró típusokkal nyomtatnak. A humanisták tudós szellemét háttérbe szorítja a reformáció fürge és verekedős propagandája. A mecénásokat már nem a könyv szépsége érdekli, hanem a hatékonysága, torborzó ereje. Más könyvvilág ez, mint volt az 1526 előtti.

Azonban nem minden korszakot záró vagy kezdő évszám sorompó jellege ilyen meggyőző. A reformációt követő korszakot, az ellenreformációt, 1578-tól, TELEGGDI nagyszombati nyomdája megalapításától számítják. Csakhogy a hitújítás erélyes nyomdászai tovább működtek, 1578-cal távolról sem zárul le a hőskoruk. A működésük csak fokozatosan kap más színt, amikor is a református felekezetek nem egymásban, hanem az újjáéledő és egyre kötekedőbbé váló katolicizmusban látják az ellenséget. Abban a mértékben, amelyben ez erősebbnek bizonyul, csendesedik a tollharc, s a nyomdák a megrendeléseket prédikátorok helyett egyre inkább a barokk-kor tudósaitól kapják. A hitújítás írónyomdászeit nyomdai mesteremberek váltják fel. Józanabbak, számítóbbak, mint a régiek, kisszerűbbek, nyárspolgárok. Az ellenreformáció az a korszak, melyben ez a nyomdásztípus az uralkodó. Melyik évben kezdődött? Nem tudjuk megmondani. Határozott évszámhoz nem köthetünk hosszú fokozatos átmenetet. 1526 annyiban tekinthető fordulatlannak, hogy az átmenet az új formák felé rohamosan következett be, de 1578 után még soká tartott, amíg az előző kor jellemvonásai elhalványodtak.

Hosszú átmenetekhez csak határozatlan, nem pedig pontos évszámok közé szorított korhatárokat állapíthatunk meg.

Különleges alkorszaka a magyar nyomdászattörténetnek, mely mint ilyen az egyetemesben nem számít, az 1686 és 1711 közt, a törökök kiűzésétől a kuruc szabadságharc bukásáig eltelt negyedszázad. Ismét a történelem egyik alkorszakával esik egybe, tárgykörünkben azonban nem a mozgalmas események, nem az ország szökőkútszerű fellendülése meg leomlása miatt különítettük el — noha a nyomdászok ezektől és a korszellemtől nem függetleníthették magukat, sőt e két tényező döntő sorsfordulatokat is okozott egyes nyomdászok életében és egyes nyomdák létében —, hanem azért, mert az akkor vezető hollandiai tipográfia eszméinek és példáinak hatására a magyar nyomdászat átalakult. Más, mint volt az előző s mint lesz a következő időszakban. A holland hatást tárgyalón kívül külön fejezet még az első magyarországi hírlap története, valamint TÓTFALUSI és VINCE — akkori nyomdászatunkat fényeszőróként megvilágító — tragédiája. E fejezetek terjedelme is indokolja, hogy a felszabadulás és lebukás ez izgalmas 25 esztendejét külön korszaknak tekintsük. Igaz, egyetlen emberöltő is hosszabb nála. Aki 1686-ban 25 éves volt, 1711-ben még aránylag fiatal, — 50 éves. Mégis tömérdek változást látott, nemcsak a politikai életben, hanem a nyomdászatban is. Az is magasba lendült és mélybe hanyatlott.

A következő alkorszak, 1712-től a XVIII. század végéig, újra egészen más világ. Jönnek a nyugat felől bevándorló német nyomdászok. Alapos mesterségbeli szakismeretet és pezsgő vállalkozókedvet hoznak magukkal. Szűz vidékekre is elmerészkednek, s az új nyomdászékhelyekkel (Sopron, Győr, Vác, Pécs, Temesvár) az ország szellemi képe is átalakul. A jövevények bámulatosan tudnak alkalmazkodni. Alázatosak és engedelmesek a megyéspüspökök iránt, akiket mecénásul meghódítanak maguknak, de ugyanekkor a felvilágosodás szolgálatába is állnak. Részük van benne, hogy a magyar irodalom megújul. A magyar könyvek száma a hazai latin és német kiadványokkal szemben örvedetesen szaporodik. Az új eszmék helyet kapnak bennük. A MARTINOVICS-per áldozatai közt nyomdász is akad, aki az éjszaka leple alatt a forradalmi kátét szedi ki. Könyveik külseje, megjelenési formája is más, mint az előző korszaké. A barokk stílus megnemesedett. A papír ellenállóbb, keményebb, a könyvek kötéséhez finomabban kidolgozott bőrt használnak, még a jelentéktelen apró-

nyomatványoknak is színes, csillogó papírborításokat adnak. A gazdagodás, a növekvő jólét jele.

A második főkorszak kezdő átmeneti ideje a nyugati országokban évtizedekkel rövidebb, mint nálunk. Angliában STANHOPE lord vassajtóját WALKER gépész a londoni BULMER-nyomdában már 1800-ban alkalmazta. Elgondolásai azonnal meghódították az ottani nyomdai ipart. Célja a munkateljesítmény fokozása, jelszavai: nagyobb mennyiséget kevesebb idő alatt, több könyvet hamarabb, olcsóbb termelést nagyobb nyereséggel!

A vas ellenállóképességének és súlyának erő kifejtése lehetővé tette, hogy a „stanhope”-nak kétszer akkora nyomótalpa legyen, mint a faszajtónak, s hogy egyetlen nyomással egész ívet nyomtathassanak vele. (A faszajtóval teljes ívet csak két munkamenetben, részletekben lehetett nyomni.)

A tőkeerős országokban, Angliában, Franciaországban és Németországban a stanhope gyorsan elterjedt. A maradék Magyarországon, ahol „lélek nélkül való gép”-nek, „betűgyilkos”-nak minősítették, csak 1835-ben szerezte be első példányát a pesti TRATTNER—KÁROLYI-nyomda.

Pedig akkor külföldön már új találmány szorította ki. STANHOPE gépe még kézisajtó volt, s az KÖNIG Frigyes első, 1803-ban Suhlban szerkesztett automatikus gyorsajtója is, mely fogaskerékátvitellel festékezett, az íveket pedig emberi kéz segítségével nélkül be- és kihajtotta, nyomta és kirakta. Néhány évvel később Angliában BAUER nevű munkatársával olyan gépet állított üzembe, mely óránként 400 nyomást végzett — óránként többet, mint a faszajtó egész nap alatt. S ezt a csodát is túlszárnyalta 1812-ben cilinderes gyorsajtójával. Óránként két nyomóhengerrel 2400 nyomást teljesített. Ez az „ívsikkasztó” gép is csak 1840-ben vonult be Magyarországra, szintén KÁROLYI István nyomdájába.

A nyomás meggyorsulásának előfeltétele a szedés meggyorsítása. A szedőszemélyzet túlságos szaporítása azonban megdrágította volna az üzemet és vele a termékeit. Angliában 1812 óta kísérleteztek gépszedéssel. A szedés gyorsasága viszont nagyobb betűmennyiséget kívánt, — következként, ugyancsak Angliában, szabadalmazták az első betűöntőgépet, mely naponta 20 000, sőt későbbi tökéletesítése után 40 000 betűt öntött ki magából. A régi betűöntőműszer ugyanazon idő alatt legföljebb 5000 betűt tudott termelni.

Mindezek ellenére a második főkorszakot nyomdászattörténetünkben mégis 1800-zal kezdhetjük, mert azóta — bár óvatosabban, mint a gazdagabb nyugaton — nálunk is érvényesül az a gazdasági törvény, mely szerint fejlettebb technikával olcsóbban, jobb gépi segítőmechanizmussal könnyebben boldogul az a nyomdász, aki él az új találmányokkal és fortélyokkal. E felismerés első jele, hogy LASZLOVSZKY József budai polgármester 1800-ban Bécsben SENEFELDER-féle könyomógépet vásárolt, s azt a budai városháza pincéjében a várbeli börtön rabjaival kezelte. Hivatalos hirdetményeket, polgármesteri rendeleteket, kézírásos körleveleket sokszorosított vele. A nyomdák is hamarosan ráébredtek, mennyivel olcsóbban illusztrálthatják a litográfiával folyóirataikat meg könyveiket. 1820 körül már úgy látszott, hogy a rézmetszet és rézkarc — minden mélynyomás — végképp letűnt.

Nem számít, hogy Magyarország eleinte hátul kullogott azért, mert nyomdászainak többsége szegény ember, aki az újdonságokat, mert anyagilag nem bírja őket, gyanakvó szemmel nézi, s óvatosságból kitarthat meglevő ócskaságai mellett. Másutt is így volt. BALZAC, az egykori nyomdász, maradi regényalakja jut eszünkbe: görcsösen ragaszkodik rozszant faszajtójához, és száználmas

hátrányba kerül merészebb versenytársával szemben, aki STANHOPE akkori újdonságával legyőzi.

Az eszmék az egyesek ellenállása ellenére utat törtek maguknak s megindították az új korszakot.

Ha a XIX. század első évtizedeiben lassan is haladt nálunk a technikai megújulás, tipografiáink annál készségesebben alkalmazkodnak a korszellemehez. Nyomdászattörténetünk egyik legszebb fejezetében az élenjárók közt látjuk őket. Az 1848. március 12-i népgyűlésen elfogadott *Mit kíván a magyar nemzet?* 12 pontjának elseje a sajtószabadságot és a cenzúra eltörlését követelte. Március 15-én e kívánságot a LANDERER—HECKENAST-nyomda valósította meg, amikor a 12 pontot és PETŐFI *Nemzeti dalát* cenzúra és hatósági engedély nélkül kinyomtatta. Ő tette meg az első forradalmi lépést.

Az utolsó korszak 1867-tel kezdődött. Nem azért, mert nálunk történelmi választóvonal s nem is azért, mert kendőzés nélküli sajtószabadságot létesített, hanem azért, mert ismét a nyomdászati technika tért új utakra. 1800-ig kizárólagos kézműipar, 1800-tól 1867-ig egyre elhatalmasodó gépipar, 1867-től kezdve nagyüzemeiben gyáripar. Lényegében, az eszmét tekintve, csak fokozása az előbbinek. Még mindig a gyorsaság és mennyiség növelése a cél. Külföldön kísérleti intézetek kutatták, miként lehetne a sajtó termelésében helyet, időt, kiadásokat takarítani, az előállítási költségeket csökkenteni, viszont a minőséget s a számbeli eredmények színvonalát emelni. A kutatás a rotációs elv mellett kötött ki. Kimondta, hogy a nyomdagépeknek a termelés szempontjából meddő mozgásait ki kell küszöbölni. A KÖNIG-féle gyorsajtó ide-oda, fel-le mozgásait a szünet nélküli körforgás váltja fel. A szedést már nem helyezik sík lapra, hanem hengerre öntik, a végnélküli bálapapír forgó hengerek közt fut át — a hengerek nemcsak nyomóformák, hanem papírvezetők is — s a körforgás sokkal sebesebb, mint az ide-oda mozgás. A statikus (egyensúlyozó) erő dinamikus (mozgó-feszülő) energiává változott át, s a rotációs óránként végez kb. 20 000, sőt ha ikergép, 35 000 nyomást. A gyorsvonalat elbújhat mögötte.

A fejlődést ebbe az irányba a hírlapirodalom terelte. Az újságnak a szerkesztőségi záróra után néhány órával és százezernyi vagy még több példányban kell megjelennie. Az első rotációt 1865-ben a *New-York Times* géptermében állították fel, s az 1867-es kiegyezés után csakhamar FALK Miksa *Pester Lloyd*-ja is ilyen „szörnyetegen” készült. Segítségével naponta kétszer tudott megjelenni.

A tipográfiát sokféle mellékágának a fejlődése is modernizálja. Felhasználják és tökéletesítik az előző alkorszak kémiai lánctalalmányait: a fotolitográfiát, a fotomechanikai sokszorosító eljárásokat, a cinkográfiát, a fotótipiát, a még STANHOPE által elgondolt szövegmatricázó tömöntést (stereotípiát), melyen a rotációs géppel való nyomás lehetősége is alapszik stb. A vilanyerő, mint gépmozgató, idővel még a könyvkötőüzemeket is korszerűsíti, pl. Budapesten a GOTTERMAYER céget. A hírszolgálat gyorsítására megszervezik a távirati irodákat.

Emellett folyvást új gépeket szerkesztenek. A NELSON-kolosszusok az íveket kinyomják, felszabdadják, összehajtogatják, és fűző meg könyvkötő munkát is végezve, teljesen kész kötött könyveket potyogtatnak ki magukból. Az inyencek irtóznak ezektől a könnyen kettéváló termékektől, melyekben néha hiányzik valamelyik ív, viszont valamelyik másik kétszer van meg, de a kevésbé olvasótömeg olcsón jut hozzájuk és mohón falja őket.

Az általános fejlődés terén magyarok is közreműködtek. Sikerral PETZVÁL József, a fényképészet hasznosítása terén. Sikertelenül a félreismeret lángész, bonyhádi KLEGL József magyar testőrtiszt, mérnök, festőművész és feltaláló, aki már az 1840-es pozsonyi diétán bemutatta úttörő billentyűs szedőgépét, de támogatás hiányában sem ezt, sem egyéb akkor hallatlan találmányát (buvárhajó, sínlerakóvasút, hangjegyzőgép stb.) nem tudta értékesíteni. Negyvenötven évvel később Amerikából kaptuk a linotype-ot meg a monotype-ot, melyeken mai szedőink virtuóz módon — óránként öt-hatezer betűt küldve sajtó alá — zongoráznak.

A korszak jellegzetességét ezúttal sem az általánosabb gyakorlat, hanem az új eszméket felkarolt kivétel adja meg. Nem minden nyomda vált gyárrá. A legtöbb továbbra is, ma is, kevés személyzettel, egyszerűbb felszereléssel dolgozik. Gépeik többsége nem rotációs, hanem gyorsajtó és a vasból modernizált gutenbergi típus, a kis tégelysajtó. A nyomtatványok áralakító tényezőjét sem a drága gépek árának törlesztési ezreléke, hanem elsősorban a munkabér szabja meg.

A statisztika azonban az utolsó alkorszakból meglepő számszerű fejlődésről ad képet. Míg 1817-ben Magyarországon 52 nyomda működött s félszázaddal később, 1866-ban Budán és Pesten 17, vidéken 89, addig 1880-ban egymagában Budapesten 75 s tíz évvel később ugyanitt 149 tipográfiát tartottak számon. Több mint nyolcszor annyit, mint negyedszázaddal előbb. Újabb húsz év múlva, 1900-ban az egész országban 531 s végül 1939-ben, amikor a statisztika megjelent, a trianoni Magyarország 151 városában és községében 912 könyv- és hírlapnyomda, valamint 48 kő- és offsetnyomda volt. Mindezek együtt 6537 munkást és 129 tanoncot foglalkoztattak. (De rajtuk kívül a statisztika 1466 munkanélküli nyomdai munkást tartott nyilván!) Az üzemekben 559 szedőgép és 2898 nyomógép működött; utóbbiak közt 1436 a tégelynyomó, 1126 a gyorsajtó, 64 az automata-, 66 a rotációs és 206 a kőnyomdai és offsetgép. A nyomtatványok ez évi együttes értéke 52,9 millió pengőre rugott, amihez a statisztikus megjegyzi, hogy ez az összeg az ország összes gyáripari termelése értékének másfél százalékát sem érte el.

Azt is kiszámították, hogy Magyarországon 1935-ben minden 10 000 lakosra 4 és fél új könyv esett. Tekintélyes termelésnek látszik, számos más országot előztünk meg vele. Romániában ugyanakkor csak 2 és fél könyv-újdonság jutott 10 000 emberre, Bulgáriában 3, az Észak-Amerikai Egyesült Államokban meg éppen csak 0,7, mert ott a nép könyv helyett inkább újságot olvas.

Minél nagyobb a termelés, annál kevésbé egységes a nyomdászati stílus. Kisebb műhelyek gazdái, pl. KNER Gyomán, TEVAN Békéscsabán, tudtak maguknak saját stílust teremteni és meg is tudták őrizni. A nagy nyomdáknak azonban a tömegked személyzet, a sok külső munkatárs s a különféle teendő megosztása megakadályozza az egységes ízlés és akarat kialakulását. Író, illusztrátor, szedő, nyomtató, könyvkötő más-más világban él s nehezen hangolódik össze. A korrektor, a szerkesztő kénytelen minduntalanul megalkudni a munkatársak felfogásával, a vezetőt pedig nagyvonalú tervek és üzleti gondok foglalják el.

A munka javarésze hírlapok és folyóiratok előállítására esik. Ebben is különbözik az új korszak a régebbiektől, melyekben a súlypont a könyveknek, a a befejezett alkotásoknak jutott. Most a soha **be** nem fejezett, a mindig folyó munka van előtérben. Ez hozzá tartozik a tömegelvre alapozott fejlődéshez.

A nyomdászat a hírlappal és folyóirattal vesz részt legerőteljesebben az emberiség szellemi forradalmában.

Néha az a sejtelmünk támad, hogy a meglevőből már kialakulnak a majd következő korszak körvonalai. Mostanában a technika haladását dokumentáló cikkekben és fordításaikban egyre gyakrabban esik szó az automata mechanizmusról. Előre megállapított sorrendben minden munkát külső beavatkozás nélkül végez. Gyárak munkások nélkül. A rotációs már ma is ilyesféle automata. Sok egyéb nyomdai fogást is végezhetnének önműködő készülékek. Csak azt nem tudom elképzelni, hogy íródhatik mű író nélkül s jelenhetik meg nyomdász nélkül.

Am ez már nem a múlt, nem a történelem kérdése, hanem a jövőé.

FITZ JÓZSEF

JÓZSEF FITZ: EINTEILUNG DER EPOCHEN IN DER UNGARISCHEN BUCHDRUCKERGESCHICHTE

Vor dem ersten Weltkriege hatten die Geschichtschreiber, Literaturhistoriker, Bibliographen und Darsteller der Buchgeschichte in ihren zusammenfassenden Werken meist solche Inhaltseinteilungen gewählt, die die einzelnen Abschnitte im Sinne des Entwicklungsprinzips, gemäss dem Zeitgeist und Zeitstil, einander übersichtlich gegenüberstellten. Da gab es je eine herkömmliche Ära des Mittelalters, der Renaissance, der Reformation, der Gegenreformation, des Absolutismus u. s. w. Für Ungarn schienen besonders die Jahre 1526, 1711, 1849 und 1867 natürliche und ins Auge springende Zeitschranken zu sein.

Nach dem ersten Weltkrieg kam dann auch bei uns die mechanische Einteilung in Mode. Wir hatten nun je eine Geschichte, Literaturgeschichte und Buchdrucker-geschichte des 15., 16., 17., 18. und 19. Jahrhunderts. Für die Autoren mag dies die bequemste Periodisierung sein. Sie können ihre Zettel ohne Kopfzerbrechen mechanisch sortieren.

Der Leser aber empfindet diese Einteilung weder als logisch, noch als natürlich. Alle Druckereien Ungarns, die im Jahre 1599 existierten, setzten ihre Arbeit 1601 fort. Keine einzige entstand in der Zwischenzeit. Hat es einen Sinn z. B. die Geschichte der Klausenburger Heltai'schen Druckerei mit dem Jahre 1600 abzubrechen, bloss weil die Zahl auf zwei Nullen endigt, wo sie doch mit den gleichen Kräften, denselben Materialien und den bisherigen Zielen weiterwirkte? Die mechanische Einteilung betont weder die Veränderungen, — das eigentliche Thema der Geschichte, — noch veranschaulicht sie die Entwicklung, — was doch die Hauptaufgabe jeder geschichtlichen Darstellung wäre.

Wir schlagen an Stelle der mechanischen Einteilung für die Buchdruckergeschichte eine solche vor, die sich nach den morphologischen Wandlungen des Buches richtet. Allerdings kann man sich in diesem Falle nicht an genaue Jahresgrenzen halten. Teils weil diese in den verschiedenen Ländern von einander abweichen (— in Italien beginnt die moderne Buchform mit ALDUS MANUTIUS, in Deutschland etwa zwei Jahrzehnte später mit Luthers Wittenberger Ausgaben, in Ungarn infolge ausländischer Muster in den dreissiger Jahren des 16. Jahrhunderts —), und teils weil die Stilübergänge in ihren Schwankungen schwierige Probleme bieten. (Z. B.: wann beginnen und wann verlaufen sich die Elemente des barocken Buchstils? Oder: wann endet die Periode des handgefertigten Buches und wann beginnt jene des typographischen Maschinenprodukts?) Wir denken es aber für unnötig sich allzu starr an Daten zu binden und glauben, dass die morphologische Einteilung ein klareres Bild der Buchentwicklung zeigt, als die mechanische.

Az Akadémiai Könyvtár mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója

I.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelete s a hozzá kapcsolódó 1018/1956. (III. 9.) számú minisztertanácsai határozat a könyvtári hálózatok létrehozásával jogilag és elvileg is törvényesítette a magyar könyvtárügy utolsó tizenkét évének *gyakorlatát*, a jogi rendezést sokban megelőző, nemegyszer spontán fejlődést. Legjobb szakembereink gyakorlati könyvtári munkája — figyelembe véve a külföldi szakirodalom megfelelő tanulságait — már évek óta arra irányult, hogy a gondjaira bízott könyvtárakat, azok munkáját ne elszigetelten tekintsék, hanem minél szorosabban kapcsolják ahhoz a területhez (intézményhez), melyen — az adott személyi és anyagi keretekhez mérten — a könyvtár tevékenységét kifejti. Könyvtáros közvéleményünk teljesen magáévá tette azt az elvet, hogy a könyvtár nem öncélú intézmény, hanem a társadalmi haladás eszköze,¹ s feladatát annál jobban teljesíti, minél inkább hasznára van annak a területnek, melynek szolgálatára, könyvtári ellátására hivatott. Így lettek egyre fokozódó mértékben egyetemi könyvtáraink az egyetemi könyvtári hálózat központjaivá s az egyetemeken folyó oktató és tudományos kutatómunka könyvtári támaszaivá, a termelőmunkát támogató könyvtári központok (Országos Műszaki Könyvtár, Országos Mezőgazdasági Könyvtár) pedig szakterületük kutatóinak és szakembereinek könyvtári és dokumentációs igényeit elégitették ki.

Ez a korszerű könyvtári gondolat és gyakorlat tört utat magának az Akadémiai Könyvtár munkájában is: a felismerés, hogy az Akadémiai Könyvtár nem *általában* nagykönyvtár, hanem *különlegesen* az Akadémián belül folyó tudományos kutatások könyvtári bázisa s egyúttal központja az akadémiai kutatóintézeti könyvtári hálózatnak is. Ha e területen a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára még több tekintetben adósa is annak a területnek, ahol munkájának hatása kibontakozott, az elmúlt négy-öt esztendő mégis komoly lépést jelentett előre a szakterület könyvtári szolgálatában.

Az elmúlt évtized könyvtári módszertani vizsgálatait, ha érintettek is ilyenmű problémákat, mégsem állították vizsgálódásaik középpontjába a könyvtár és az általa ellátott terület érintkezési felületét, nem állították az adott könyvtárat vagy könyvtári hálózatot legsajátosabb környezetébe.

Az ilyen szempontú önvizsgálatnak az Akadémiai Könyvtárban egyre inkább éreztük hiányát, míg 1957 márciusában az Akadémia I. osztálya által delegált szakértő bizottság (KŐHALMI Béla, MÁTRAI László, PAJKOSSY György)

¹L. erre vonatkozóan: Kovács Máté: *Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1955. 109—143. l.

egyenesen arra szólított fel bennünket, hogy könyvtári munkánkról szóló elemzésünket az adott szakterület — tehát jelen esetben a Magyar Tudományos Akadémia — könyvtári ellátottságának figyelembevételével végezzük el. Eme célkitűzés s nem utolsósorban a bizottság tagjainak észrevételei alapján jött létre analízisünk. Úgy gondoljuk, hogy közzététele nemcsak azért érdeklő könyvtárosainkat, mert egyik legnagyobb tudományos könyvtárunk munkájáról közöl adatokat és jellemző vonásokat, hanem azért is, mert e területi elemzés egyre inkább nélkülözhetetlenné válik könyvtáraink munkájának jellemzésében.

E területi elemzés lényegében két kérdést érintett :

a központi könyvtár akadémiai jellegéből következő saját funkcióit, az akadémiai kutatóintézeti hálózat könyvtáraival kapcsolatos munkáit.

Meg kell jegyeznünk, hogy e kétféle feladatsoport könyvtári eszközökkel való szolgálata elválaszthatatlanul összefügg egymással, nemcsak azért, mert az intézeten belül azonos szervezeti keretek között folyik a velük kapcsolatos munka, hanem mert éppen az akadémiai célok szolgáltatában szétválasztásukat sem elvileg, sem gyakorlatilag nem tartottuk helyesnek.

*

Az akadémiai tudományos munka szervezetileg az akadémikusok, doktorok, kandidátusok, aspiránsok, az akadémiai kutatóintézetek, bizottságok és munkaközösségek tevékenységét jelenti. Az Akadémia könyvtárának tehát mindezek számára kell könyvtári segítséget nyújtani és munkájukhoz sajátos eszközeivel a lehető legnagyobb támogatást megadni.

A feladat már így legegyszerűbb megfogalmazásában is a munka differenciáltságára hívja fel a figyelmet, ha először csak abban a vonatkozásban is, hogy az Akadémia könyvtárára az egyes tudósok igényeinek kielégítése mellett a szakintézetek munkájának támogatása, sőt azok könyvtárainak szakmai segítése is tartozik. Közelebbről megnézve a kérdést, a munka további tagoltsága, sokrétűsége egyre erőteljesebben tűnik ki. Elsősorban a kutatási területek legnagyobb változatosságára kell itt gondolni, arra, hogy az akadémiai kutatás a társadalom- és természettudományoknak jóformán minden részletét felöleli. A könyvtári előkészítő munka tehát ennek megfelelően nemcsak egyetlen szakterületen, hanem több tudomány területén bontakozik ki.

Nem lehet itt — és nem is szükséges — azokat a tényezőket, amelyek a további differenciáltság forrásai, részleteiben mind feltárni, csak egyre — az intézetek, illetve ezek szakkönyvtárai között meglévő különbségekre kell felhívni a figyelmet.²

² Annak a 34 kutatóintézetnek, mely ma az Akadémiát szervezeten körülveszi, mindegyike egy-egy tudományterület hivatott művelője, mely a szakirodalmat magában foglaló könyv- és folyóiratanyagot munkaeszközének tekinti. E könyvtárak keletkezésének körülményei természetesen nem egyöntetűek, hiszen míg egyes — elsősorban humán jellegű — intézetek nagy könyvtárakat örökölték, addig az új kutatási területeken induló természettudományi intézetek néhány könyvvel kezdték meg működésüket. Így magyarázható az a jelentős mennyiségbeli eltérés — a néhány száz kötetes kis kézikönyvtáraktól a 100 000 kötetes Eötvös-Könyvtárig —, mely az akadémiai hálózat egyes könyvtárai között mutatkozik. A gyűjtőköri megoszlás elemzése itt most nem feladatunk, ezért elég csak annyit közölni, hogy a 34 könyvtárból 9 humán, 25 pedig természettudományi jellegű.

Az akadémiai könyvtári hálózat tagjait sem típusbeli egység, sem gyűjtő-köri hasonlóság nem fűzi egybe, hanem egy magasabb szempont, az Akadémiához, a magyar tudományos élet vezető intézményéhez való tartozás foglalja szervesen egybe.

A terület könyvtári összefogása tehát sokrétű és nehéz feladat, melynek megoldása a személyzeti hiányokkal küzdő központi könyvtárnak sok súlyos és bonyolult problémát ad.

II.

1. Az Akadémiai Könyvtár szerzeményezésének legfontosabb feladata az akadémiai tudományos kutatáshoz szükséges irodalom megszerzése és emellett az akadémiai jellegből következően ide tartozó anyag (külföldi és magyar akadémiai kiadványok, akadémiai disszertációk, dolgozatok, akadémikusok hagyatéka stb.) összegyűjtése. Ezt részben saját beszerzéseivel, részben az intézeti beszerzések támogatásával, részben a tudósok beszerzéseinek lebonyolításával éri el. E háromféle tevékenységet évek folyamán kialakított elvek alapján összehangolva végzi.

Az Akadémiai Könyvtár az 1956-ban kiadott könyvtári törvény értelmében nem önmagában, hanem az 1950 óta egyre szaporodó tudományos kutató-intézetek könyvgyűjteményeivel együtt alkot szerves egységet. Ennek a — központi könyvtárral együtt — 35 könyvtárból álló hálózatnak beszerzési politikáját a nyolc osztályból álló Akadémia differenciált igényeinek kielégítése szabja meg.

Az Akadémiai Könyvtár hálózati központi könyvtári helyzetében — amellett, hogy beszerzi azon tudományágak műveit, amelyek számára országos viszonylatban szakkönyvtár³ — enciklopédikus jellegű gyűjtemény kiépítésére törekszik, mely minden szaktudomány alapvető műveit, a kutatáshoz szükséges segédkönyveket és a megfelelő tudomány-filozófiai és tudománytörténeti anyagot tartalmazza.

Ezzel szemben az akadémiai intézetek beszerzése természetesen mindig az aktuális kutatás támogatását szolgálja és elsősorban a részirodalmat gyűjti össze.

Így alkot az Akadémiai Könyvtár az intézeti könyvtárakkal együtt szervezett beszerzési egységet.

Az akadémikusok és kutatók személyes könyv- és folyóiratrendeléseinek kielégítése — egyéni óhajokról lévén szó — természetesen nem tartozik bele ebbe az elvileg is szabályozott keretbe, de a kutatások támogatásában egyre fokozódó jelentősége van, s így néhány adattal jellemezni kell ezt a munkát is. A könyvrendelés terén 1955-ben 60 fő részére 364 rendelést 24 384 dev. Ft., 1956-ban 46 fő részére 234 rendelést 23 983 dev. Ft., 1957-ben szeptember 1-ig 147 fő részére 572 rendelést 49 397 dev. Ft. értékben eszközölt a könyvtár. A folyóiratok terén pedig 1956-ban 22 fő részére 14 000 dev. Ft., 1957-ben 48 fő részére 20 630 dev. Ft. értékben biztosított folyóiratot.

³ Az Akadémiai Könyvtár 1953 óta az ókori történelem, a klasszika-filológia, a világirodalom története, az orientalisztika és a nyelv-tudomány területén szakkönyvtár. Szakkönyvtári funkciói végeredményben szintén akadémiai jellegéből következnek, a régi Akadémia I. osztálya működési körének megfelelő tudományágakat ölelik fel: melyeknek éppen ezért igen gazdag anyaga található meg a könyvtárban. Így a szakkönyvtári funkciók is szervesen az akadémiai hagyományokból nőttek ki.

Bármennyire is fontosnak tartjuk az egyéni rendelkezések szorgalmazását és lebonyolítását, számunkra mégis az a döntő, hogy a fent ismertetett alapelvek hogyan valósulnak meg az egyes gyűjtési ágazatokban.

A modern könyvbeszerzés területén a központi könyvtár — mint említettük — minden tudományág alapvető, átfogó műveinek, segédkönyveinek beszerzésére törekszik. Ezt az alapvető szerzeményezési elvet az élet kívánalmainak megfelelően rugalmasan kezeli. Tekintetbe veszi a jövő valószínű szükségleteit is, alkalmazkodik a modern tudományos kutatás követelményeihez, figyelme kiterjed olyan területekre is, amelyeken a hazai kutatás nagy valószínűséggel megindul, és beszerzési politikájában gondol olyan intézetekre is, melyeknek felállítása később várható. Így az Akadémiai Könyvtár már számottevő szakkönyvgyűjteménnyel rendelkezett a kibernetika, az izotópia és az atomenergia technológiai felhasználásának területén akkor, amikor az e tudományágak művelésére hivatott intézeteket még csak szervezték. Ezzel a kutatás kezdeti stádiumában, midőn az új intézetek még nem rendelkezhettek szakkönyvtárral, az Akadémiai Könyvtár hasznos segítséget tudott nekik nyújtani.

A könyvbeszerzéssel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ennek fokozása és kiszélesítése érdekében a könyvtár felhasználja a csere lehetőségeit. A néhány éve kiépített könyvcserre előzetes kiválasztáson nyugszik, tehát a vásárlást tervszerűen, szervesen egészíti ki.

Akadémiai feladatot teljesít az intézet azzal is, hogy egy minden magyar akadémiai kiadványt magában foglaló muzeális célú gyűjtemény kiépítéséről is gondoskodik.

A könyvtár hálózati munkája a beszerzés területén aktív. Lehetőségeihez képest mindent elkövet az akadémiai kutatóintézetek devizaellátásának biztosítására, mégpedig olyan eredménnyel, hogy pl. 1957-re és 1958-ra minden akadémiai intézet teljes egészében megkapta az igényelt devizakeretet; így az Akadémiai Könyvtár és a kutatóintézeti könyvtárak országos viszonylatban igen jó helyre kerültek.

A könyvtár elvégzi az akadémiai devizakeret szétosztását az intézetek között, és ütemezi annak felhasználását. Lebonyolítja a nyugati könyv- és folyóiratrendeléseket, miután előbb az átfedések elkerülése szempontjából átnézte és egyeztetette a rendelt anyagot.

Gondoskodik továbbá az akadémiai és kulturális csere keretében kapott duplumok, valamint egyéb, a könyvtár állományából a rekatalogizálás során előkerült duplumok, a könyvtár gyűjtőkörébe be nem illő kötelespéldányok s végül a nemzeti tulajdonba vett magyar és idegen nyelvű könyvek eljuttatásáról a hálózat legmegfelelőbb könyvtárába.

1955-ben⁴ könyvcseréből 1791, a kötelespéldányokból 1205, saját duplumainkból 602, a nemzeti tulajdonba vett könyvanyagokból 1225, összesen tehát 7823 kötettel gyarapította a hálózat könyvállományát.

A könyvtár újonnan beszerzett folyóiratanyaga az akadémiai kutatás minden területét támogatja. Az *Acták*kal folytatott csere viszonzásául ui. minden tudományág területéről kap folyóiratot a könyvtár, a beérkező periodika-anyag tehát enciklopédikus jellegű.

Természetesen a cseretevékenység elvi megalapozottsága egyben tervszerű folyóiratszerzeményezést eredményez, melyet még a könyvtár a vásárlás

⁴ Az 1956-os csonka év adatai nem adhatnának e tevékenységről helyes képet.

útján megszerzett periodikákkal is kiegészít. Figyel tehát az anyag arányos elosztására, különös tekintettel a modern természettudományi folyóiratok megszerzésére (pl. a magkutatással foglalkozó új folyóiratok biztosítása).

Akkor, amikor a könyvtár folyóiratállományát túlnyomórészt a külföldi tudományos akadémiákkal folytatott csere útján gyarapítja, egyben a Magyarországon egyedülálló *Academica*-gyűjteményét (a világ tudományos akadémiái által kiadott periodika-szerű hivatalos akadémiai és szaktudományos kiadványok) is fejleszti.

A devizakeret szétosztása és az egyeztető munka elvégzése után könyvtárunk bonyolítja le hálózati viszonylatban a külföldi folyóirat-megrendeléseket. Emellett a hozzá beérkezett anyagból is részelteti a hálózat tagjait. 1955-ben a csere periodika-anyagából 5011 egységet adott át számukra, a nemzeti tulajdonba jutott folyóiratokból pedig 450 kötetet igényelt részükre.

2. Az akadémiai kutatást szolgálja a központi könyvtár különgyűjteményeinek gyarapítása is.

A Kézirattár — figyelemmel az Akadémia sajátos rendeltetésére — a hazai tudomány- és irodalomtörténet, továbbá történettudomány kéziratos emlékeinek összegyűjtését és megőrzését tekinti feladatának, ezek közül is elsősorban az Akadémia tagjainak munkásságából származó kéziratokét. A szoros értelemben vett kéziratos műveken kívül ide tartoznak a velük összefüggő különféle kiegészítő anyagok is: jegyzetek, másolatok, kivonatok, fogalmazványok, továbbá nyomtatványkivágatok, metszetek, faksimilék, fényképfelvételek stb. Gyűjti még a Kézirattár a tudósok, írók magánfeljegyzéseit, naplóit, levelezését, valamint életükre és működésükre vonatkozó bármiféle írott vagy képes emlékeket.

A Kézirattár szerzeményezési munkájánál gondot fordít arra is, hogy az akadémiai kutatóintézetek támogatásával folyó aktuális munkálatokat megfelelő kéziratos források felkutatásával és megszerzésével támogassa. Így történt ez pl. *MIKSZÁTH* Kálmán, *MÓRICZ* Zsigmond, *ADY* Endre műveinek kiadásával kapcsolatban is, egész sorát szerezvén meg nagy íróink idáig ismeretlen leveleinek. Ezzel elérte azt, hogy az I. osztály gondozásában megjelenő kritikai kiadások vagy életrajzi munkák könyvtári bázisává válhatott.

Gyűjti a Kézirattár — az Akadémia alapításától kezdve — az Akadémia működésére vonatkozó iratokat is (a főtitkári irattár a hozzá tartozó gazdasági stb. iratanyaggal együtt).

Lényeges akadémiai feladatot teljesít a Kézirattár akkor is, amikor a Tudományos Minősítő Bizottsághoz benyújtott és onnan átadott disszertációkat egyrészt megőrzi, másrészt a tudományos kutatás rendelkezésére bocsátja. Ennek az eddig 1029 művet magában foglaló gyűjteménynek forgalmazásával a Kézirattár nemcsak a múlt emlékeit kereső tudósoknak tud anyagot adni, hanem a napjainkban folyamatban levő modern kutatások számára is képes segítséget nyújtani.

A Régi könyvek gyűjteményének állománya (ősnyomtatványok, *RMK*, *vetustissima*, muzeális példányok) elsősorban az akadémiai irodalomtörténeti és tudománytörténeti kutatásokat látja el forrásanyaggal. A gyűjteménynek különösen tudománytörténeti értékét és ebben az irányban való fejlesztését kell kiemelni, mert erre itt nagyobb hangsúly esik, mint általában más könyvtárakban.

Akadémiai szempontból meg kell említeni a gyűjtemény muzeális könyvanyagának azt a részét, mely jelentős magyar tudósok és írók műveinek a Magyar Tudományos Akadémiának ajánlott példányait őrzi.

A Keleti könyvtár — amely akadémikusokból és tudományos kutatókból álló, ma jórészt az Orientalisztikai Bizottságban tömörült közösség munkájának elősegítésére létesült — feladatait mindig ezen akadémiai bizottsággal összhangban oldja meg. Különösen ami a gyűjtemény fejlesztését, a könyvek és folyóiratok beszerzését illeti, mert ezt mindenkor az orientalista kutatók kívánságai figyelembevételével, az ő munkájuk szolgálatában teszi.

Ugyancsak az Akadémián folyó tudományos munkához biztosít anyagot a könyvtár mikrofilmszolgálata.⁵ Beszerzi a kutatáshoz szükséges és az országban, illetve Budapesten fel nem lelhető könyvek vagy folyóirataiké, kéziratok mikrofilmjeit részben vásárlás (ASLIB), részben csere,⁶ vidéki viszonylatban pedig a kéziratok könyvtárközi kölcsönzése vagy helyi fényképezése útján (Debrecen, Sárospatak, Pannonhalma stb.). Ezeket megőrzi vagy — elsősorban a természettudományok terén — a kutatóintézetek számára átadja.⁷

A mikrofilmbeszerzés erőteljesen igazodik a kutatók kívánságaihoz, illetve az akadémiai célkitűzésekhez. Így mikrofilmgyűjteményünk legértékesebb részének, a külföldön található magyar irodalmi emlékek (magyar vonatkozású kéziratok, RMK művek) mikrofilmjeinek megszerzése az Irodalomtörténeti Intézet kutatási munkájával összehangolva s többnyire az intézet javaslata alapján történik. A szintén rendkívül értékes orientalisztikai tárgyú mikrofilmeket pedig az akadémiai orientalisztikai kutatás szolgálatában az orientalisták kívánságára szereztük meg. Így került a könyvtárba többek között a *Lipcsei-kódex* mikrofilmje, a prágai Egyetemi Könyvtár *Szell-gyűjteménye* magyar anyagának legértékesebb része, a kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyenyedi, gyulafehérvári, pozsonyi, krakkói régi magyar könyvek és kéziratok felvételei, az oxfordi, leningrádi, varsói, bécsi könyvtárak magyar vonatkozású anyagának darabjai, a párizsi Bibliothèque Nationale és a londoni India Office Library keleti kéziratjai, a British Museum és a King's College (Cambridge) arab forrásmunkái, valamint a washingtoni Library of Congress arab és görög kéziratokat tartalmazó filmjei, továbbá a történettudományi kutatásokat szolgáló mikrofilmek.

3. A több mint egy évszázados múlta visszatekintő nemzetközi csere-tevékenységet SZÉCHENYI és TOLDY hagyományaihoz híven a könyvtár ma is teljes egészében akadémiai feladatnak, a nemzetközi tudományos érintkezés egyik jelentős eszközének tekinti. Bár a csere a külföldi könyv- és folyóirat-

⁵ Nem érdektelen a laboratórium jelenlegi műszereinek rövid felsorolása: kisfilmes és lemezes fényképezőgépek, nagy teljesítményű mikrofilm felvevőkészülék, automatikus mikrofilm előhívógép, automatikus mikrofilm másológép, mikrokártya felvevő és kidolgozó berendezés, gyorsmásoló készülék, optikai iratmásoló, hordozható mikrofilmező felszerelés, mikrofilm olvasókészülékek, egyéb laboratóriumi készülékek: nagyítógépek, másológépek, szárítókészülékek stb.

⁶ A nemzetközi kulturális csereegyezmények keretében több országgal rendszeres mikrofilm-cserét folytattunk? (pl. Csehszlovákiával), s a kiadónál kifogyott akadémiai kiadványokat, valamint ritkaságainkat mikrofilm formájában küldtük el a megrendelőknél. Ugyanakkor a nemzetközi cserekapcsolatok fenntartása érdekében mikrofilmek készülnek a többi külföldi cserepartner részére is a nem kölcsönözhető művekről s az Akadémiai Kiadónál kifogyott akadémiai kiadványokról.

⁷ A mikrofilm és fotokópia szolgálat keretében 1955-ben és 1956-ban évente ezer műről készült fényképmásolat vagy mikrofilm a megrendelők számára. A több mint 200 különféle megrendelő között gyakran szerepeltek akadémiai intézetek. 1955-ben 37 akadémiai intézet, kutatócsoport vagy akadémiai hivatali osztály vette igénybe a fényképmásoló szolgálatot.

szerzeményezés egyre fontosabb tényezője, mégis elsősorban tudománypolitikai tevékenységet jelent: részben a Magyar Tudományos Akadémia munkájának, a tudományos kutatásoknak és az elért eredményeknek külföldi megismertetését, részben a hasonló jellegű intézmények és szervezetek munkájának, a világ minden részében folyó kutatás eredményeinek és módszereinek a beérkezett anyag alapján való megismerését.

Az akadémiai igényeknek megfelelően a könyvtár érdeke tehát az, hogy akadémiai kiadványok elsősorban a külföldi szakintézményekhez és kutatókhoz jussanak ki. Ezért az 1453 cserkapcsolatból 1273 az akadémiai jellegből következik (akadémia, tudományos társaság vagy testület, szakintézet, szakkönyvtár, szakember), és csak 180 az általános könyvtári jellegű kapcsolat.

A cseretevékenység e fajtája mellett szintén akadémiai feladatként végzi a könyvtár a nemzetközi kulturális szerződések akadémiai külön egyezményeiben foglalt cserék lebonyolítását.

A szorosan vett cseretevékenységen túl az intézet vállalta még az akadémiai ajándékpéldányok, azaz a külföldre tiszteletpéldányként küldött *Acták* kezelését. Ezt éppen az akadémiai célok szolgálatában tette, bár e munka nem tekinthető könyvtári feladatnak.

A magyar tudományos kutatás eredményeinek szélesebbkörű megismertetése érdekében megszervezte a különlenyomat-szolgálatot, melynek keretében a külföldi érdeklődőknek rendelkezésére bocsátja az őket érdeklő magyar tanulmányokat és biztosítja a magyar tudósok külföldön megjelent dolgozatainak különlenyomataira a szükséges devizakeretet.

A könyvtár javaslatára hozta létre az Akadémia elnöksége az Akadémia tudománypolitikai szükségleteit és cseréjét szolgáló akadémiai könyv- és folyóirattartalékokat 1955-ben. A tartalék kezelését az Akadémiai Kiadótól a könyvtár vette át.

III.

1. Az Akadémiai Könyvtár olvasószolgálatának feladatát nem a művelődni vágyó rétegek olvasási igényeinek kielégítésében, hanem a tudományos dolgozók kutatási anyaggal való ellátásában határozta meg. Nem törekedett tehát nagy olvasótábor megszervezésére, hanem csak a tudományos célból olvasók körének kiszélesítésére és ezek zavartalan munkájának biztosítására⁸.

Ezen célkitűzések érdekében az olvasóterem használatát — az elvi okok mellett ennek csekély befogadóképességére való tekintettel is — korlátozta oly módon, hogy állandó látogatójegyet az akadémikusokon, az akadémiai intézetek dolgozóin, a tudományos fokozatok tulajdonosain és aspiránsokon kívül csak az igazoltan tudományos munkával foglalkozóknak adott ki. Az egyetemi hallgatók közül csak a IV. és V. évfolyam hallgatói látogathatják a könyvtárat.

Az olvasótermi statisztika adatai szerint az olvasók foglalkozás szerinti megoszlása 1955-ben a következő képet mutatja:

Tudományos dolgozó	— 10 547	— 64,42%
Egyetemi hallgató	— 3 426	— 20,91%
Egyéb	— 2 413	— 14,67%
	<u>16 386</u>	

⁸ Nem a könyvtár akadémiai jellegéből következik, mégis szükséges hangsúlyozni, hogy az Akadémiai Könyvtár katalógushálózata — melyet kutatóink ismernek és becsülnék — hatásosan segíti az olvasók, kutatók tudományos munkáját.

A könyvtár egész olvasószolgálatát tekintve a kép még kedvezőbben alakul. A Különgyűjtemények olvasótermeit (Kézirattár és Régi könyvek gyűjteménye, Keleti könyvtár, Mikrokönyvtár) ugyanis csak tudományos kutatók látogatják. Így a könyvtárat használó 19760 olvasóból voltaképpen 87,80% akadémiai célú kutatásokba kapcsolt olvasó; a fennmaradó 10–12% is tudományos képzésének szempontjából veszi igénybe a könyvtárat.

A kutatók helyi munkalehetőségének megszervezésén túl a másik fő követelmény a kutatási anyag biztosítása. Ezért a kölcsönzés korlátozott. Könyvet kölcsön csak akadémikusok, a tudományok doktorai és kandidátusai, aspiránsok és akadémiai intézetek vehetnek. Semmiféle közművelődési kölcsönzést nem vállal a könyvtár, még az akadémiai hivatal számára sem.

Amennyire korlátozta azonban kölcsönzéseit a nem tudományos olvasók részére, olyan mértékben könnyítette meg azt az Akadémiához tartozó tudósok számára. A kikölcsönzött művek száma nem korlátozott és a határidő sem szűkre szabott. Akadémikusoknál és a hálózati intézeteknél a kölcsönzés időtartama a szükségeshez képest évekig is meghosszabbítható. Jelenleg pl. 4 akadémikusnál 7 évnél, 6-nál 6 évnél, 2-nél 5 évnél régebben van könyv. Hálózati intézeteknél 23-nál 5 évnél hosszabb ideje. Bár az olvasótermi kézikönyvtár anyaga prézens jellegű, hét végére vagy rövidebb időre ezeket is kölcsön adja. Éppen a kölcsönzések kissé már liberális kiterjesztésének eredménye az, hogy az akadémikusoknál a kölcsönzések száma az elmúlt évek folyamán határozott emelkedést mutatott: az összes kölcsönzésekhez viszonyítva 1954-ben 6,87%, 1955-ben 8,86%, 1956-ban pedig 10,41%.

A folyóiratok kölcsönadására az 1953. május 16-án kelt 312/1953. sz. főtitkári körrendelet irányadó. Ez elrendelte, hogy „folyóiratot hivatali vagy házi használatra az Akadémia Könyvtára . . . nem kölcsönözhet”. A könyvtár természetesen nem kezeli mereven ezt a rendeletet. Az olvasók igényeit igyekszik ugyan mikrofilmmel vagy fényképmásolattal kölcsönzés nélkül kielégíteni, de nagyon indokolt esetben — természetesen rövidebb időre — a folyóiratot is rendelkezésre bocsátja.

Azt a gyorsmásoló, illetve kontaktmásoló gépet, amely néhány óra alatt másolatot tudna a folyóiratok egyes cikkeiről készíteni, csak 1958-ban sikerül beszerezni. Ennek beállításával viszont ez a probléma teljesen kiküszöbölődik.

A Különgyűjtemények anyagának egy része prézens jellegű (kéziratok, régi könyvek, muzeális anyag, Keleti osztály kézikönyvtára), a többiekre az általános szabályok érvényesek. Meg kell jegyezni ezzel kapcsolatban, hogy a Keleti könyvtár anyagának egy részét éppen az ott dolgozó orientalisták kérésére nyilvánították prézens jellegűvé.

2. Az akadémiai célkitűzések szolgálatában áll a könyvtár bibliográfiai és tájékoztató munkája is, mellyel az Akadémia sajátos feladatait, tudomány-szervező tevékenységét és a kutatók egyéni munkáját igyekszik támogatni.

A havonta megjelenő *Újabb külföldi beszerzések jegyzékének* közreadásával állandó tájékoztatást nyújt a legfrissebben beérkezett szakirodalomról az akadémikusok, az osztályok és az intézetek számára.

A Magyar Tudományos Akadémia működése c. évi bibliográfia az elmúlt naptári évben megjelent folyóiratok akadémiai vonatkozású anyagát foglalja össze tárgyi csoportosításban, számontartva így az Akadémián folyó tudományos tevékenységnek minden megnyilvánulását és belföldi visszhangját.

Nyilvántartja a könyvtár az Akadémiai Kiadó fennállása óta megjelent összes akadémiai kiadványokat és az azokról magyar folyóiratokban közölt bírálatokat, ismertetéseket. Ez az anyag cédulakatalógus formájában bárki számára hozzáférhetően áll a könyvtárban.

Legújabbán — az Elnökség megbízása alapján — foglalkozik a könyvtár az akadémikusok munkásságát összefoglaló bibliográfia szerkesztésével, sajtó alá rendezésével, az ezzel kapcsolatos munkák elvégzésével. Egy nagyobb időszakot összefoglaló kötet kiadása után a kiegészítéseket rendszeresen évről évre fogja közzétenni.

Ezen állandó jellegű munkák mellett számos ízben nyújt segítséget tájékoztatóssal, anyagösszeállítással, bibliográfiával az Akadémia vezetőinek vagy tudósainak.

Többször foglalkozott a könyvtár az aktív tájékoztatás, a figyelőszolgálat megszervezésével, ezen a területen azonban még nem ért el számottevő eredményeket. Viszont a közelmúltban megjelent kurrens periodika-jegyzékünk — mely kb. 3000 periodikát ír le és csoportosít szakok szerint — a figyelőszolgálat konkrét megszervezése számára megfelelő alapokat fog biztosítani.

IV.

Ezúttal nem célunk, hogy az Akadémiai Könyvtárban folyó könyvtár-tudományi munkát elemezzük. Arra azonban rá kell mutatnunk, hogy az eddigi publikációk, a jelenlegi anyaggyűjtések és feldolgozások legnagyobb része a könyvtár akadémiai jellegével függ össze, illetve az Akadémiával és könyvtárával kapcsolatos kutatási eredményeket tárja fel.

Több tanulmány foglalkozott — elsősorban a könyvtár alapításának 130. évfordulójához kapcsolódva — az Akadémiai Könyvtár múltjával, eddigi történetének leglényegesebb jellemző vonásaival, az Akadémiával való kapcsolataival, legfontosabb gyűjteményeinek és funkcióinak fejlődésével, jelenlegi helyzetével és munkájával.⁹ E történeti és elvi jellegű cikkek és tanulmányok egyrészt a könyvtár időszerű problémáit, akadémiai jellegéből következő feladatait vannak hivatva elemezni, másrészt előkészítő munkát jelentenek ama munkaközösség számára, mely az Akadémiai Könyvtár történetét monográfia formájában dolgozza fel, s mintegy két év múlva kutatásainak eredményeit külön kötetben óhajtja közzétenni.

Más kiadványok a könyvtár különleges értékeit tárják fel¹⁰, vagy egyes gyűjteményeinek könyvtörténeti, illetve irodalomtörténeti értékeit elemzik.¹¹

Az Akadémiai Könyvtár lényeges tennivalói közé tartozik értékes külön-gyűjteményei katalógusainak tudományos színvonalon való közrebozsátása is.¹² E területen tennivalóinknak csupán kiindulópontjánál tartunk még.

Természetesen közvetett formában minden, a könyvtár dolgozói által végzett kutatómunka (pl. a különféle tudományterületeken engedélyezett kutatónapok eredményei) az akadémiai szakosztályok által vezetett és ellen-örzött tudományos tevékenységet igyekezett elősegíteni. Ezen a területen

⁹ L. elsősorban *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai* c. sorozat eddig megjelent és jelenleg előkészület alatt álló füzeteit.

¹⁰ Pl. a *Kaufmann-gyűjtemény* 422. sz. kódexének faksimile kiadása.

¹¹ L. elsősorban Vörösmarty Mihály és ARANY János kézirataira, könyvtárára, akadémiai működésére vonatkozó publikációkat.

¹² Pl. az országos ösnyomtatvány-katalógus számára végzett munkálatok.

könyvtárunk — akadémiai jellegéből következően — szélesebbkörű lehetőségeket biztosított arra érdemes tudományos dolgozóinak, mint többi nagy könyvtárunk.

V.

Az eddigiekben összefoglaltuk a könyvtár akadémiai jellegű munkáit, illetve az Akadémiának nyújtott szolgáltatásait. Láthattuk — amit bevezetésképpen is előrebocsátottunk —, hogy ez a munka ez ideig különféle okokból csak a legfontosabb könyvtári területekre vagy azok egyes részlegeire terjedhetett ki. Ezzel természetesen nem elégedhetünk meg és így igyekszünk már kidolgozott terveinket — anyagi és személyzeti lehetőségeink szerint — a közeli jövőben megvalósítani.

Nem kívánjuk részletezni mindazt, amit még tenni lehetne, csak a legfontosabb és legsürgősebb tennivalókról és a velük kapcsolatos eddigi próbálkozásainkról kell még itt röviden megemlékezni.

1. A könyvtár már 1953-ban és 1954-ben készített terveket a központi feldolgozás létrehozására, melynek eredményeként az akadémiai központi katalógus is kialakult volna. Sajnos, ennek megvalósítására nem kapott sem személyzetet, sem más anyagi lehetőséget, így e tervek nem valósulhattak meg.

1955-ben az akadémiai központi könyvkatalógus felállításának módszereit dolgozta ki. Első lépcsőként a természettudományi intézetek könyvtárainak anyagát foglalta volna a központi katalógusban össze, vagy egy gyors, korszerű címlapfényképezési megoldás keretében vagy pedig alrovasat munkaerők címfelvételei segítségével. Az Akadémia vezetősége teljes mértékben elismerte ugyan a központi akadémiai címjegyzék felállításának szükségességét, de az anyagi fedezetet nem tudta számára biztosítani. Ezzel a kérdés egyelőre le is került a napirendről, és mindmáig sem sikerült ezen az igen fontos területen előbbre jutni.

2. Ugyancsak nem sikerült eddig a módszertani munka rendszeres végzésére külön munkacsoportot szervezni. Így ezen a területen sem tudott a könyvtár az intézeti könyvtáraknak elegendő és rendszeres segítséget nyújtani, csak alkalmyszerűen adhatott tanácsokat, útbaigazításokat.

3. Szeretne a könyvtár a világszerte ismert magyar orientalistikai kutatás támogatására egy országos keleti központi katalógust létrehozni. Az 1951-ben megkezdett tervezés azonban a megvalósulás útján — szintén anyagi és személyzeti okokból — nem tudott messzire jutni.

4. Ugyancsak megoldandó feladataink vannak a külföldi könyvtárközi kölcsönzés fejlesztésének területén is. A kutatóintézetek s tudósaink számára e fiatal szolgálati águnk (az 1956. évi könyvtári alaptörvény ruházta ránk ezt a jogot és kötelezettséget) természetesen még eddigi fejlődése ellenére sem nyújtja azt, amit méltán elvárhatunk tőle.¹³ Aktív, az akadémiai igényeket és szükségleteket felkutató külföldi könyvtárközi kölcsönzési szolgálat kiépítésére van szükségünk. Az Akadémiai Könyvtár kétségtelen helyzeti előnye (a külföldi társintézményekkel kialakult jó kapcsolatok) ezen a területen fokozottan szolgálja az akadémiai tudományos kutatások érdekeit.

5. Az akadémiai kutatásokat nagy mértékű könyv- és kéziratanyagunk megfelelő feltárásával, forrás-publikációkkal és — ahol szükséges és lehetséges — önálló feldolgozásokkal segítjük elő.

¹³ 1957-ben szeptember 1-ig 281 kötetet kölcsönöztünk külföldről.

A kezdeti lépések végre ezen a területen is megtörténtek, s ha személyzeti és anyagi viszonyaink megengedik, továbbá az akadémiai Könyvtártudományi Bizottság támogatását megszerezük, végül de nem utolsósorban az Akadémiai Kiadó hajlandó kiadási tervébe illeszteni katalógus-kiadványokat is, néhány éven belül e munka eredményei mindinkább láthatóak lesznek.

6. Mivel alapvető feladatunk a Magyar Tudományos Akadémia intézeteinek és kutatóinak korszerű könyvtári eszközökkel való támogatása, határozottan rá kell mutatnunk azokra a hiányosságokra, amelyek nem engedték megfelelően kibontakozni munkánkat, s így igen nagymértékben akadályozták annak hatásfokát. Ezek — amelyekben néha nagyobb segítséget szeretnénk kapni az Akadémiától — a következők:

a) már nemcsak súlyos, hanem katasztrofális helyiségviszonyaink (munkahelyek, raktárak);

b) a könyvvédelem (megelőzés, karbantartás, könyvkötés, restaurálás) és könyvhygiéna rossz helyzete;

c) a könyvtári személyzet — különösen a technikai és kisegítő személyzeti állomány — rendkívül csekély létszáma a funkciók és feladatok sokaságához és aránytalanságához viszonyítva.

A felsorolt területeken igényeinket sokszor hangoztattuk, terveink készen állnak, de az akadémiai adminisztráció a múltban nem méltányolta azokat minden esetben jelentőségüknek megfelelően.

Végül rá kell mutatnunk arra is, hogy komoly előrelépést jelentene, ha a Magyar Tudományos Akadémia a kutatóintézetekkel azonos rangra emeli 130 éves könyvtárát. Ez nemcsak „dekórum” lenne, hanem anyagi és erkölcsi ösztönzőerő a könyvtár saját tudományos munkásságának fokozására, továbbá a kutatóintézeti státussal járó erkölcsi, jogi és gazdasági előnyök birtokában jelentős fokozása az akadémiai célok szolgálatának. A huszas és harmincas években az ország három nagy történeti könyvtára a Gyűjteményegyetem, illetve a Nemzeti Múzeum keretében rendelkezett már ezzel a státussal, a külföldi példák is hasonló analógiákkal szolgálnak. Az Akadémián belül folyó kutatómunka könyvtári bázisa szilárdabb lenne ezzel az egyenjogúsítással.

SZ. NÉMETH MÁRIA

MÁRIA NÉMETH: THE LIBRARY OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES IN THE SERVICE OF THE AIMS OF THE ACADEMY

The work of a library, in the opinion of modern librarians, cannot be considered as isolated and as destined for its own end, but it must be closely connected with the field in which the library displays its activity.

As a basis of scientific research and as a centre of library network of the scientific institutes belonging to the Academy, the Library does its work serving the aims set by the Academy. In this capacity it has to assist the scientific activity of academicians, scientific workers bearing scientific degrees, research institutes and the team-work of different research groups. The Library performs also other tasks resulting from the fact that it is an institute of the Academy. The aid of the Library is realized in the most various fields.

1., The most important task of acquisition is to obtain the literature necessary for scientific research directed by the Academy and to collect the appropriate material promoting the successful activity of the Academy. The Library of the Hungarian Academy of Sciences, together with the libraries of the institutes under the Academy's

authority constitutes an organized unit as regards acquisition. Consequently, the institutes of the Academy collect the works of special literature supporting current research, whereas the central library procures the fundamental works, reference books of specialized branch of science as well as the material dealing with epistemology and history of science. The Library provides, moreover, for acquiring original manuscripts needed by research as well as for collecting manuscripts and papers relating to the Academy and augmenting the collection of the Oriental Department and serials published by various academies. The Library, on the one hand supports the institutes to acquire foreign books and periodicals by effecting their orders, on the other, it increases their stocks by distributing duplicates, publications obtained by exchange, presentation copies, material coming from other sources in national ownership. The Microfilm Department of the Library makes material available for scientific work sponsored by the Academy. For that purpose the Department acquires the microfilms of the books, papers, and manuscripts not to be found in the country.

2., International exchange of publications going back to a tradition of more than a century is regarded by the Library as the task of the Academy because that activity is an important factor of international scientific intercourse. The aim of exchange of publications is partly to make Hungarian scientific research known abroad partly to get acquainted with the results of research carried on in all parts of the world.

The Library has contacts with 1453 exchange partners, among them 1273 exchange relations have been established according to the aims of the Academy. There are only 180 relations maintained on account of general library policy.

The Library carries out also the exchange resulting from international cultural agreements. It provides for sending the complementary copies of the Actas published by the Academy. It organizes, moreover, the exchange of reprints and takes care of the stock of books and periodicals serving as basis for exchange of publications.

3., The basic task of the Circulation Department and the Reference Service is to supply scientific workers with appropriate research material. The Library does not aim at organizing a large reading clientele, it wants only to extend the circle of readers dealing with scientific problems and to secure undisturbed research possibilities for them. 88 per cent. of users are readers carrying on research sponsored by the Academy.

4., The Bibliography and Information Department supports the Academy in its task of organizing scientific activity and helps individual researchers in their works. The activity of the Department consists partly of compiling bibliographies (e. g. an annual bibliography on *The Activity of the Hungarian Academy of Sciences* and other bibliographies summing up the activity of its members) partly of giving current information.

5., The bulk of work carried on by the Library in the field of library science deals chiefly with the results of research connected with the Academy and its Library or examines the values of certain collections in the Library.

The Library intends to develop in the future its services promoting research sponsored by the Academy such as to establish the central catalogue of the stocks owned by the scientific institutes under the Academy's authority and that of the oriental collections in the country, furthermore to start methodological investigation on the role of library network as well as to publish some catalogues.

Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról

1.

A debreceni Református Kollégium Könyvtára őrzi az egyetlen példányát annak a XVII. századvégi könyvecskének¹, mely az első mű amerikai szerzőtől magyar nyelven.²

A címlap adatai sokat elárulnak a nyolclepos mű szerzőjéről és tartalmáról:³

A Napnyugati || I N D I A B A N || [Melly AMERICANAban az U J || VILÁGNAK-is nevezetik || AZ UJ-ANGLIAI POGÁNYOK KÖ- || zött az Evangéliomnak terjedéséről || IROTT-LEVÉL || A' Tiszteletes || LEUSDEN JÁNOSHOZ || az Ultrajectumi Academiában a Szent || Nyelvnek Professorához || CRESCENTIUS MATHERUS-TÓL || Bostóniai Lelki-tanítótól, az Uj-Angliai || Cantabrigiában való Harvard Collégiomának || Igazgatójától || Melly Angliában elsőben 1688-ban, azután is egy- || néhány ízben; Az elmúlt esztendőben pedig Belgiumban || a Napkeleti INDIÁBAN az Evangéliomnak hasonló || terjedéséről IROTT-LEVELEKKEL együtt || Deák-nyelven kibotsáttatott. || Már most a' Magyar Nemzet kedvéért Ma- || gyarrá fordítatván közönséggé tétetett || K O L O S V A R A T T || M. Tótfalusi Kis Miklós által || 1694-ben.

A magyar fordításban közölt levél szerzőjében, Increase MATHER-ben (1639—1723) az Egyesült Államok történetírása a XVII. századi észak-amerikai brit gyarmati világnak egyik legkiemelkedőbb alakját tiszteli.⁴ Életéről, működéséről itt csak annyit említünk, amennyi egyetlen magyarra fordított munkájának megértéséhez s a fordítás létrejöttének megindokolásá-

¹ Első ízben SZABÓ Károly említi a R.M.K. I. 1455. sz. a. 1879-ben. Filológiai irodalmunk figyelmét BERG Pál alapvető tanulmánya hívta fel rá (*Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, XXI. kötet. Budapest, 1946. 177—78. lapon). BERGnek azonban nem volt módja a könyvvel behatóbban foglalkozni, mert a munka a második világháború alatt a Koll. Könyvtár egyéb értékeivel együtt légoltalmi óvóhelyen volt, hozzáférhetetlenül a kutatók számára.

² Egy utalás az észak-amerikai brit gyarmatokra már a könyvecskénket megelőző időkben is található. Így MISKOLCZI CSULYÁK Gáspár 1654-ben Utrechtben megjelent *Angliai Independensismus*-ának 41. lapján emlegeti Amerikát, Új-angliát és Neoplemmuda szigetét, azaz New Plymouth-t (BERG: *i. m.* 147. l.). Az Amerikába vándorolt angol puritánus szerzőt, Thomas HOOKER-t is megemlíti forrásai között KÖLESÉRI Sámuel Debrecenben 1677-ben kiadott *Szent Irás Rámájára Vonatott Fél-Keresztyén* című prédikációs gyűjteményének előjáró beszédében (BERG: *i. m.* 176. l.).

³ A kis mű címlapját betűhű másolatban adjuk az eredeti kiadás sor-elrendezése szerint. Az egyetlen ránk maradt példány címlapja azonban az idők folyamán súlyosan megrongálódott. Körülbelül egy harmada hiányzik. A kikövetkeztetett hiányzó szavakat és betűket dőlt betűvel szedtük.

⁴ Életrajzát Kenneth Ballard MURDOCK, a Harvard Egyetemen az amerikai irodalomtörténet professzora írta meg *Increase Mather, the foremost Puritan* címen (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1925.). Lásd még MATHER fiának életrajzát Barrett WENDELL, *Cotton Mather, the Puritan Priest* címen (New York, 1891).

hoz szükséges. MATHER harmincöt éves korában, 1674-ben a Boston melletti cambridge-i Harvard College *fellow*-ja, 1686-ban pedig rektora lett. Mint tudós puritánus teológus, hitszónok és pedagógus tevékenykedett. Száz-harminc kisebb-nagyobb könyvet és pamfletet írt hitbuzgalmi, egyházszervezeti és természettudományos kérdésekről. Jelentékeny szerepet játszott mint politikai és diplomata, a brit gyarmati elnyomás ellen küzdő népezér is. 1688-ban a bostoni puritán egyházak és a massachusettsi gyarmat követeként Londonba hajózott, hogy II. JAKAB, majd III. VILMOS királlyal és kormányával a gyarmat sérelmei ügyében tárgyaljon.⁵ Négy évig tartózkodott Londonban, ahol közbecsülésben állt, s kiváló szellemek barátságát élvezte. Richard BAXTER, „a legnagyobb angol puritán” 1691-ben megjelent *The Glorious Kingdom of Christ*-jét MATHERnek ajánlotta, s a puritánfaló történetíró, Anthony à WOOD őt tartotta a legcivilizáltabb puritánusnak a két kontinensen.

MATHER londoni tartózkodásának elejéről származik magyarra is lefordított levele, mely minden munkája közül a legnagyobb népszerűsége tett szert, ahogy számos egykorú kiadása és fordítása is bizonyítja. MATHER legelőször 1688-ban adta ki Londonban latin nyelven *De Successu Evangelii apud Indos in Nova Anglia, Epistola ad cl. virum D. Johannem Leusdenum, Linguae Sanctae in Ultrajectina Academia Professorem, scripta a Crescentio Mathero, apud Bostonienses V. D. M. nec non Collegii Harvardini quod est Cantabrigiae Nov-Anglorum Rectore* címen. Közzétételével politikai és teológiai okai voltak, mint ahogy rendkívüli népszerűségét is a könyvecske nem irodalmi értékének, hanem tárgya érdekességének s talán rövidegének is köszönhette. Amerika felfedezése óta ugyanis mind a protestánsok, mind a katolikusok nagy buzgalommal igyekeztek az indiánokat hitükre megtéríteni. A londoni Society for the Propagation of the Gospel misszionáriusok sorát küldte a gyarmatokra, elsősorban Új-Angliába és Virginiába. A francia katolikus hit-térítők Kanadában, a St. Lawrence folyó menti őserdőkben tevékenykedtek. MATHERt magát is rendkívül érdekelte az indiánok puritán hitre térítése, melynek Új-Angliában John ELIOT és MATHER sógora, John COTTON voltak a legeredményesebb munkásai. Tudatában volt annak, hogy mind saját angliai hírnevét és politikai küldetését, mind új-angliai hazája ügyét igen jól szolgálja és népszerűsíti Londonban és minden ország protestánsai között, ha beszámolót tesz közzé az indiánok megtérítésében elért eredményekről.⁶

A latin nyelvű levelet Johannes LEUSDENhez⁷, az utrechti egyetem tanárához, kora egyik legkiválóbb s Angliában is nagyrabecsült hebraistájához intézte, s egy 12-lapos nyomtatvány alakjában Londonban jelentette meg.⁸ LEUSDEN, ahogy válaszából tudjuk,⁹ el volt ragadtatva, s háláját nemcsak

⁵ Lásd a *Dictionary of American Biography* (rövidítve: *D.A.B.*) cikkét is, XII. köt. 390–94. lapokon (N. Y. 1933).

⁶ MURDOCK: *i. m.* 271. l.

⁷ Johannes LEUSDEN (1624–1699) 1650-től haláláig, közel fél évszázadon át volt az utrechti egyetemen a keleti (szent) nyelvek tanára. A maga korára nézve alapvető és több nyelvre lefordított ószövetségtudományi munkák szerzője volt és a legjobb héber Ószövetség kiadója. Életrajzát lásd HERZOG—HONCK: *Realencyklopaedie für protest. Theologie und Kirche*, Leipzig 1902.³ XI. köt. 416–17. l.

⁸ A levél 1687. július 12-ről van keltezve Bostonból, holott MATHER ekkor már háromnegyed éve Angliában tartózkodott.

⁹ Válasza 1689. január 28-án (a régi naptár szerint 18-án) kelt. Kiadva: *Massachusetts Historical Society Collections*, Series 4, viii, 679. l.

azzal fejezte ki, hogy a levelet lefordíttatta hollandusra, hanem azzal is, hogy az 1688-ban, tehát ugyanazon évben Londonban megjelent héber és latin nyelvű *Psalterium*-át Increase MATHER-nek ajánlotta e szavakkal: „Maxime Reverendo et Clarissimo Viro . . . Verbi Divini Ministri Vigilantissimo, atque Collegii Harvardini . . . Rectore et Doctori Celeberrimo ac Honorandissimo”, ami még a konvencionális dicsőítő jelzők halmozásának korában is számottevő elismerésnek tekinthető, különösen ha összehasonlítjuk a MATHER-használta megszólítással.

MATHER elérte célját: a levél s általa az indián evangelizáció eredménye rövid idő alatt közismert lett. Még 1688-ban megjelent a levélnek második londoni latin nyelvű kiadása is változatlan szöveggel, 8 lap terjedelemben. A következő évben, 1689-ben megjelent angol nyelven is, kisebb változtatásokkal, a levél-jellegű részek elhagyásával, a szerzőnek *The Brief Relation of the State of New England from the Beginning of that plantation to this present year* című, nyilvánvalóan ugyancsak politikai propaganda-célú munkájában. Levél-jellegű angol fordítása az Újvilágban először 1691-ben látott napvilágot MATHERnek *The Triumphs of Reformed Religion in America* című munkájában. Hollandiában, Utrechtben, három latin nyelvű kiadását tették közzé 1693-ban, 1697-ben és 1699-ben.¹⁰ Francia fordítása — mely nem maradt ránk — 1689-ben hagyta el a sajtót, ahogy LEUSDEN válaszeleveléből kitűnik. Tudunk egy német fordításáról is, melyet Halleban nyomattak ki 1696-ban és egy elveszett fordításról valamelyik indián nyelvre.¹¹ Az utrechti latin nyelvű kiadásokat nyilván LEUSDEN inspirálhatta, ami abból is valószínű, hogy e hollandi kiadásokhoz függelékben csatolva vannak azok a levelek is, melyeket LEUSDEN három keleti levelezőjétől kapott, akik a kereszténység ázsiai (ceyloni és holland keletindiai) terjedéséről számolnak be.¹²

2.

Az alábbiakban betűhíven közöljük a levél 1694-ből származó magyar nyelvű fordításának szövegét a debreceni unikumról készült fényképmásolat alapján.

♦Tiszteletes, Hires és Tudós Férfiú

Igen kedves vólt énnékem a' Te Leveled, mellyből megértettem, hogy Te, és mások az *Ultrajectumi* Hires Académiában kívánnák tudni a' dolgokat,

¹⁰ Figyelemre méltó, hogy a magyar kiadás címlapja több kiadást említ az 1688-as londoni és az 1693-as utrechti között. Ezekről azonban az egyébként igen gondos MATHER-bibliográfia nem tud. L. *Increase Mather: A Bibliography of His Works*, by T. J. HOLMES, with an Introduction by G. P. WINSHIP and Supplementary Material by K. B. MURDOCK and G. F. Dow. In 2 volumes. Cleveland, Ohio.

¹¹ Utal rá az *Andros Tracts*, ii, 166., ed. W. H. WHITMORE, Boston 1868—74. Lásd még T. J. HOLMES idézett művét.

¹² A magyar kiadás is közli külön címlappal ugyanazon kötetkében a három ázsiai levelet ilyen címen: „Az Evangéliomi Tudománynak A' Napkeleti Indiában való terjedéséről Írott-Levelek. Mellyek közzül némelleyk Hermannus Specht által, Cólumbus városban, (melly a' Ceilon Szigetében vagon) az Isten Beszédének hirdetője által; Némelleyk Adrianus Mey által, Jaffanapatnámban (melly azon Szigetben vagon) Lelkitanító, és a' Malabáricum Collégiomnak praefectusa által; Némelleyk Balint Ferencz, az Ambóinai Ekklesiának Tanítója által küldettek azon Leusden Jánoshoz.” (Bálint Ferenc = Franciscus Valentijn — Valentinus.)

mellyek tartoznak az *Amerikai Indusoknak* megtérésekre. Arról-való igaz *Históriát* így értsed: Több negyven esztendejénél, hogy a' kegyes Férfiú *Elliótus János*¹³ az *Uj-Ángliában* a' *Ripensis*¹⁴ Ekklesiának (melly Bostóniához tsak egy mil-föld)¹⁵ Lelki-pásztora, az *Uj-Világbéli* Nemzetsegeknek megtérésekre kiváltképen-való indulattal felgerjesztetvén, az *Indiai* nyelvnek megtanulására adta magát, hogy nékik könnyebben és boldogabbúl¹⁶ az Evangéliomnak titkait kinyilatkoztatná. Minekokaért ez az *Elliótus* az *Uj-Világbéli*eknek Apostoloknak (nemis oknélkül) tartatik. Ez a' Tiszteletes Férfiú az egész¹⁷ Bibliát, nem kitsiny munkával, *Indiai* nyelvre fordította. Egyszersmind külömbkülömbféle¹⁸ Tractátusokat, mellyek az Erköltsbéli Theológiát nézik, és Catechésiseket is *Indiai* nyelvre fordított. Ezelőtt huszonhat esztendővel *Natick* nevű Mező-városban Ekklesiát gyűjtött, a' megtért *Indusokból*. Ezek az ő büneiket könyhullatással megvallyák vala, és a' Christusban való hitekről vallást tésznek vala. Azután mind magok, mind az ő gyermekéik megkereszteltettek, és az Isten Frigyébe¹⁹ befoglaltattak. *Elliótus* Uram első volt, a' ki onékiek az Ur Vatsoráját kiszolgáltatta. Most pengig ennek az Ekklesiának Tanítója *Indus*, a' kinek neve *Daniel*. Ezen a' *Naticki* Ekklesián kívül, a' mi *Massachusettsi* Lakosink közzül négy Gyülekezet áll *Indusokból*, mellyek az igaz Istennek és a' Jésus Christusnak nevét hijják²⁰ segítségül. Mind ezekben szolgálnak *Americánus* Prédikátorok. *Elliótus* Uram ezelőtt minden két hónapban egyszer önálok prédikálni szokott; de már a' sok munkával és a' vénséggel (mert immár nyöltzvan-négy esztendő ember) elerötelenedett. Vagyon más Ekklesiás, tsak a' megtért *Indusokból* álló, ötven mil-földnre tölünk, *Marshippaug*²¹ nevű városban.

Első Prédikátor abban az Ekklesiában *Anglus* volt, ki az *Americánusok* nyelvét értvén, nékik a' magok nyelvekét hirdette az Evangéliomot. Az *Anglus* Pap meghalván, már *Indus* Prédikátorok vagyon²². Vannak azonkivül is a' Christus nevét valló öt Gyülekezetek, mellyel *Marshippaugtól* nem meszsze vannak, mellyeknek is *Indus* Prédikátoraik vannak: *Cottonus János*, a' *Plimouthi* Ekklesiának Tanítója, (az én²³ Ipamnak *Cottonus Jánosnak*²⁴, ki ebben a' *Bostóniai* Ekklesiában hajdan hires Doctor volt, a' fia) az *Indiai* nyelvnek tanulásában tsudára méltó előmenetelt vött, és abban igen tudós: ő a' megnevezett öt Gyülekezetekben minden héten *Indiai* nyelven Prédikátziót tész. Továbbá a' *Saconeti* Lakosok közzül (t.i. a' *Plimouthi megtelepedett nép* között) nagy sokaságok vagyon azoknak, a' kik megkülömböztetésnek okáért *Imádkozó Indusoknak* (t.i. a' kik a' Christusban az igaz Istennek könyörögnek :) neveztetnek. Ezeken kívül nem meszsze attól a' tengerre

¹³ John ELIOT (1604—1690), az „indianok apostola”, életrajzát lásd *D.A.B.*

¹⁴ Angolul helyesen: Rocksborough.

¹⁵ A latin eredetivel egybevetve hiányzik: tiszteletre méltó.

¹⁶ Helyesebben: boldogabb gyümölesötzetéssel.

¹⁷ Hiányzik: szent.

¹⁸ Hiányzik: angol.

¹⁹ Hiányzik: ünnepélyesen.

²⁰ Hiányzik: ünnepélyesen.

²¹ Helyesen: Marshippang.

²² Hiányzik: mégis semmivel sem kisebb gyülekezet virágozik az indiai egyházi férfival.

²³ Hiányzik: tiszteletre méltó.

²⁴ John COTTON (1585—1652), Boston első vezető lelkipászora; életrajzát lásd *D.A.B.*

kinyúló hegytől²⁵ (mellyet *Anglusúl Cape Cod*-nak neveznek) a' Pogányok közzül lévő hat Gyülekezetek a' *Cátéhuménusok* közibe számláltathatnak, mellyekben ugyan haton vannak *Indus* Prédikátorok. Ezeknek Gyülekezeteket *Treat Samuel*,²⁶ *Uj-Angliai*, az *Estámi*²⁷ Ekklesiának Tanítója tolmáts nélkül gyakorolja. Vagyon a' *Nántucket* Szigetbéliek közöttis Ekklesia, Papjokkal együtt, ki tsak nem régenis Pogány volt: vannak külömbkülömb-rendbéli *Cátéhuménusoknakis* Gyülekezeteik, mellyek a' megtértt *Indusoktól* tanítatnak. Vagyon más Szigetis, hosszára mintegy hét mil-földni, (neve szerint *Mártha* Szigete) a' hol a' többinél két nevezetesebb Ekklesiák plántáltatnak *Américánusokból*: mellyek közzül az egygyikben egy vén *Indus, Hiacoomes*²⁸ nevü vagyon Prédikátorúl. Ennek a' vén *Indus* Papnak a' fiais *Hiacoomes János*, a' Vallásnak titkaira taníttya a' hazájabélieket. A' másik ott-való Ekklesiába *Tockinosh János*, megtértt *Indus* tanít. Ezekben az Ekklesiákban a' Vének, avagy Igazgató Presbiter²⁹ek a' Pogányokból megtértt Prédikátorok közzül²⁹ állíttatnak. A' Lelki-tanítók a' népnek voxá szerint választattak: és minekutánna böjtöltenek 's imádkoztanak volna, *Elliótus* és *Cottónus* Uramék kezeiket reájok vetették³⁰. A' megtértt *Indusoknak* minden Gyülekezeteik (mind a' *Cátéhuménusok*, mind a' mellyek az Ekklesiái renden vannak) minden UR-napján egybe szoktak gyűlni; a' Tanító vagy Prédikátor mindenkor könyörgésen kezdi-el, még pedig Intő nélkül, minthogy szivből. Azután midőn a' Gyülekezetnek Elöljárója, akarki légyen az, elvégezi az Imádságot, az egész *Indusoknak* Gyülekezete³¹ énekléssel ditséri az Istent. Némelylek közzülök igen jó Kántorok. Az³² éneklés után, a' ki prédikálni akar, a' Bibliából³³ valami Szét-írásbéli helyet elolvas, és megmagyaráz, abból Tudományokat³⁴ széd, és azokat Szent-írással és okokkal megerősíti, utólszor azokból hasznokat hoz-ki, t. i. az *Anglusoknak* módgyok szerint, a' kiktől taníttatnak. Annakutánna más könyörgés az Istenhez, a' Christus nevében, az egész isteni Tiszteletet béfejezi. Éképen kétszer minden Vasár-nap egybe gyűlnek: a' Vasár-napon kívül pedig³⁵ több napokat nem inneplenek, hanemha valami ok rendkívül kisztetti reá őket; olyankor pedig egész napokat vagy hálá-adásokban, vagy böjtölésekben és könyörgésekben, sziveknek nagy buzgóságával, nagy gyülekezeti pompával töltenek-el. Minekelötte az *Anglusok* ezekre a' Tartományokra jöttek, || ezek a' nemzetek mind Pogányok, és az igaz Istennek isméreti kívül valók vóltanak; a' honnét vagyon, hogy a' könyörgésekben és Prédikációkban *Anglus* szókkal és *Terminusok*kal élnek. A' ki ő közöttök az Istennek Szent nevét említi, így nevezi: *Jehova*, vagy *God*, vagy *Lord*: így több egyéb szókat, mellyek a' Theológiára néző dolgokat fejezik-ki, tanúltanak tőlünk, és tanulniok szükséges volt.

²⁵ Helyesen: hegyfoktól.

²⁶ Samuel TREAT (1648—1717) Eastham lelkésze volt 1672-től haláláig. Életrajzát lásd J. L. SIBLEY: *Biographical Sketches of Graduates of Harvard University*. Cambridge (Mass.) 1881. 304—314. l.

²⁷ Angolul helyesen: East Ham vagy Eastham.

²⁸ Angolul helyesen: Hiacooms.

²⁹ Helyesebben: mellé.

³⁰ Hiányzik: így tehát azoknak felszentelése ünnepélyes volt.

³¹ Hiányzik: zsolttár.

³² Hiányzik: zsolttár.

³³ A latin eredetiben „a' Bibliából” szavak hiányoznak.

³⁴ Helyesebben: bizonyítékokat.

³⁵ Pontosabban: más ünnepnapokat.

Hogy summáson mindeneket befoglallyak; A' megkereszteltetett *Indusok* között³⁶ hat Ekklésiák, és a' *Cátéchuménusoknak* tizennyóltz Gyülekezetei találatnak, mellyek a' Christusnak nevét vallyák. Az *Indusok* közzül huszonnégyen vannak, a' kik az Istennek Beszédét hirdetik és prédikállyák, és azokon kívül négy *Anglus* Prédikátorok, a' kik az Evangéliomot a' Pogányok nyelvén hirdetik. Immár elfáradtam az írásban, és félek, hogy meguntatom magamat veled, ha többet hozok elő. Mindazáltal hozzá adom (melly elméből majd kiesett vólt) hogy igen sokan vannak az *Indus* gyermekek közzül, a' kik vagy ama' híres Theologustól *Gulielmus Perkinsustól*³⁷, vagy az *Angliai Vestmonostori*³⁸ Sinattól szereztetett Catechismust úgy tudgyák mint a' tiz ujjokat, és minden Kérdésekre, mellyek abban vannak, megfelelehetnek.³⁹ Már elvégzem. Némellyeknek írott Levelei, a' Napkeleti *Indiábanis*, kiváltképen a' *Ceilon* szigetbéliéknél az Evangéliomnak terjedéséről tsudálatos dolgokat hirdetnek, mintha há||rom-száz ezerig való emberek vötték volna-bé a' mi Urunk Jésus Christusról való igaz vallást⁴⁰; és ez a' Pogányoknak tsudára méltó megtérések a' *Belgiomból* oda küldetett Lelki-tanítóknak munkájoknak gyümöltsei. Hogy engemet e' dologról tudósíts, igen kérlek. A' te Irásid a' Philologiai dolgokról, mellyekből engem részesítettél⁴¹, az én ítéletem szerint, valóba az igaz vallás szerint valók, fontosok, és olvasásra méltók. En tölem tehozzád minden szives indúlatot és igyekezetet várj: nem tsalom-meg a' te reménségedet. A' ti Académiátokban való Betsületes⁴² Prófessoroknak köszönetemet⁴³ mondgyad: a' kiknek e' *Levelemetis* olvasniok adjad, mint ő hozzájokis küldetted. Légy egészségben Tiszteletes Férfiú: az Isten téged sokáig tartson-meg⁴⁴ a' Hazának, az Ekklésiának, és a' Schóláknak javokra!

Tiéd, míg magájé

CRESCENTIUS MATHERUS

Költ *Uj-Angliai Bostóniában,*

12. Jul. 1687. eszt.

V É G E.

3.

A könyvecske — mely az első magyar nyelven megjelent önálló amerikai tárgyú kiadvány s egyben az első magyar fordítás amerikai szerzőtől — műfaját illetően rövid ténybeszámoló, helyzetjelentés a három legkiválóbb

³⁶ Hiányzik: Új-Angliában.

³⁷ Wiliam PERKINS (1558—1602), az Erzsébet-kor egyik legkiválóbb puritán teológusa, kinek magyarra öt munkáját is lefordították a XVII. szd.-ban. Életrajzát lásd *D. A. B. Magyarországi hatását* BERG Pál idézett műve 87—91. l.

³⁸ Angolul helyesen: Westminster. A Westminster Assembly néven ülésező puritán zsinat 1643 és 1648 között alkotta meg a puritán egyház alkotmányát és szerkesztette meg, többek között, kátéját is.

³⁹ Hiányzik: anyanyelvükön.

⁴⁰ Helyesebben: Jézus Krisztus nevét és vallását.

⁴¹ Hiányzik: és boldogítottál.

⁴² Helyesebben: igen híres.

⁴³ Helyesebben: üdvözetemet.

⁴⁴ Hiányzik: egészségben.

új-angliai misszionárius térítő működéséről az indiánok között. Irodalmi szándék nélküli alkalmi újságyomtatvány, aminek az a tény kölcsönöz történeti jelentőséget, hogy az első népszerű tájékoztatás volt Európában a protestantizmus terjedéséről az Újvilágban. Kolozsvári megjelenése, hat évvel az első londoni, öt évvel a francia, egy évvel az utrechti kiadás után s két évvel a német nyelvű kiadás előtt azt mutatja, hogy ez időben a magyar szellemi élet még mennyire lépést tudott tartani a nyugat-európai haladó áramlatokkal, milyen gyorsan reagált az ottani kulturális eseményekre, legmodernebb törekvésekre egy-két külföldön iskolázott fő jóvoltából.

Az 1694-es kolozsvári magyar kiadás, mint a lapalji jegyzetekből látható (13.—44. számok), egészen jelentéktelen változásoktól eltekintve, szó szerint követi az 1693-as utrechti kiadást, illetve az 1688-as londonit, melynek az utrechti kiadás betűhű lenyomata. Kolozsvári megjelenésének időpontja lehetetlenné teszi, hogy közvetlen forrása az 1696-os hallei német nyelvű kiadás lett volna. Egyéb körülmények pedig valószínűtlenné és lehetetlenné teszik, hogy a latin szövegnek valamelyik angol változata szolgálhatott volna forrásul.

A címlap hátoldalán a magyar fordító egy kis magyarító előbeszédet közöl az amerikai gyarmatosítás és hittenjesztés történeti előzményeiről, Amerika felfedezéséről. Ennek a szövegnek a forrásait nem ismerjük. Valószínűleg a fordító eredeti írása, illetve kompilációja. Sajnos, a címlap megtépett állapota miatt ez a szöveg is igen hiányosan maradt ránk. Az alábbiakban betűhíven közöljük, éspedig oly módon, hogy a nagyobb (félsornyi vagy legalábbis több szóra terjedő) hiányokat négy ponttal, a kisebb, pár betűre vagy egy-két szóra terjedő hiányt csupán három ponttal jelezzük. Az itt dőlt betűvel szedett részek az eredetiben is dőlt betűsek.

„... sa Keresztyén Olvasóhoz : . . . en való nevezeteket, helyeket és dol. . . érthesd, im rövideden való magyará- . . . világot, az-az é lakható Földet mind . . .kra osztották, mellyek ezek : *Európa* . . .nél többet vagy szárazon való járással . . . nem találván úgy itéltek, hogy ennél . . .gon nintsen : és ezt így hitték-el ma . . .ng *COLUMBUS CHRISTÓF* 1492. eszt. a' . . . felé való sok hajókázással új Földet . . . soha azelőtt nem tudván, *UJ VI-* . . . azután tsakhamar *Ámericus Vespu-* . . . menván és annak valami részét a' . . . foglalván, azt a' maga nevééről . . . már benne eljártanak az *Euró* . . . nekis mennek oda (még pedig . . . érték) majd meg-annyit té . . . Része mind öszve. Azt a . . . *AK-is* nevezik : a'honnét meg- . . . a *Napnyugati Indiának, Americának és Uj-Világnak* való nevezési mind egyet tészen. Ebben a Földben nemtsak a *Spaniolok* foglaltanak-el, hanem időjártában az *Anglusok-is*, a *Francziák*, etc. És kiki a' maga részét így nevezte *Uj-Hispania*, (egy *Spaniol Ország*) *Uj Anglia*, *Uj-Franczia*, így kiki a' maga birodalmában a' maga módgya szerint való keresztyénséget igyekezte 's igyekezi terjesztetni azok között a' Barbarusok között. Az *Anglusok* az *Uj-Angliában* kevés idő alatt mit vittének véghez, arról való Levél ez a *Crescentius Matherusé*. Viszont a' Napkeleti Indi- . . . melly *Asiában* ennek a' mi Földünknek vagy Világunknak a' . . . peletre vagyon, a *Belgák* vöttek mindenek felett erőt : . . . kik ott az otthon való Földeknél több Földet birnak. Ezekis . . . ott mit vittek 's visznek véghez, a' bálványozó Pogányoknak és a' Mahomet vallásán lévőeknek is a' Christushoz való térítettésekben, arról tudósitnak bénünket itt a' hátrább-való Levelek. Kolosvárrott. 1694. Juliusban.”

A fordító személyét a magyar címlap nem nevezi meg egyértelműen. Az ide vonatkozó sor — „már most a Magyar Nemzet kedvéért Magyarra fordítatván közönségesse tétetett Kolosvárat M. Tótfalusi Kis Miklós által” — teljes biztossággal csak a nyomtató személyét adja meg. Valószínűleg nem olvasunk túl sokat bele az idézett sorba, ha MISZÓTFALUSI KIS Miklóst, a magyar nyomdászat hőskorának nagy alakját véljük a könyvecske fordítójának is. Ezt a feltevésünket támogatja egyrészt MISZÓTFALUSI KIS Miklós nyomdászgyakorlatának, másfelől életének ismerete. Habár a MISZÓTFALUSI KIS kiadványok szakszerű feldolgozását és pontos bibliográfiai leírását még mindig nélkülözzük, a rendelkezésünkre álló hiányos anyagból⁴⁵ is megállapítható, hogy MISZÓTFALUSI KIS többnyire megnevezte fordítóit. Ha nem nevezte meg, s ez a ritkább eset, valószínű, hogy ő maga a fordító is. Ebben a korban a kiadó, nyomdász, korrektor, átdolgozó, fordító és szerző személye gyakran még szétválaszthatatlan egységet alkot. MISZÓTFALUSI-nak fordítói szerepére vonatkozó eme feltevésünket támogatja a már idézett sor is, hiszen a „közönségesse tétel” a „Magyar Nemzet kedvéért” nemcsak abból áll, hogy a nyomdász kiszedi és kinyomatja a könyvet, hanem az idegen nyelvűt olvasóinak anyanyelvére is átülteti.

Ez a sokoldalú tevékenység MISZÓTFALUSI munkásságára elsősorban magyarországi vonatkozásban s ezért főleg élete második felében jellemző. Egyidejű kézművesi, kereskedői és literátori szerepe csak olyan földrajzi és társadalmi-gazdasági kényszerhelyzetben alakulhatott ki, mint a XVII. század végének Erdélye, általában e kor magyar világa, melyben a kultúra közvetítésének feladatai még kevésbé differenciálódtak. Nyugat-Európában töltött évtizedében működése szűkebben volt körülhatárolva, kevesebb foglalkozási síkon érvényesült. Hollandiai éveiben MISZÓTFALUSI mindenképpőlött kézműves volt, az akkor legmagasabb szellemi képzettséget követelő iparnak, a betűmetszésnek és a könyvnyomtatásnak önálló munkása. Ha az erdélyi, a magyar hazájához fűződő erős érzelmi szálak nála elsorvadtak volna, ha nem tért volna haza, s nem lett volna kezdettől fogva célja a magyarországi szellemi életben való alkotó részvétel, akkor talán sem a MATHER-levelnek, sem egyéb, fontosabb műveknek lefordítására és közzétételére nem gondolt volna.

4.

Nyugat-európai tevékenységének jellegéről eddig főleg az önéletírás-számba menő *Mentségnek* többé-kevésbé rendszertelen, szórványos utalásai-ból s a DÉZSI-féle, immár közel hatvan éves életrajzának⁴⁶ adataiból vannak ismereteink. Azóta ez a kép néhány ponton konkrét részletekkel egészült ki. Úgy tűnik, hogy MISZÓTFALUSI hollandiai nem magyar jellegű működésének legkiterjedtebb, legeredményesebb s nyomdászat-történetileg legfontosabb oldala nem könyvnyomtatói, mint inkább betűmetsző munkássága volt.

Erre mutat egy 1684. március 23-án Amszterdamban Nicolaus KIS betűmetsző (sculptor literarum) és Salomon A. BENEDICTUS között létrejött

⁴⁵ FERENCZI Zoltán (*A kolozsvári nyomdászat története*. Kolozsvár 1896. 65—68. l.) csak vázlatosan, töredékesen idézi a kiadványok cím-adatait, s általában nem említi meg a fordítók nevét. Az idevonatkozó adatokat, általában könyvészeti leírást DÉZSI, MISZÓTFALUSI életrője sem közöl.

⁴⁶ DÉZSI Lajos: *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században. Miszótfalusi Kis Miklós (1650—1702)*. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest 1899.

latin nyelvű szerződés⁴⁷, melyben Kis ígéretet tett arra, hogy egyfelől átad BENEDICTUSnak két, eredetileg Marcus FRANKEL számára vésett teljes betűanya sorozatot (úgy mint descendenst és brevirt, mindegyikből antikvát is és kurzívot is), kipótolva annak hiányosságait, másfelől pedig 1685 májusáig kivés és kiönt négy további betűfajta sorozatot, matricákkal együtt (úgy mint kánonit, paragont, textet és germán-hébert), a megfelelő, összegszerűen is megállapított munkadíjért.⁴⁸

A következő év február 6-án ugyanott kötött holland nyelvű szerződésben⁴⁹ pedig Nicolaas Kis betűmetsző (lettersnijder) ígéretet tett arra, hogy Simon de MALY kereskedőnek minta szerinti betűanya-sorozatokot vés és önt ki, illetve meglevőket átalakít, a megfelelő, összegszerűen is megállapított munkadíjért. A szerződés határidőt nem említi.

Kilenc év múlva, egy 1694. december 2-án François TIXERAUDET amszterdami városi jegyző előtt három amszterdami könyvkötő mint tanú eskü alatt vallotta⁵⁰, hogy nyolc vagy kilenc évvel ezelőtt (tehát 1685-ben vagy 1686-ban) MATTEO JOANNES örmény könyvnyomdász Nicolaas Kis-nél („anders genaamt den onger”) egy bizonyos, közelebről meg nem határozott mennyiségű és fajú betűt („stempels, matrisen en letters”) rendelt.⁵¹

MISZTÓTFALUSINAK nyugaton betűmetszői tevékenysége hagyott legmaradandóbb nyomokat. Harry CARTER-nek, a kiváló angol nyomdászat-történésznek széles szakmai körökben elfogadott véleménye szerint⁵² valószínű, hogy a magyar betűmetsző alkotása az a Janson elnevezésű antikva és kurzív betűsorozat, melyet a XVIII. század legelején a lipcsei EHRHARDT, majd a DRUGULIN öntöde, majd 1919-től az ismert majnafrankfurti Schriftgiesserei D. Stempel birtokolt és öntött, s melyet napjainkban a Linotype és Monotype cégek használnak az egész világon. MISZTÓTFALUSI már Amszterdamban ismert volt (valószínűleg mint Dirk VOSKENS, a nagy betűmetsző tanítványa) kurzív betűíról. Hazatérésekor Lipcsében hagyott⁵³, majd később Kolozsvárra maga után hozatott s ott számos kiadványban használt matricái, illetve betűi lehettek azok a minták, melyek alapján idővel az említett Drugulin és Stempel cégek a maguk Janson sorozatát elkészítették, minden részletében követve, de a tizenkét-pontos Didot-testre alkalmazva, MISZTÓTFALUSI betűit.

⁴⁷ Közli M. M. KLEERKOOPER & W. P. VAN STOCKUM JT.: *De Boekhandel te Amsterdam, voornamelyk in de 17e eeuw*. Bijdragen tot de Geschiedenis van den Nederlandsche Boekhandel, v. 10–11. pt. 2. 'sGravenhage, 1914–15. 1148–49. l.

⁴⁸ Figyelemre méltó, hogy e szerződésben Salomon A. BENEDICTUS az alábbi kötelezettséget is vállalja: „Praedictus comparens primus declarat datum ut 2den comparens liber et immunis transeatam bonis et vasis suis hinc per Poloniam usque ad transilvaniam vel hungariam, quod secundo comparti ad Frankel promissen fuit.” Ebből nem csupán MISZTÓTFALUSINAK BENEDICTUSSzal, illetve FRANKELlal fennálló jogviszonyának jellegére, nevezetteknek a magyar betűmetsző életében játszott fontos szerepére lehet következtetéseket megkockáztatni, hanem — ami fontosabb — MISZTÓTFALUSI hazatérési szándéka kialakulásának idejét is rögzíteni lehet. E szerint már 1685-ben kívánt volna Erdélybe visszatérni azon a lengyelországi útvonalon át, melyet később, 1689–90 táján valóban választott. Vö. DÉZSI: *i. m.* 96–97. l.

⁴⁹ KLEERKOOPER — VAN STOCKUM: *i. m.* 11. l.

⁵⁰ Uo. 773–74. l.

⁵¹ Vö. *Mentség* (TOLNAI Gábor-féle betűhű kiadás 1940-ből), 68. l. „Hol vagyok Amsterdamhoz képest Armenia? Azoknak sokat szolgáltam.” Lásd még DÉZSI: *i. m.* 83. l.

⁵² Harry CARTER and George BUDAY: *The origin of the Janson types: with a note on Nicholas Kis*. Linotype Matrix 18 (1954), 7. l. Harry CARTER and George BUDAY: *Nicholas Kis and the Janson Types*. Gutenberg Jahrbuch 1957. 207–212. l.

⁵³ *Mentség* 59. l.

5.

Hollandián kívüli területek számára is dolgozott, betűket tervezve, véssve, öntve. Ismeretes önéletrajzából a georgiai fejedelem és a toszkániai nagyherceg megbízásából végzett ilyen munkája⁵⁴, egyéb általa kiszolgált területeket (Lengyelországot, Svédországot, Angliát) nem is említve. A jövődó kutatásának lesz a feladata helyszíni levéltári vizsgálgódásokkal e munkának részleteit felderíteni és a *Mentség*-ben közölt vázlatos utalásokat adatszerűen alátámasztani. Eddig csupán a georgiai betűk metszésére vonatkozólag sikerült a DÉZSI-féle életrajznak⁵⁵ jórészt a *Mentség*-en alapuló megállapításait igazolni és némely vonatkozásban kiegészíteni, illetve módosítani.

DÉZSI szerint MISZTÓTFALUSI a georgiai fejedelemmel WITSEN amszterdami polgármester közvetítésével lépett volna érintkezésbe. Úgy látszik azonban, hogy MISZTÓTFALUSI georgiai kapcsolatainak létrehozásában nagyobb szerepe volt Johan Gabriel SPARWENFELD svéd diplomatának.⁵⁶ SPARWENFELD 1684-től 1687-ig Moszkvában tartózkodott, ahol kapcsolatban volt Nyugat-Georgia előzőtt fejedelmével, a BAGRATIDA-nemzetségből származó s a georgiai kulturális felemelkedésben nagy szerepet játszó ARCSILLAL (1647—1712). SPARWENFELDnek egy a svédországi Tidó kastély könyvtárában levő könyvben⁵⁷ található sajtátkező, valószínűleg 1700-ból származó bejegyzése szerint „De mon temps la famille des Bagrationi regnoit en Jmeretti, partie de Gurgestan, et le Tsar Artschil, qvi en fut chassi, et porsvit et par les Turcs et par les Persans a este de ma connoissance a Moskow, il me donna le Calat, en partant dela et ie luy en fait faire une imprimerie grusinienne a Amsterdam chez Kiss, il fut por se retablir dans ses etas mais ne reussit par ainsy il est revenu a Moskow ou il vit acette heure sous le regne de Tsar Peter Alexejewitsch 1700”⁵⁸

A kapcsolatok fejlődésének részleteit nem ismerjük. Fennmaradt azonban MISZTÓTFALUSINAK két, Magyarországon ismeretlen, SPARWENFELDhez intézett latin nyelvű levele a svédországi linköpingi Stifts och Landsbiblioteketben⁵⁹. Ezeket az alábbiakban betűhű latin eredetiben közöljük.

Mi Dne

En iterum probam literarum potissimum novissime paratarum, ut possitis non solum cernere eas, sed etiam gratulari iis. Hoc enim spero ego, quum nemo sit, qui si vel tantillum norit quis sit status et processus Typographiae & literarum pro ea, videritque has literas & artis meae, & simul manus vestrae, non laudet opus meum. Ita quoque persuasor vos esse oportet, neminem repertum iri (absit inanis gloriatio) in Europa,

⁵⁴ *Mentség*. 68—69. l.

⁵⁵ DÉZSI: *i. m.* 88—89. l.

⁵⁶ SPARWENFELD (1655—1727) a svéd művelődéstörténetnek jelentékeny alakja. Diplomata és udvaronc volt, régi kéziratokat és ritka, exotikus könyveket gyűjtött, eredményesen kutatta a keleti és nyugati gótok emlékeit és a maga korában nagy tudományos értékű szlavisztikai tanulmányokat folytatott. Diplomáciai és kutatóútjai alkalmából Európának a töröktől el nem foglalt részét jelentékeny részben bejárta. Sok nyelvet ismert, adatok vannak arra vonatkozólag, hogy némi grúz, kínai és magyar nyelvismerettel is bírt. Életrajzát C. V. JACOBOWSKY írta meg (Stockholm 1932).

⁵⁷ HERBELOT: *Bibliothèque orientale*. Paris, 1697.

⁵⁸ Közli C. V. JACOBOWSKY: *J. G. Sparwenfeld*. 69. l.

⁵⁹ Br. 33. No. 15. és 16. alatt. Közlésük engedélyezéséért ezúton mondok köszönetet a könyvtár vezetőségének.

qui primam glaciem frangere ingressus, ex imitatione tam incuriose & perfunctorie scripti exemplaris literas, tam legitime & tam accurata cum proportione formatas parare potuisset: ad quod me non parum juvit multa in variarum gentium literis, utpote Latinis, German. Hebraeis, Rabbin. Hebraeo-German, Graecis, Syriacis, Samaritan. Copticis seu Aegyptiacis et praecipue Armenicis exercitatio.⁶⁰ Est qui jam me convenit etiam de literis Chinesium conficiendis, quae etiam prout vestrae, nunquam hactenus impressae exstiterunt. Et ea est mea gloria, quod variis linguis & nationibus hoc genere servitii prosum. Non enim habetur hoc apud intelligentes vile ministerium, aut tanquam commune aliquod officium, sed ars inter manuiarias sane singularis, adeo ut Magister, qui hic ante pro Armenis literas paraverat, licet non primus absolute, primus tamen optimas, postulaverit & impetraverit ab eis, tamquam alter Evander hunc honorem ut in libris, qui iis literis imprimerentur, nomen suum pro memoria exprimeretur.⁶¹ Quae nunc vos monere volo.

1. Linea in vestris manuscriptis laxiores sunt, hoc est ampliori intervallo a se invicem distantes, quam hic in mea proba: si vobis lubeat, poterunt & hae literae ita fundi, ut eandem acquirant distantiam.

2. Si S. Patres, vel alios ejusmodi libros grandiores imprimere aliquando vobis animus est, vix poteritis contenti esse his literis, hae enim sunt magnae ad opus tale, quum propter superimpositas abbreviationis notas lineae densiores esse nequeant: sed consultum erit, ut & minores curetis fieri, vel ut libri earum compendio cancellis justae proportionis claudentur, vel ut praesto sint literae, sicubi opus est, pro notis marginalibus vel titulis, vel aliis alternationibus &c. Ita et Armenii curarunt jam aliquot gradus literarum parari, id est parvae, majores, ac majores gradatim.

3. Probae hae meae dumtaxat fumo impressae sunt, non atramento: videri tamen possunt satis perspicue figurae literarum & imprimis adverti discrimen earum quae similes prope modum sibi invicem sunt.

4. A vobis non magnam accipio mercedem pro his litteris quum duplum ejus acceperit ante me Magister Armenicorum, sed adhuc minori pro praemio faciam posthac, si alia nova Alphabetum harum earundem literarum curaberis confici: postquam enim nunc primam glaciem fregero, & mihi facilius foret operari altera vel tertia vice, & pro vestro commodo literas has etiam accuratiores & perfectiores conficere possem. Nam in omne re praxis ducit ad perfectionem, & primum tentamen in quolibet opere imperfecti aliquid sapiat, necesse est.

5. Rogo adhuc, festinatis responsam dare de iis, de quibus vos ante consului, nam eousque non libenter aggredior duo reliqua Alphabetum, ne quo pacto diversam vestris placitis ingrediar viam. Hoc autem Alphabetum, Deo juvante, perfectum & completum erit. Valet.

Amstelod. 12 Novembr.

Ao 1686 st. n.

a vestro servitore

Nicolao Kis

Literar. sculptore & fusore.

Salutem & omnia prospera V. G.

En mi, Domine, subtiles (si subtilitas usquadeo de essentia harum literarum est) tertii Alphabeti vestri literas, quas tamen ego ita in subtilitatem elimavi, ut adhuc qualem-qualem servarent crassitiem, eamque in certis ductibus, ne deessent hic penitus vestigia praeceptorum artis. Si una crassior altera apparet, inde est, quia fortius impressa est. Proportio longarum alia esse non potuit, si longiores eae essent, superiores atque inferiores impedimento sibi invicem essent. Alioqui quod ad figuras eas attinet, nulla hic est, quae non referat alicujus in hoc vel illo exemplari vestro repertae figuram: unde, si nec hae quidem placeant hominibus illis, manum ego tollem de hac tabula. Si aliquis ex ipsis huc venisset, sublatae essent difficultates & molestiae hae, quibus utrinque

⁶⁰ Misztótfalusinak örmény betűmetszői munkásságáról lásd SCHÜTZ Ödön: *Misztótfalusi Kis Miklós szolgálatai az örményeknek*. Magy. Könyvszle. 1957. 335-346. l.

⁶¹ Evander — az ókori hitrege szerint — Hermes fia volt, egyebek között az írásnak is feltalálója. A szóban forgó betűmetsző Christoffel van DIJCK, neves holland tipográfus, MISZTÓTFALUSI egyik mestere.

distinemur. Non debebant ipsi existimare negotium tale lusum esse puerilem; ex Armenis Episcopus vir magni nominis venerat huc, ad procurandum huiusmodi negotium. Rara avis in terris est sculptor literarum qui in eam pervenerit in arte hac perfectionem, ut optimas conficiat literas etiam Latinas, quae tam vulgares sunt, & in quibus ab initio semet exercuit, quid de peregrinis iudicandum, quarum copia seu exemplar impressum haberi non potest, sed manuss. eaque non parum inter se tum quoad proportionem, tum quoad figuram (saltem quoad accidentalialia) inter se discrepantia? Et quia literae manuscriptae non sine mutatione aliqua possunt reduci in eam stationem & proportionem, ut inservire possint impressori, quomodo sciam ego, vel alius, quantumvis acutus sit, qui has res tractat diiudicare, & omnia in hac re apte disponere, quum ignorat naturam literarum, & nesciat utrum hoc vel illud sit accidentale (proinde mutabile) vel essentialia literae? Haec necesse est considerent illi, & condonent si in opere quod ipsi tam remota informatione procurant, aliquid eo modo cadat, ut melius cecidisse optarint ipsi: scientes id quoque: primum hoc tentamen esse in hoc rerum genere, adeoque de imperfectione satis habent quo excusentur. Dictum hoc esse volo etiam de alterius Alphabeti literis quarum probam prelo impressam, secundum vestrum mandatum, & ad compositionem textus, & ad totum Alphabetum ordine suo monstrandum, misi vobis praeterito hebdomadi. Ibi caudam illarum (*P*) aliter incurvare non potui cum decentia. Dedisti ad me mandatum de fundendis literis duorum prior. Alphab. sed non dedistis ad quamquam ordinem de pretio persolvendo. Si ea sit vera ratio (ut pretendit mercator quocum hic mihi negotium est) cur res in dilationem trahitur. Si is labor procederet, & si forte velletis fundendas curare etiam de 3tio hoc Alphab. id sciatis velim, has vix posse fundi pro minori pretio (secundum unumquodque pondo) quam pro medio tall. proinde duas libras pro tall. imper.: si quidem difficilium possunt et fundi propter tenuitatem & connecti (debent autem quam proxime inter se cohaerere) propter licentiam vel extravagationem brachiorum, seu remotitatem. In hoc tamen Alphab. cuius non multo plus quam dimidi pars adhuc perfecta est, ego non pergam ulterius tamdiu, donec iudicium vestrum de hac proba accepero. Feci & exhibeo hic potissimum illas literas quae quoadtenus inter se similes sunt, ut tum similitudinem tum differentiam in illis cernere & censere possentis. De caeteris alias. Vale. Gener. DNE & ignosce libertati

Amstelod. 17 Jan. 1687 st. n.

Servitoris vestri

Humilissimi

Nicolai Kis sculptor & fusor
literarum

Aen Mynheer J. G. Sparwenfeldt.

A levelekből nyilvánvaló, hogy MISZTÓTFALUSI 1686 elején vagy talán már korábban is, georgiai betűmintákat küldött SPARWENFELDNEK vagy azoknak, akik neki kéziratot betűanyagot küldöttek. (Megjegyzendő, hogy egyik levélben sincs kifejezetten *georgiai* betűkről szó. SPARWENFELD tidői francia nyelvű feljegyzése, az első levélben felsorolt keleti nemzetek és a második levél végén megrajzolt három azonos betű azonban kétségtelenné teszik, hogy grúz betűkről van szó.) A tárgyaló felek valószínűleg georgiai papok voltak, akik különféle kifogásokat emelhetek a küldött betűminták ellen. Új betűket küldve nekik MISZTÓTFALUSI nagy türelemmel, de némileg kioktató hangon megmagyarázza, hogy miért olyan nehéz egy eladdig nyomtatás nélküli nép számára nyomdai betűket metszeni. Egyben emlékeztette őket arra, hogy pusztán ígéretekből a betűmetsző nem tud megélni, s a szálított anyagért honoráriumára vár.

Nem tudjuk, hogy a MISZTÓTFALUSI második levelében említett betűk megnyerték-e a rendelők tetszését, s azok tartozásukat kiegyenlítették-e. Ezeknek a kérdéseknek és annak tisztázása, hogy MISZTÓTFALUSI betűit felhasználták-e a georgiai nyomtatványok előállításában, nem tartozik e sorok

írójának feladatai közé. Csupán arra kívánunk még rámutatni, hogy a MISZTÓTFALUSI által metszett georgiai betűk lenyomatai minden valószínűség szerint fennmaradtak az utókornak. Az uppsalai egyetemi és a stockholmi királyi könyvtár több változatát is őrzi ilyen lenyomatoknak. Ezekből egyet fényképmásolat alakjában itt közlünk.⁶² A rendelkezésünkre álló adatokból megállapítható⁶³, hogy e lenyomatok a régebben metszett, öntött betűkről ARCSIL fiának, az 1700 és 1710-es évek között, a svéd—orosz háború idején Svédországban, Linköpingben hadifogságban levő ALEXANDER herceg orosz cári tábornoknak kívánságára készültek. ALEXANDER e lenyomatokból (melyeket 1702 és 1705 között Henric KEYSER stockholmi akadémiai könyvnyomtató készített) apjának küldött példányokat Oroszországba. Adatszerűen a magunk részéről nem tudjuk hitelt érdemlően bizonyítani, hogy a stockholmi könyvtárakban levő s itt közölt lenyomatok az erdélyi betűmetsző kezemunkájáról készültek-e. Belső érvek azonban valószínűvé teszik MISZTÓTFALUSI szerzőségét.

MISZTÓTFALUSI két levele nemcsak a georgiai betűk metszésének története szempontjából jelentős. Megtudjuk belőlük azt is, hogy nem csupán a grúzoknak tervezett s metszett több sorozat betűt, hanem más közel-keleti népek is. Örmény kapcsolatairól eddig is tudtunk⁶⁴, azt azonban csak e levélből tudjuk, hogy az örmények magasrangú küldöttje (püspöke) személyesen is felkereste Amszterdamban az erdélyi betűmetszőt. Az örményeknek e kérdésekben megértőbb és gyakorlatiasabb voltát MISZTÓTFALUSI mintegy ki is játssza az előtte nehézkesnek tűnő georgiaiak ellen.

Leveléből tudjuk meg azt is, hogy más nem nyugat-európai rendszerű betűk metszésével is foglalkozott. (Görög és héber betűit már régebről ismerjük.) A szír, szamaritánus és kopt betűk metszéséről, s ami a legmeglepőbb, kínai írásjelek nyomdai matricáinak tervezéséről vagy készítéséről eddig nem volt tudomásunk. A jövőendő kutatásának lesz feladata e munkálatokkal kapcsolatos kérdésekre világosságot deríteni. Nyilvánvaló azonban az eddigiekből is, hogy MISZTÓTFALUSI mintegy specializálhatta magát a nyomtatás nélküli, kulturálisan vagy technikailag elmaradott közel- és távol-keleti kis és nagy népek könyvnyomtatása megszervezésének egyes alapvető kérdéseire. Lehetett ebben szerepe az egészséges üzleti érzéknek is. Mint erdélyi magyar könyvnyomtató Hollandiában jól ismerhette a piaci lehetőségeket ebben az irányban, de a különleges technikai problémák természetét is. Helyes gazdasági érzékére vall a levelekben közölt, másokénál alacsonyabb árajánlata is. Nagyon valószínű azonban, hogy az idegen betűk, írásjegyek tervezése a munka speciális szakmai, művészi problémái szempontjából is felette érdekelhette MISZTÓT-

⁶² A stockholmi Királyi Könyvtárban található, 1702-ben és 1705-ben készült egy-egy 33×21 cm-es nyomtatvány-lap a georgiai (grúz) ábécét tartalmazza három különböző nagyságban és változatban. Mindhárom az egyházi (ún. hucuri) írás betűivel készült. Közülük a harmadik, legkisebb változat áll legközelebb a mai hucuri betűkhöz. Ugyanezekkel a legkisebb betűkkel tartalmazza a próbanyomat a *Pater noster*t és az *Ave Mariát*.

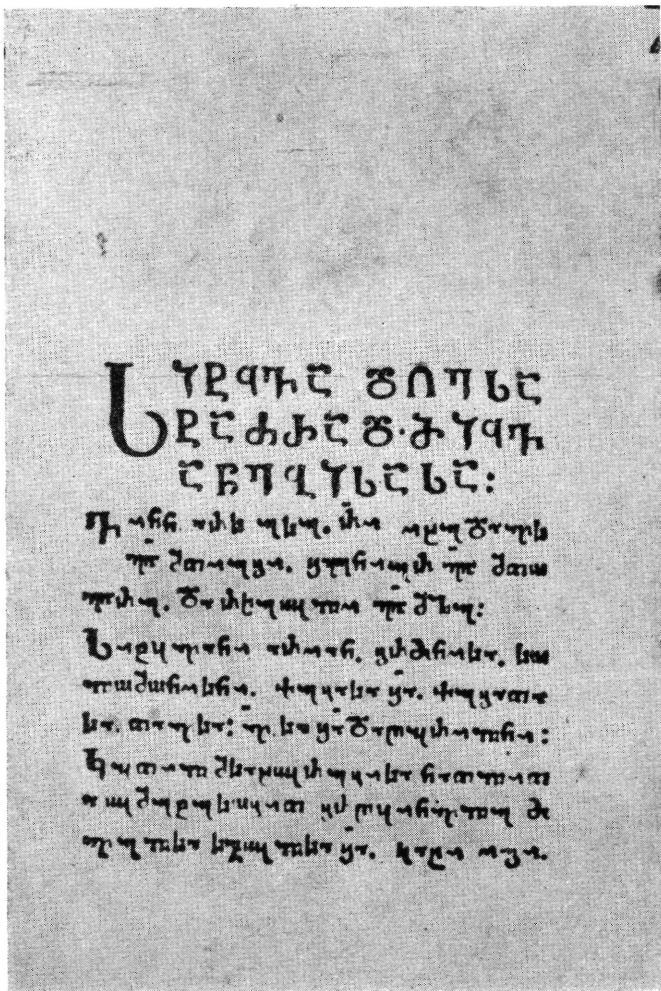
A második lapon, az 1702. évből származóan, a november 21-re rendelt *Oratio de Presentatione beatae Mariae Virginis* található. Közlése jogának átengedéséért ez úton mondok köszönetet a stockholmi Királyi Könyvtár igazgatóságának.

A fenti első lap (ábécés lap) faksimiléjét Björkbohm tette közzé (lásd a következő jegyzetet), a második, az imádságos lap lenyomata jelen cikkben jelenik meg először.

⁶³ Adataim forrása C. Björkbohm: *Henric III Keyzers Georgiska Stilprov*. Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen. XXII. (1935) 93—101. l.

⁶⁴ Vö. Dézsi adatait (i. m. 38. l.), aki külön is felhívta a figyelmet ezek kutatásának jelentőségére: valamint a jelen dolgozat 4. pontjában közölt adatokat.

FALUSIT. Erre látszik vallani leveleinek önérzetes, a maga művész és úttörő voltának tudatát kifejező hangja is. A különleges műszaki kérdésekkel való bibelődésnek azonban az volt a szükségszerű hátránya, hogy gyakran nyomdászati lag és gazdaságilag egyaránt kezdetlegesebb tárgyalófelekkel volt

kénytelen kapcsolatot fenntartani, ami — a georgiai betűk ügyében írott levelek tanúsága szerint — nem mindig ment súrlódások nélkül. Nem meglepő tehát, ha MISZTÓTFALUSI szakmai kiválósága, Hollandiában elfoglalt jelentős helyzete alapján időnként nagyon határozott hangot ütött meg. Ennek a nem csupán a körülményekben, hanem valószínűleg az egyéniségében is gyökerező s néha már érellességnek tűnő tulajdonságának egyéb ránk maradt írásában is nemegyszer van nyoma.

6.

MISZTÓTFALUSINAK Angliával való kapcsolatait nyomozva eddig még nem sikerült olyan pozitív adatokra találni, melyek közelebbi hiteles részleteket tartalmaznának. Csak bizonyos feltevéseket lehet megkockáztatni arra a két rövid s szűkszavú utalásra támaszkodva, melyeket a *Mentség* tartalmaz és arra a tényre hivatkozva, hogy angol műveket is fordított (mint pl. MATHER levelét), illetve tett közzé. Felette valószínű, hogy az angolsággal már Hollandiában érintkezésbe került. A puritanizmus korában, de különösen az angliai 1660-as STUART-restaurációt megelőző és követő években, igen élénk szellemi kapcsolatok állottak fenn Anglia és a holland egyetemek között. Kiváló angol tudósok tanítottak mint menekültek a holland főiskolákon. Tudjuk, hogy sok hollandiai magyar teológus tanult a nagy angol hittudósoktól, fordította műveiket magyarra, és ment át Hollandiából Angliába tanulmányútra. Életrajzának tanúsága szerint az utrechti magyar teológusokkal MISZTÓTFALUSI is érintkezésben állott, habár ő maga eddigi tudomásunk szerint nem volt egyik holland egyetemnek sem beiratkozott hallgatója.⁶⁵ Angolokkal való személyi kapcsolat létesítésére a teológia iránt hivatásszerűen is érdeklődő MISZTÓTFALUSINAK mindenekei előtt éppen Utrechtben volt módja, ahol egy ideig tartózkodott. Az utrechti magyar teológusok ugyanis különösképpen nem a holland, hanem az utrechti angol egyháznak voltak tagjai, és az ott állandó rezidens angol lelkész fennhatósága alá tartoztak. Mivel a holland nyelvű istentiszteleten a nyelv nem-értése miatt a magyarok nem vettek részt, a latin nyelvű angol istentiszteletet kellett látogatniuk. A mindenkori felavatás előtt is az angol lelkésznek kellett látogatniuk. A mindenkori magyar teológusok úrvacsorához járultak.⁶⁶ E magyar teológusok segítségét MISZTÓTFALUSI rendszeresen igénybe vette a KÁROLI Gáspár-féle *Biblia* szövegének kijavításában, s figyelmükbe ajánlotta ellenőrző eszközül egyebek között az angol bibliafordítást is.⁶⁷

E lehetséges és valószínű s elsősorban vallási jellegű angol kapcsolatokon kívül azonban a személyes érintkezés egyéb, szigorúbban vett szakmai, nyomdászai számai is fennállhattak. Erre két utalás is van a *Mentség*ben. Egy helyütt azt említi, hogy „én nem tsak a szomszéd Országoknak, Lengyel Országának, *Svecián*nak, *Anglián*nak, Német Országának, Olasz Országának szolgáltam sokat”⁶⁸. Más alkalommal egy meglehetősen homályos értelmű, de sokatmondó passzusában arról ír, hogy „igazán mondhatnám Erdély felől, a’mit Anglia felől (mert ott-is vólt bajom) mondottam vólt, mikor onnét ki-jöttem :

„Anglica terra vale : fueras mihi Carcer et Orcus ;
Angelicam quo te dicere jure queam?”⁶⁹

⁶⁵ Neve nem szerepel a beiratkozott utrechti magyar egyetemi hallgatók névkönyvében. Vö. SEGESVÁRY Lajos: *Magyar református ifjak az utrechti egyetemen, 1636—1836*. Theologiai Tanulmányok, 44. sz. Debrecen, 1935. A többi XVII. századi holland egyetem anyakönyveinek ily szempontú átvizsgálása még a jövő kutatóira vár.

⁶⁶ *Uo.* 46., 66. l.

⁶⁷ DÉZSI : *i. m.* 61, 63. l. Az *Apologia Bibliorum Anno 1684. Amstelodami Impresorum* (Kolozsvár 1697) a 6. és 9. lapokon három ízben is hivatkozik az angol bibliafordítás szövegmegoldásaira és gyakorlatára a latin, görög és holland nyelvű bibliaszövegek emlegetése kapcsán.

⁶⁸ *Mentség.* 68. l.

⁶⁹ *Mentség.* 38. l. „Isten hozzád Anglia, te nekem börtön és pokol voltál, milyen joggal mondhatnálak angyalinak?” Az Angliában ekkor már ezer éve ismert s I. GERCELY

Hogy milyen formában „szolgált” MISZTÓTFALUSI Angliának, mikor és miért jár ott, miféle „bajba” keveredett angol földön, még nem tudtuk pontosan megállapítani. Valószínűnek tartjuk, hogy „szolgálatá” valamilyen rendelkezésnek a teljesítése volt. Betűmintáit más metszők és öntők szokása szerint ő is szétküldötte sokfelé idegen országokba.⁷⁰ Tudomásunk van arról, hogy egy csak általa metszett kurzív betűtípusnak, Clein Canon-nak holland változata 1694-től kezdve előfordul Angliában nyomtatott könyvekben.⁷¹ Feltehető, hogy angol nyomdák is szállított betűanyagot, s nem lehetetlen, hogy ezzel kapcsolatos üzleti tranzakciók lebonyolítása végett kellett Angliába utaznia.⁷²

Annak a lehetősége is fennáll, hogy az angol piaccal nem mint betűmetsző és -öntő került kapcsolatba, hanem mint nyomdász. A XVII. században ugyanis számos, Angliában tilos, betiltott könyvet nyomtattak ki angol nyelven Hollandiában és csempészték be Angliába. E sajtótermékek, főleg 1660 előtt, rendszerint vallási és politikai tartalmúak voltak, puritánus szemléletű röpiratok, traktátusok s egyéb, lelki épülést célzó művek. Jelenlékeny számban voltak e csempészáru között angol nyelvű bibliák is. Az angol bibliák hollandiai kinyomtatásában s Angliába való bejuttatásában nagy holland nyomdák is részt vettek.⁷³ MISZTÓTFALUSI két ízben is említi a híres ATHIAS céget, mint olyat, mely közismert virágzó angol biblia-export-

pápának tulajdonított Angli-Angeli szójátékot először BEDA VENERABILIS említi 731-ben a *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*-ban, II. i. MISZTÓTFALUSINAK angliai tartózkodását egyébként TRÓCSÁNYI Berta *Református teológusok Angliában a XVI. és XVII. században* (Angol Filológiai Tanulmányok, V–VI. Budapest 1944.) c. értekezése nem említi.

⁷⁰ Vö. SZENTKÚTY Pál: *M. Tótfalusi Kis Miklós amsterdami betűmintalapja*. Magy. Könyvszle., 1942. 368–374. l.

⁷¹ H. CARTER szíves közlése. CARTER e megállapítását a SZENTKÚTY által közölt mintalapon látható ilyen nevű betűtípus alapján teszi. Szerinte a MISZTÓTFALUSI-féle Clein Canon kurzív „2-line English Italic” néven fordul elő 1695-ben az oxfordi egyetemi nyomda mintakönyvében. A nyomda számadáskönyveiben 1695 elején szerepel egy kifizetési tétel igazolása ANDREWS londoni betűöntőhöz ilyen jellegű betűkért. CARTER valószínűnek tartja, hogy ANDREWS ezeket a betűket Hollandiában szerezte be. Természetesen nem MISZTÓTFALUSITól, aki ekkor már hosszabb ideje Erdélyben volt, hanem valamelyik holland cégtől, mely számára MISZTÓTFALUSI dolgozott. Az általa metszett és mintalapján közölt betűtípusok közül ugyanis több szerepel 1700 táján az amszterdami Adamszoon & Ente betűöntő cég mintakönyvében. Vö. CARTERNAK ÉS BUDAYNAK a *Gutenberg Jahrbuch* 1957. évfolyamában megjelent cikkével (52. jegyzet).

⁷² Ezen állásponton látszik lenni SZENTKÚTY Pál id. cikkében, valamint tíz évvel később BÀN Imre is, az 1952-es *Mentség*-kiadás 46. sz. jegyzetében.

Az angol nyomdák 1670 és 1720 között túlnyomó részben Hollandiában készült matricák alapján Angliában öntött betűkkel dolgoztak. T. B. REED: *History of the Old English Letter Foundries*, London, 1952², 35. l.

⁷³ Tekintettel arra, hogy az angol nyomdák nem tudták a hazai igényeket kielégíteni, s elegendő példányszámú, jó kiállítású és olcsó bibliát termelni, maga LAUD canterburyi érsek is kénytelen volt 1642-ben védelmébe venni a hollandiai eredetű (s az angol állami hatóságok által még jó ideig üldözött) angol import-bibliákat. (*History of the Troubles and Tryal of William, Archbishop of Canterbury*. Ed. WHARTON, 1695, 349–350. l.). A Hollandiában való angol biblia nyomás azonban 1675 után — amikor az oxfordi egyetemi nyomda első bibliakiadása megjelent — kezdett egyre kevésbé kifizetődő lenni, mivel a londoni nyomdák az oxfordi konkurrencia ellensúlyozására mélyen leszállították bibliáik árát. (T. H. DARLOW és H. F. MOULE: *Historical Catalogue of the Printed Editions of Holy Scripture*, London, 1903, Vol. I, 194. l. és J. JOHNSON és S. GIBSON: *Print and Privilege at Oxford to the year 1700*, Oxford, 1946, 78–9. l.)

járól.⁷⁴ Egy időben maga is dolgozott a nagy ATHIAS nyomda számára. Lehetőséges, hogy ilyen kapcsolatából folyóan vagy mint önálló könyvnyomtató készített az angol piacnak szánt nyomtatványokat⁷⁵, s talán azok forgalomba hozása céljából kellett Angliába utaznia.

Az angliai tartózkodás időpontját nem ismerjük.⁷⁶ Ha ez ugyanakkor lett volna, amikor Increase MATHER is Londonban időzött (1688-tól fogva), s MISZTÓTFALUSI vele ott találkozott volna, akkor az utóbbi tényt a magyar könyvnyomtató bizonyára megemlítette volna a MATHER-levél fordításának előbeszédében.⁷⁷

Felmerülhet még a kérdés: miért nevezte MISZTÓTFALUSI Angliát „carcer et orcus”-nak, börtön és pokolnak? Milyen értelemben volt számára ördögi rabság az ott tartózkodás? Egyértelmű választ e kérdésre sem lehet adni. Nem valószínű, hogy a carcer szó szerint kellene érteni, azaz hogy Angliában bebörtönözték volna, esetleges könyvcsempészség miatt vagy egyéb okokból,⁷⁸ hiszen Erdélyben, másik carcer et orcus-ában sem került börtönbe. A börtön és pokol tehát valószínűleg csak képletesen, átvitt jelentésben értendő. Ami természetesen nem zárja feltétlenül ki azt, hogy ne érezhette volna magát ott „pokolian” rosszul. De hogy ez milyen okból és milyen formában nyilvánult, arról MISZTÓTFALUSI nem kívánt szólni, nyilván mivel nem találta kitergetésre alkalmas témának Erdélyben a *Mentség*

⁷⁴ „Anglicana Bibliát pedig csak Athias Amsterdamban (a' mint nékem *rejeralták* ötven ezeret minden esztendőben iktat-bé Angliába: azt pedig csak lopva; 's hát ottben mennyit nyomtatnak?” *Mentség*. 89. l. TELEKI Mihályhoz és TÓFEUS Mihályhoz Amszterdamból 1684. aug. 15-én írott levelében pedig közli, hogy elhatározta, majd ha hazatér, otthon „a mi Bibliánk nyomtatásának azt a módját vegyem elő, és kövessem, melyet itt követnek a Schipper és Athiás műhelyekben az Anglicana Bibliának nyomtatásában: a' melly módot több jóakaróim között T. Leusden János Uram nékem nem egyszer commendált.” Közli Dézsi *i. m.* 155. l. Ugyanazon levélben újra említi SCHIPPERNÉT ATHIASSAL együtt mint közel ötvenezer angol biblia kinyomtatóját. DÉZSI: 197. l. M. M. KLEERKOOPEER—VAN STOCKUM: *i. m.* 1136—7. l. igazolva MISZTÓTFALUSI állítását, közli azt az engedélyokiratot, mely szerint a németalföldi állami főhatóság 1670. szept. 22-én J. ATHIASRA, majd 1673. dec. 4-én ATHIASRA, I. I. SCHIPPER özvegyére, Zsuzsánnára és Anna Maria STAMPA ruházta az angol nyelvű bibliák nyomtatásának kizárólagos jogát.

⁷⁵ Az oxfordi Quen's College kéziratárában MS. 68. sz. a. található, William NICOLSONTÓL 1678-ból származó hollandiai útinapló (*Iter Hollandicum*) tanúsága szerint az özvegy SCHIPPERNÉ tulajdonában levő nagy amszterdami nyomda, amelyel MISZTÓTFALUSI is kapcsolatban állott, hamis impresszumokkal és idegen nyelveken számos könyvet nyomtatott ki és szállított azokba az országokba, melyek nyelvén e kalózkidadások megjelentek, és ott dömping-áron dobott piacra. A XVII. század gazdasági és szerzői-jog elvei ebben nem sok kifogásolni valót láttak. Lehetőséges, hogy MISZTÓTFALUSI, akinek betűmetszői és nyomdászti tevékenysége jelentékeny részben nem hollandiai piacot szolgált, maga is részt vett efféle vállalkozásokban.

⁷⁶ SZENTKÚTY szerint (*i. m.* 369. l.) az *Aranyos Bibliá*-nak 1685-ben való megjelenése előtt MISZTÓTFALUSINAK a sokrétű betűmetszői, öntői, korrektori, nyomtatói és szövegrevizori munkája közepette aligha lehetett ideje kifelé, idegen rendelők számára dolgozó betűöntő vagy egyéb üzem ellátására, vezetésére.

⁷⁷ Tudomásunk van egyébként arról, hogy MATHER már 1683-ban, tehát már öt évvel Bostonból Angliába való utazása előtt levelező kapcsolatban állott egy amszterdami kereskedővel, Abraham KICKKEL. Vö.: *Calendar of State Papers (Domestic)*, 1683—84. 334. l.

⁷⁸ Kuriózumképpen megemlítjük, hogy egy, MISZTÓTFALUSI életével foglalkozó, a közelmúltban megjelent regény (NÉMETH Andor: *A betű mestere*, Bp. 1954) szerint M.-t Angliában való partralépése után kémnek nézték, persze alaptalanul, s egy napig tartó vizsgálati fogság után szabadon bocsátották.

írása idején. Lehet, hogy őt személyében nem is érte Angliában különösebb kellemetlenség. Talán csak a léghőmérséklet érezte kibírhatatlannak: a puritánus Hollandia után az angol restauráció által elnyomott angol puritánusok, hit-sorsosai helyzetét találhatta vigasztalanul sötétnek.

Nem lehetetlen az sem, hogy más vonatkozásban érték csalódások Londonban. BUDAY György feltételezése szerint⁷⁹ a kálvinista Erdély iránt próbált volna MISZÓTFALUSI rokonszenvet kelteni angol disszenter körökben. Egy londoni puritánus nyomdász, a kormányhatóságok által szakadatlanul vexált Francis („Elephant”) SMITH, BUNYAN híres *Pilgrim's Progress*-ének kiadója⁸⁰, mint ismeretes, érdeklődött a törökök és a Habsburgok közé szorult Erdély védelmének és megsegítésének kérdései iránt. Ő tette volt közzé 1683-ban angol nyelven APAFI Mihály erdélyi fejedelem kiáltványát. Aligha tette ezt erdélyi személyi kapcsolatok nélkül.⁸¹ Lehet, hogy MISZÓTFALUSI nyomdász-kartársával, SMITH-szel vagy az emögött álló körökkel nem tudott politikai vagy egyházügyi kérdésekben megfelelő eredményeket elérni, s talán ezért is érezhette angliai utazását kiábrándítónak, leverő hatásúnak.

Magyarországra hazatérve s Kolozsvárott nyomdáját 1693-ban vagy 94-ben üzembe helyezve MISZÓTFALUSI már az első évben kiadta magyar fordításban (a fentiek alapján feltehetően saját tolmácsolásában) Increase MATHERnak Johannes LEUSDENhez írott levelét. Ha az 1688-as londoni kiadásból fordított — amit a címlap szövegezése alapján nem tartunk valószínűnek —, akkor annak eredeti példányát még Hollandiából hozhatta magával. Ha az 1693-as utrechti kiadást használta, akkor azt már Erdélyben kaphatta meg utánküldve — talán éppen LEUSDENTŐL, a levél címzettjétől, MISZÓTFALUSI jóakarójától — mivel Hollandiából valószínűleg 1689-ben vagy 1690-ben indult haza.⁸²

MISZÓTFALUSI nyomdája kilenc évi fennállás alatt mintegy száz könyvet jelentetett meg. MATHERnak a *Napnyugati Indiáról* szóló levele az első nyolc kiadvány, az első év termékei között szerepelt.⁸³ Felmerülhet a kérdés, miért jelentette meg MISZÓTFALUSI e kis röpiratot magyar nyelven?

A kérdést véglegesen eldönteni aligha lehet. Többféle szempont is készíthette a füzetke kiadására. Külországi missziók, exotikus népek iránt nálunk is volt érdeklődés. Az amerikai indiánokról és az ázsiai indusokról szóló könyvecskéről MISZÓTFALUSI feltételezhetette, hogy nálunk is lesz aránylag olyan sikere mint Nyugat-Európában. Üzletileg tehát nem látszott ráfizetéses vállalkozásnak (ellentétben nem egy más kiadványával). Ismerve MISZÓTFALUSI egyéniségét, kétségtelen volt az is, hogy olvasói, az elmaradt és földhöz tapadt erdélyi és magyar nép szemhatárának tágítása, tudásanyagának növelése is szándéka volt. Az sem lehetetlen, hogy MISZÓTFALUSIT (a reklám-szempontokról sem megfélelmező MATHERhez hasonlóan) az az elgondolás

⁷⁹ Magánközlésből.

⁸⁰ H. R. PLOMER: *Dictionary of the Printers and Booksellers who were at work in England, Scotland and Ireland from 1668 to 1725*. London 1922. 273—74. l.

⁸¹ SMITH — aki egyébként egy magyar híreket is közlő puritán szellemű lapocskát, *Smith's Protestant Intelligence, Domestic and Foreign* is kiadott 1681-től kezdve — maga is megfordult Hollandiában. Ellenfelei lapja, a *The Loyal Protestant* 1681. okt. 25-i 68. számában említi SMITH amszterdami utazását. MISZÓTFALUSIVAL SMITH tehát már Hollandiában megismerkedhetett.

⁸² DÉZSI: *i. m.* 96—97. l.

⁸³ FERENCZI: *i. m.* és DÉZSI: *i. m.* 120—21. l.

is vezette, hogy a *Napnyugati India* megjelentetésével a nálunk is nagyra-becsült LEUSDENnek, hollandiai pártfogójának nemzetközi hírnevét öregbítse és hozzá való kapcsolatait hangsúlyozza.⁸⁴

7.

A *Napnyugati India* fogadtatásáról, egykorú hazai visszahangjáról semmiféle értesülésünk sincsen. Csak arról van tudomásunk, hogy egy példánya hatvan évvel később még megvolt az ájtatos főúri asszony, Árva BETHLEN Kata (BETHLEN Miklós húga, TELEKI József özvegye) könyvtárában 1752-ben.⁸⁵ Másik ismert példányáról, a debreceni Ref. Koll. könyvtárában őrzött unikumról többet tudunk.

A debreceni példány hátlapján a következő bejegyzés olvasható: *Liber Collegii Rfti Debreceniensis, emtus Ao. 1761.* Első ízben a kollégiumi könyvtár 1815-ben készült VIII. katalógusában szerepel.⁸⁶ A könyvecske ezt megelőzőleg a címlapon található feljegyzés szerint PÜSPÖKI B. János tulajdona volt 1704-ben.⁸⁷ PÜSPÖKI B. Jánosról a debreceni Ref. Kollégium egykorú anyakönyveiből tudjuk⁸⁸, hogy 1706. március 20-án matriculált a Kollégiumban. Mint a mezőtúri ev. ref. egyház irattárában található önéletrajzából kiderül⁸⁹, PÜSPÖKI 1681-ben született. Amikor MATHER könyve tulajdonába került, már 23 éves volt. Huszonöt éves korában lett debreceni diák. Önéletrajza szerint 1712-ben a körösi egyház másodlelkésze lett, 1713-ban Frankfurt an der Oderbe ment tanulmányútra és 1714-ben

⁸⁴ LEUSDEN (lásd a 7. sz. jegyzetet) az egész protestáns Európában, így Magyarország jelentékeny részén, főleg Erdélyben nagy tekintélynek örvendett. Hat magyarországi, illetve erdélyi szerzőnek is tudunk olyan kiadványáról, mely nyomtatásban LEUSDENnek ajánlva jelent meg. KOMÁROMI CSIPKÉS György 1651-ben, ESZÉKI István 1665-ben, VÉRVÖLGYI András 1677-ben. KECSKEMÉTI S. János 1679-ben, SZATMÁR-NÉMETI Sámuel (MISZTÓTFALUSINAK Erdélyben egyik rosszindulatú gáncsolója) 1681-ben s a segesvári szász Andreas TEUTSCH 1693-ben, csupa holland egyetemet végzett, a maga korában és helyén jelentékeny teológus vagy orvos, neki, volt tanárának dedikálta disszertációját. G. de VRIES: *Oratio funebris in obitum Johanni Leusden.* 1699. 26. l. szerint a kiváló tudóst mint az erdélyi diákok egyik fő patronusát, támogatóját ismerték Hollandiában. LEUSDEN neve tehát a magasabb értelmiség körében a XVII. század második felében nálunk egy bizonyos büvérővel bírt. LEUSDEN emlegetésével a SZATMÁR-NÉMETI Sámuel-féléktől lenézett „vasműves” MISZTÓTFALUSI a maga értelmiségi voltát, a szellemi elithez való tartozását is kívánhatta jelezni és hangsúlyozni.

⁸⁵ KERÉKGYÁRTÓ Elemér: *Angol szellem Bethlen Kata udvarában.* Angol Filológiai Tanulmányok, IV. Budapest 1942. 94. l. Idézi az eredeti könyvjegyzéket Bon Péter összeállítása nyomán. BETHLEN Katától a példány a nagyenyedi ref. kollégium könyvtárába került, ahonnan 1849-ben elveszett.

⁸⁶ R. HARKÓ Viola: *A Debreceni Református Kollégium angol könyvanyaga és annak kialakulása.* (Kéziratoss disszertáció.) Debrecen, 1948. 63—64. l.

⁸⁷ „Johannis B. Püspökii. 1704.” A jelenleg H. 984. könyvtári számú colligatumban még a következő művek szerepelnek: 1. Formula Brevis Sacramenta ut Baptismum et Coenam Domini Administrandi... qua usus est. Georgius Cs. Komaromi. 2. Új Esztendőre rendeltetett könyörgés. 3. Méhész könyvecske; 4. Közönséges könyörgés. (Az eddig felsoroltak mind MS.) 5. Halottak Laistroma... Mellyet irt a szent Bibliából Debreczeni Foris Istvan. Debrecen 1684. 6. Mandatum Regii... (MS). 7. Schema instituendi Consilii Regii (MS). 8. Magyar Catechismus... Canisius Peter... által. Nagyszombat, 1698. A felsoroltakból a névbejegyzés tanúsága szerint az 5. számú 1712-ben, a 8. számú 1702-ben volt PÜSPÖKI János tulajdonában.

⁸⁸ THURY Etele: *Iskolatörténeti adattár.* Pápa, 1906—08. II. 187. l.

⁸⁹ FARAGÓ Bálint: *Egyháztörténelmi adatok a mezőtúri ev. ref. egyház XVIII. szd. anyakönyvében.* Prot. Egyházi és Iskolai Lap, 1901. vf. 475—76. és 491—93. l.

mezőtúri lelkész lett és maradt is 1728-ig. Halálának ideje ismeretlen, de feltehető, hogy 1761-ben vagy előbb következett be. Könyveit nyilván hagyatékából vásárolta meg a Kollégium 1761-ben. Irodalmi munkásságot nem fejtett ki.⁹⁰ Figyelemre méltó, hogy önéletrajzában mindenütt mint PÜSPÖKI SÜLLYE János szerepel, míg a debreceni matrikulában és három könyvébe PÜSPÖKI B. János néven írta be nevét.

PÜSPÖKI a *Napnyugati Indiát* alighanem ajándékba kapta. A könyvecske utolsó oldalán ugyanis ez a bejegyzés található: *Vir egregius Dominus Gregorius K. Szőnyi legat et relegat a S. J.* Valószínűleg ez a S. J. azonos SÜLLYE Jánossal, a mi PÜSPÖKINKKEL. SZŐNYI Gergelyről megállapítható⁹¹, hogy 1693–98-ban a debreceni Ref. Kollégiumban „praeceptor syntaxistarum et poeseos” volt, 1704-ben pedig senior. A könyvet nyilván SZŐNYI vásárolta valamelyik debreceni vásáron a ponyvárról 1694 július vége (a megjelenés ideje) és 1704 között, amikor a *Napnyugati India* PÜSPÖKI tulajdonába került.

MATHER könyve egyetlen fennmaradt magyar példányának sorsát így a mű keletkezésének és lefordításának változatos hátterével együtt megismeréséről napjainkig nyomon tudjuk kísérni.

ORSZÁGH LÁSZLÓ

LÁSZLÓ ORSZÁGH: MISZTÓTFALUSI KIS AND THE FIRST HUNGARIAN BOOK ON AMERICA

There exists a little-known Hungarian translation of Increase MATHER's *De Successu Evangelii apud Indos in Nova Anglia, Epistola ad cl. virum D. Johannem Leusdenum*, originally published in London in 1688. The Hungarian translation was printed in Kolozsvár (Transylvania) in 1694, together with letters, likewise addressed to J. LEUSDEN, about the conversion of the Ceylonese. MATHER's pamphlet is the first publication in the Hungarian language on America and at the same time the first Hungarian translation of the work of an American author.

In the present study the text of the Hungarian translation (of which the only extant copy survives in the Library of the Protestant College of Debrecen, Hungary) is reprinted and an attempt is made to identify the translator and find out the reasons that may have prompted him to have this booklet published. The author suggests that MATHER's much translated work was done into Hungarian by Nicholas MISZTÓTFALUSI KIS (or M. TÓTFALUSI) the eminent Hungarian printer (1650–1702). MISZTÓTFALUSI spent many years in Holland as a prosperous printer and type-cutter and was in close contact with J. LEUSDEN, the celebrated divine, MATHER's friend. While in Holland he maintained extensive professional and business relations with many countries, both western (Germany, France, Italy, Sweden etc.) and eastern (Georgia in the Caucasus, Syria, Armenia etc.) about which transactions some material is presented here that was hitherto unknown to Hungarian research. (Some of MISZTÓTFALUSI's still unpublished Georgian types are given in facsimile.) We know from his *Apology for His Life and Deeds* (*Mentség*, printed in Kolozsvár in 1698) that MISZTÓTFALUSI spent some time on business in England, a place for which he had no great liking. It has not yet been possible to determine the exact nature of his relations to England. It may have had to do with the delivery of typeface or of printed matter.

The translation and printing of MATHER's little book soon after MISZTÓTFALUSI's ill-fated return home from Holland may have been due to Protestant Transylvanian interest in western Calvinism as well as to MISZTÓTFALUSI's pedagogical zeal to spread knowledge among his backward compatriots and perhaps even to the harassed printer's desire to emphasize his good relations with LEUSDEN, the internationally respected scholar.

In the last chapter of the study the author traces the history of the unique copy.

⁹⁰ SZINNYEI József nem említi.

⁹¹ THURY Etele: *i. m.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

„Holt” kéziratgyűjtemények élete. Az Egyetemi Könyvtár kézirtárának egyik legkomolyabb értéke, a magyar történettudomány hosszú évtizedeken át elsőrendű, ma is sokat forgatott forrásanyaga az a három XVII. századi másolatgyűjtemény, melyet a tudományos köztudat HEVENESI-, PRAY- és KAPRINAY-gyűjtemények néven úgy ismer, hogy keletkezésük óta állományuk változatlan, s így azok lezárt, „holt” egységeknak minősíthetők.¹

Ez a felfogás nem teljesen felel meg a való helyzetnek. A három nagy, ún. „jezsuita”-gyűjtemény — különösen pedig a *Collectio Hevenesiana* (a továbbiakban: CH) — a keletkezésük óta eltelt évszázadok alatt szinte állandóan fejlődött, fogyatkozott, s nyugodtan elmondhatjuk, hogy életük ily szempontból sem ért még véget. A kérdéssel legutóbb HÓMAN Bálint, a könyvtár kézirtárának egykori őrre foglalkozott 1925-ben,² s vázolta a három gyűjtemény keletkezésének történetét, ismertette állományukat. Az azóta felszínre került újabb kéziratok, valamint HÓMAN egyes adatainak pontatlansága indokoltá teszik a kérdés újból való felvetését, a három nagy gyűjtemény jelenlegi állományhelyzetének tisztázását.

I. Elsőként a legkorábban keletkezett *Hevenesi-gyűjteménnyel* foglalkozunk, tekintettel arra, hogy ez ment át az idők folyamán a legjelentősebb változásokon. A logikai rendet ebben az esetben az időrend biztosítja, így tehát a CH első ismert állományjegyzékéből indulunk ki. E jegyzék a gyűjtemény első kötetének elején található s az 1734. évi állományhelyzetről tájékoztat. E kimutatás szerint a CH ekkor öt nagyobb egységből állott, mégpedig:

1. „In Folio”, 82 kötet, eredetileg az egy-, két-, három- és négyszeres nagy ABC betűvel jelölve (A, AA, AAA, AAAA, B stb.), majd még 1734 előtt sorszámozva I.—LXXXII.-ig.

2. „Item in folio”, 12 kötet, eredetileg a kis ABC egy-, két- és háromszoros betűvel jelölve (a, aa, aaa, b stb.), majd később LXXXIII.—XCIII.-ig sorszámozva.

3. „Item in folio” 11 kötet, A—L-ig, illetve 1—11-ig betű- és számjelezve.

4. „Item in folio Romano” 11 kötet, I—XI. számjelezve.

5. „Item in 4to” 13 kötet, A—N-ig betűjelezve.

Az egyes kötetek mellett olvasható ily megjegyzések, mint „apud Péterffi”, „apud Socher”, „ibidem restitutus 1735”, a gyűjtemény meglehetősen erős, bár személyekben nem kiterjedt használatára mutatnak. A XIII., LXII. és LXIV. kötetek mellett

¹ Modern értékelésüket, a vonatkozó legfontosabb irodalommal I. KOSÁRY Domo-
kos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. II. kötet. Bp. 1954. 136. sk. 1.

² HÓMAN Bálint: *Kishevesi Hevenesi Gábor*. A magyar történeti forráskutatás első szervezője. Klebelsberg Emlékkönyv. Bp. 1925. 453—462. l. (a továbbiakban: *Hóman I.*) — *Ua.*: *A forráskutatás és forráskritika története*. (A magyar történettudomány kézikönyve. I. 3A. kötet.) Bp. 1925. 9. skk. 1. (a továbbiakban: *Hóman II.*).

„perditus”, a XX. kötet mellett „mutilatus” feljegyzés olvasható. A jegyzék végén található összesítés szerint a teljes CH akkor 128 kötetből állott, azonban a kikölesönzések miatt csupán 26 kötet volt a könyvtárban, „et vita Salamonis Regis Hungariae a P. Taxoni scripta in 4to majore”.³

Az öt eredeti egység azonosítása a ma rendelkezésre álló anyaggal csupán részben végezhető el. Kétségtelen, hogy az 1. és 2. alatti folio-kötetek a CH mai állományát jelzik, azonban már itt utalnunk kell arra, hogy később, a XX. században a XCII—XCIV. számok alá nem az eredeti kötetek kerültek. A 3. alatti folio-egység azonosításáia beszámolóink végén teszünk kísérletet. A 4. alatti „in folio Romano” egységet HÓMAN helyesen azonosította a kéziratárban „Ab. 50.” jel alatt levő ún. CSELES Márton-féle gyűjteménnyel. (*Excerpta ex archivo Vaticano.*) Az 5. alatt jelzett in quarto anyagot HÓMANNAK is csupán részben sikerült azonosítania, mégpedig az ott jelzett 13 kötetből kilencet (a kéziratár Ab. 23., 24., 28., 30. 50/I—III. G. 6. kötetét és a KAPRINAY-gyűjtemény (ezenül CK) 72. kötetét). Ezen a területen azóta sincs előrehaladás: csupán valószínű, hogy a CK 73. köteté és az Orsz. Széchényi Könyvtár egy kézírata is e csoportba tartozik.

A CH egyes részeinek 1734-ben még megvolt különállása, ill. egybetartozása az idők folyamán megszűnt. Az 1.—2. tételekből kialakult a gyűjtemény mai állománya, míg a 3.—5. tételek szétszóródtak, nagyrészt az Egyetemi Könyvtár kéziratok anyagában.

II. Időben következő állománynyilvántartásunk, melynek első fele a XVIII. század hetvenes éveiben keletkezett, már csupán a törzsgyűjteménnyel foglalkozik, ill. ahhoz egy-két kiegészítő kötetet sorol fel. A jegyzék első fele feltétlenül 1783 előtt, második fele pedig az ötvenes évek elején, GARAY János kézírásával készült, s a gyűjtemény egyes darabjainak részletes regesztáit adja.⁴

A J. 130. jegyzék érdekes adatokat árul el a CH történetére vonatkozóan. A kötet a gyűjtemény törzsállományának egészét tartalmazza, tehát: mind az időközben elveszett V. kötetre, mind a Kollár-hagyatékkal a bécsi állami levéltárba került XI. kötetre, mind a később a *Litterae Originales*-gyűjteménybe besztott kötetekre, mind pedig az 1734-ben elveszetteknek feltüntetett kötetekre⁵ részletes kivonatokat nyújt.

Az elveszett V. kötetre⁶ vonatkozó regesztákból megállapítható, hogy a kötet egyházi jellegű kulturális alapítványok, köztük számos PÁZMÁNY-féle alapítvány alapítólevelét tartalmazta. A XI. kötetre vonatkozó tartalmi kivonat a következő:

„Continet historiam rerum Hungaricarum et Transylvanicarum ab anno 1558 usque ad 1586 inclusive incerti authoris (p. 1.). Eadem historia secundo ab anno 1558 usque 1569. (p. 209.) Historia rerum Transylvanicarum et Hungaricarum Pemptades 5. ab anno 1598. quantum videtur ex pagina 121 seu 403° tomi, authore Szamosközio conscripta”.

Fenti bejegyzés alapján 1957-ben sikerült ennek a kötetnek azonosítása és eredeti őrzési helyére való visszaszállítása. Arra már HÓMAN felhívta a figyelmet, hogy a kötet

³ E legutóbbi mű az EK és az OSZK állományában nem található. További sorsa ismeretlen. PRAY György: *Dissertationes historico-criticae de sanctis Salamonis rege et Emerico duce Hungariae*. Posonii, 1774. e. műve nem említi. A 26. l. olvasható hivatkozás nem erre a műre vonatkozik.

⁴ EK. MSS. J. 130. „Index in Manuscriptorum Hevenesianorum collectionem Accedit Index in Diplomatarium Crucigerorum de Alba.” 368. l.

⁵ A XIII. kötet a jegyzék első felének szerkesztésekor még hiányzott, s csupán később került elő. A kötetre vonatkozó, az első jegyzékelő szövege közé fűzött lapok szintén GARAY kézírása.

⁶ A kötet 1802 előtt tűnt el. Vö.: SCHWARTNER, Martinus: *Introductio in rem diplomaticam*. Ed. 2. Buda, 1802. IX. l. „Disparuit non liquet quando.”

KOLLÁR halála után hagyatékával a bécsi állami levéltárba került. A bécsi levéltár leltárának megfelelő kötete viszont arra utal, hogy 1927-ben a KOLLÁR-anyag túlnyomó része az osztrák—magyar levéltári egyezmény alapján az Országos Levéltárba jutott. Fentiek alapján megállapítást nyert, hogy e kötet is az Országos Levéltárban van. A J. 130. segédlet és a kötet összes adatainak egyezése az azonosságot kétségtelenné tette. Az Országos Levéltár ezek nyomán az Egyetemi Könyvtár kérésére a kötetet eredeti őrzési helyére juttatta vissza.⁷

Ebből a jegyzékből állapítható meg az is, hogy a jelenlegi XCII—XCIV. kötetek nem azonosak az eredetileg e számokon voltakkal. A segédlet szerint eredetileg a következő két kötet zárta le a törzsgyűjteményt:

„Tom. XCII. sub d.: Continet notata historica hung. ab. a. 1000. usque 1714. ordine chronologico.”

„Tom. XCIII. sub dd.: Continet connotationem bonorum cruciferatus Albensis.”

Az első kötet jelenleg a kéziratár „G. 85.”, a másik „Ab. 72.” jelzete alatt található.

A J. 130. segédlet végén (pp. 325—368.) a székesfehérvári keresztesek három-kötetes jogbiztosító iratgyűjteményének regesztáit olvashatjuk. A három kötet jelenleg a kéziratár „Ab. 71.” jelzete alatt található. Az a tény, hogy GARAY János a *CH*-val egy időben ezt az indexet is elkészítette, s hogy ezt a két mutatót egybekötötték, arra mutat, hogy ekkor még élt a *CH* és e kötetek egybetartozásának tudata. Joggal tekinthetők tehát ezek is a *CH* kiegészítő részének.

Az eddig még nem ismert J. 130. segédlet tehát értékes adatokkal járul hozzá a *CH* eredeti rendjének helyreállításához.

III. A kéziratár anyagáról szintén 1850 körül megkezdett, majd 1877-ben átdolgozott kézirat betűrendes mutató⁸ már kevesebbet nyújt a gyűjtemény korábbi történetére vonatkozóan. A bejegyzésekből⁹ annyi mégis kitérünk, hogy a már régebben hiányzó két kötet kivételével a gyűjtemény teljes létszáma akkor 93 kötet volt, mely számban a két indexkötet is bennfoglaltatott. Az 1734. évi állományjegyzék szerinti vagy egyéb tartozékokról ekkor már nem esett szó.

IV. A XIX. század végén készült el az Egyetemi Könyvtár nyomtatott kézirat-katalógusának II/2. kötetében a *CH* első, eddig egyetlen nyomtatott katalógusa,¹⁰ mely — bár sokat nem mond a gyűjtemény történetét illetően — egy-két helyen értékes újabb adalékkal szolgál.

A jegyzék a hiányzó V. és XI. kötetek tartalmát a J. 130. segédlet alapján ismereti, viszont ellentétben a korábbi segédletekkel, a gyűjtemény két utolsó, XCII. és

⁷Hóman I. 457. l. 9. jz. és Hóman II. 11. l. — A bécsi leltár megfelelő helye: *Inventare österreichischer staatlicher Archive*. Theil II/6. Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof und Staatsarchivs. Bd. 3. Wien, 1938. 262—265. l. — A kötet OL-beli jelezte: Bécsi iratok, Kollár-hagyaték. Blau 88 (255). — Az EK-ba való beszállításra: 8653—45/1957. EK. sz. irat.

⁸EK. MSS. J. 58. *Catalogus manuscriptorum quae in Regiae Scientiarum Universitatis Bibliothecae Archivum Pestini asservantur. — Kéziratcím-tár. Megújítva 1877.* A „megújítás” új jelzetek alkalmazását jelentette, melyek azonban még nem azonosak a nyomtatott katalógus jelzeteivel. — A három nagy gyűjtemény anyagáról TOLDY Ferenc igazgatása alatt készült betűrendes cédulamutató (MSS. J. 93.) nem nyújt lényeges adatokat.

⁹„H” betűnél: „Hevenesii Manuscripta T. 1—4., 6—10., 12—93. Accedit index. V. Index MSS. Hev. Fol. 91.”

¹⁰*Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis.* Tom. II. secunda pars. Litterae originales et collectiones. Bp. 1894. 397—700. l.

XCIII. kötetéről egyáltalán nem tesz említést. Ezek akkor már a kéziratár állományába soroltattak, s a katalógus is ott tünteti fel őket, a *CH*-ra való hivatkozás nélkül.

A GARAY-jegyzék elkészülte és a nyomtatott katalógus megjelenése közti időben, minden valószínűség szerint azonban már SZILÁGYI Sándor igazgatósága alatt, a gyűjtemény LXVIII. és LXXIV. kötetait egységeikre bontották és a *Litterae Originales* gyűjteménybe osztották be. Az eljárás indoka ismeretlen, azonban valószínűleg összefügg SZILÁGYI török kori vonatkozású iratgyűjtési tevékenységével. A két kötet eredeti állománya felől a J. 130. jegyzék tájékoztat (277. és 294. b.), míg a nyomtatott katalógusban a *Litterae Originales* gyűjtemény megfelelő darabjai mellett van a proveniencia feltüntetve. Az azonosítás így megbízhatóan elvégezhető, sőt — egy-két esettől eltekintve — a két kötet minden nehézség nélkül helyreállítható lenne.

Sokkal bonyolultabb azonban a *CH* LX. és LXI. kötetének — eddig még nem tisztázott — kérdése. A nyomtatott katalógusban (610—611. l.) a *CH* mindkét fenti kötet szerepel, azonban mindkettő majdnem teljesen azonos tartalmi kivonattal. Az állományban viszont csupán a LXI. kötet szerepelt, míg a LX. kötet hiányára mostanáig nem rendelkezünk magyarázattal. Feltevésünk az volt, hogy 1894-ben téves katalógizálás történt. A nyomtatott katalógus és a J. 130. jegyzék egybevetése alapján kiderült azonban, hogy

1. a gyűjtemény mostanáig LXI. számú kötetének helyes számozása : LX. kötet. (Ezt az átszámozást már végre is hajtottuk.)
2. az eredeti LXI. kötet 1734-ben megvolt, majd elveszett. A J. 130. jegyzék második felének szerkesztésekor — tehát 1850—1853 között — előkerült, majd újból elveszett s 1894-ben már nem volt meg ;
3. az elveszett testes kötet anyagáról készített regeszták adatai a kéziratár katalógusának indexében nem szerepelnek, így tehát a kötet nem azonosítható egyetlen, a kéziratárban levő kötetel sem. Az tehát a könyvtáron kívül lappang.

A *CH* régi segédleteivel kapcsolatos problémák tisztázása után a gyűjtemény további sorsával kapcsolatos kérdésekre térünk rá, hogy így a jelenlegi helyzetet teljesen megvilágíthassuk.

A nyomtatott katalógus megjelenése után hosszú ideig a jól végzett munka tudatában élt a kéziratár egészen addig, amíg HÓMAN nem kezdett el foglalkozni a gyűjteményekkel. Munkája a kérdést sok szempontból előrevitte, több kérdésre azonban nem vagy nem teljesen helytálló választ adott, illetve újabb, megoldatlan problémákat vetett fel.¹¹ Ez irányú tevékenysége kétoldalú volt :

1. Arra törekedett, hogy az 1734. évi állományjegyzék alapján — a lehetőségek határában belül — elvileg helyreállítsa a *CH* eredeti rendjét, tehát megállapítsa, hogy a fent I. alatt tárgyalt részegységeknek mi felel meg az anyag mai rendjében. Ez a törekvése általában sikerrel járt, egy-két helyen azonban kiegészítésre szorult.

2. Azt igyekezett elérni, hogy a *CH*-t gyakorlatilag is kiegészítse, tehát a kötet-számozást folytassa. Ez irányú gyakorlata nem volt helyes, mivel — szemben a régi segédletek adataival s annak ellenére, hogy bejegyzései tanúsága szerint ezeket az adatokat pontosan ismerte — nem azokkal a kötetekkel folytatta a gyűjteményt, melyeknek ott lett volna a helyük (MSS Ab 72. és G. 85.), hanem más, oda nem illő, időközben előkerült kötetekkel (a gyűjtemény jelenlegi XCII—XCIV. kötetei, melyek a II., VI. és X. kötetek másolatai).

¹¹ Vö. I. jegyzet, valamint kézírásos feljegyzései a kéziratári katalógus egyes kötetekben és az 1734. évi állományjegyzék egyes tételei mellett.

Tévedést tartalmaz, vagy legalábbis félreérthető egyik, a *CH* kiegészítő köteteire vonatkozó megjegyzése is.¹² Helytáll e megjegyzés első fele, azonban nem helytálló a Kegyesrend könyvtárából visszakérült kötetekre vonatkozó megállapítás. E kérdéssel több szempontból érdemes foglalkoznunk.

A Kegyesrend könyvtárából 1919-ben nem négy, hanem hat kötet került vissza a *CH* kiegészítéseként az Egyetemi Könyvtárba, s ezek a kötetek nem mind másolatokat tartalmaznak.¹³ E kötetek — jelenlegi kéziratári jelzetük rendjében — a következők:

1. G. 313/I. A kötet — melynek belső címe: „Nonnulla de statu Ecclesiarum Graeci ritus in Hungaria et Transilvania” — a *CH* XXII., XXIV., LXII. és LXXII. köteteiből vett másolatokat foglal magában.

2. a G. 313/II. A kötet az esztergomi érsekség jogi és birtokjogi vonatkozású okiratainak a gyűjtemény számos kötetéből vett másolatait tartalmazza. Érdekessége, hogy az elveszett V. kötet anyagából is tartalmaz részleteket.

3. G. 314. A kötet nem másolat: a *CH* eredetileg A—ZZ jelű köteteinek indexét nyújtja.

4. G. 319/I. A LXIV. kötet,

5. G. 319/II. a LXVII. kötet,

6. G. 320. a LXXIII. kötet másolatát foglalja magában.

A kérdés teljességéhez az is hozzátartozik, hogy 1947-ben még egy hasonló jellegű kötet került vissza a Kegyesrend könyvtárából az Egyetemi Könyvtárba.¹⁴ A kötet nagyobbik része nem másolat: első fele a gyűjtemény AAA—EEE jelű köteteinek indexét tartalmazza, második fele pedig korabeli címe szerint „nonnulla documenta de Concilio Constantiensi, Bello Turcico, Lutheranis, coniugo clericorum, etc.”, nagyrészt a fenti kérdésekre vonatkozó császári rendeleteket, illetve leveleket foglal magában.

A kötet utolsó 17 foliója érdekes összefüggést tár fel INCHOFFER Menyhért és CSELES Márton egyháztörténeti adatgyűjtő munkásságával kapcsolatban. E lapok

a) egyrészt egy oly feljegyzést tartalmaznak, melyből arra lehet következtetni, hogy a kötethez eredetileg INCHOFFER *Residua* c. kéziratának másolata is hozzátartozott;

b) másrészt CSELES Márton gyűjteményének (EK. MSS. Ab. 50.) teljes indexét foglalja magában, mely utólag kerülhetett a kötethez.

Az a) alatti feltevést megerősíti, hogy az Országos Széchényi Könyvtár INCHOFFER-kéziratának elején teljesen azonos tartalmú, a szerzőséget tisztázó feljegyzés olvasható. Az OSzK-kézirat végén található, a *CH* egyéb köteteiben is előforduló KOLLONICS-záradékból viszont arra következtethetünk, hogy

1. CSELES a kéziratot a munka folytatása céljából küldte Bécsbe;

2. INCHOFFER gyűjtését ő maga folytatta, és legelsősorban arra, hogy

¹² *Hóman J.* 457. l. 3. jegyzet: „A Coll. Hevenesiana jelenlegi XCII—XCIV. kötetci s a Kegyesrend budapesti könyvtárából 1919-ben visszakérült négy kötet a nagy gyűjtemény egyes köteteinek másolatát tartalmazzák.” — E megjegyzésből kiindulva — melyre KÓHALMI Béla hívta fel figyelmemet — tartottam szükségesnek a gyűjtemény állománykérdésének tisztázását.

¹³ A von. ügyirat: 355/1919. EK. sz. a könyvtár irattárában. A hat kötetet 379/1919. sz. a szerzeményezték. A Kegyesrend könyvtárosának, FRIEDRICH Endrének levele márc. 2-án kelt, az iktatás és szerzeményezés ápr. 2-án történt. Valamennyi kötetten egy tisztázatlan „EE 7” jelzet és „Ex M. S. P. Hevenesy Soc. Jesu excerpta” gerinc cím olvasható.

¹⁴ A von. ügyirat 106/1947. EK. sz. alatt a könyvtár irattárában.

3. az OSzK Quart. Lat. 2278. kézírata feltehetően a *CH* „In quarto” egységének egyik kiegészítő darabja volt.¹⁵

A kiegészítések kérdésével kapcsolatban megjegyzendő, hogy 1934-ben az Országos Magyar Gyűjteményegyetem az Egyetemi Könyvtárnak adott át a bécsi (akkor) Udvari Könyvtár állományából átvett két kéziratkötetet, az átvételi jegyzőkönyv szerint „a Collectio Hevenesiana kiegészítése céljából”.¹⁶ E két kötet:

1. G. 521. „Res Ungariae. 1° Religionem spectantes a fol. 1° ad 251. Promiscuae a fol. 251 ad 493.” A kötet időrendben 1520-tól, többségben az 1650—1730. évek vallási és politikai küzdelmeivel kapcsolatos eredeti ügyiratokat, leveleket és kimutatásokat tartalmaz, melyek a *CH* egyéb helyein csupán elvétve találhatók meg.

2. G. 522. „Res Transylvaniae”. A kötet időrendben 1581-től, többségben 1648—1714 közt hasonló jellegű erdélyi vonatkozású anyagot tartalmaz.

Mindkét kötet elején possessor-jelzésként „Inscriptus Domui Professae Soc. Jesu Viennae 1741.” olvasható, ami valószínűsíti azt, hogy a két kötet a HEVENESI-gyűjtéssel áll kapcsolatban,¹⁷ s hogy azok a gyűjtemény összeállításakor maradtak a domus professa kéziratái között.

Végül fel kell említenünk, hogy — eddigi feltárás szerint — az Országos Széchényi Könyvtár kézirtárában még két olyan kötet található, melyek a *CH*-val vannak kapcsolatban. Ezek:

1. Fol. lat. 1162., mely SZAMOSKÖZI *Historia Transylvanica sui temporis. Pemptas VI—VIII.* anyagát tartalmazza, s melynek címlapján TOLDY Ferenc jegyezte fel, hogy a kötet a *CH* XV. kötetének másolata.

2. Fol. lat. 2269., mely a *CH* I—XXVIII. köteteknek a JANKOVICH-gyűjteményből származó, befejezetlen indexét foglalja magában, benne a kritikus V. és XI. kötetekkel.

Feltehetően az utóbbi a fent I/3. alatt tárgyalt folio-egység egyik köteteként tekinthető.

*

Mindezek alapján a *CH*-ra vonatkozó jelenlegi ismereteinket az alábbiakban foglalhatjuk össze:

A) Az azonosítás kérdése.

A HÓMAN-féle azonosítások általában helytállóak, kiegészítendőek azonban a következőkkel:

a) az Országos Levéltár KOLLÁR-gyűjteményének idézett kötete azonos a *CH* XI. kötetével,

¹⁵ Az INCHOFFER-kézirat: OSzK. MSS. Quart. lat. 2278. A bejegyzés szerint a kéziratok 1697-ben „reperta sunt autem inter rejectanea quaedam M. S. Bibliothecae Domus professa S. J. (Romanae).” — Az EK. J. 128. kéziratába kötött „Praemonitio ad lectorum horum MSrum” c. kis cédula a kiterjedt másolatgyűjtő tevékenység technikai nehézségeire világít rá. Az egyik másoló p. o. „vix assequi potuit formam characterum antiquorum”, éppen ezért „sicubi aliquid amissum observetur, sciendum est id omissum vel abscissum fuisse vel legi non potuisse, ob heteroclitam scriptionem”. Az anyag — bár csupán az *Annales* céljait szolgálja — nem rendszerezett; indexet az idő rövidsége miatt nem tudtak készíteni.

¹⁶ A von. átvételi jegyzőkönyv 69/1934. EK. sz. a. a könyvtár irattárában. A két kötet bécsi kézirtattári jelzete: 7572. és 7573. Az EK-ban: G. 521. és 522.

¹⁷ Erre mutat még mindkét kötet időrendi rendezettsége és kötéseiknek XVII. századi jellege. A *CH* tudvalevően nem csupán másolatokat tartalmaz, hanem kis mértékben eredeti iratokat is. Így p. o. a *CH* XXIV. kötete.

b) az 1734. évi állományjegyzék fent I/3. alatt említett 11 kötetes folio-gyűjteménye azonosnak tűnik a *CH* jelenlegi XCII., XCIII. és XCIV. kötetivel, valamint a Kegyesrend könyvtárából 1919-ben, illetve 1947-ben visszakerült kötetekkel. Ez összesen 10 kötet. Fennáll annak a lehetősége, hogy az OSzK Fol. Lat. 2269. jelű kézírata alkotja e folio-egység 11. kötetét.

c) Ebből viszont az következik, hogy HÓMANNak az elogium-gyűjteményre (EK. MSS. Ab. 137—148.) vonatkozó azon állítását, hogy az a *CH*-ba tartozik — s mely állítását bizonyítékokkal egyik idézett helyen sem támasztotta alá — tévesnek kell minősítenünk, illetve meg kell szorítanunk oly módon, hogy e kötetek — melyeknek a *CH*-ba való tartozásáról egyik régi segédlet sem tud — csupán igen laza tartozékát alkották a gyűjteménynek. Az elogium-gyűjtemény különben is tizenkét, az év egyes hónapjainak megfelelő kötetből áll, tehát nehezen képzelhető el, hogy ez egy eredetileg 11 kötetes egységgel lenne azonos.

d) Az OSzK INCHOFFER-kézírata minden valószínűség szerint a fent I/5. alatt említett in quarto-egység alkotórésze volt.

B) A jelenlegi állomány kérdése.

a) A főgyűjtemény I—XCI. kötetei kétségtelenül eredeti helyükön állnak. Jelenleg ténylegesen hiányzanak az V. és LXI. kötetek. A *Litterae Originales* gyűjteménybe szétozva van meg a LXVIII. és LXXIV. kötet. A jelenlegi XCII—XCIV. kötetek a *CH*-n belül más helyre tartoznak.

b) a kiegészítő részgyűjtemények közül a második folio-egység 10 (esetleg 11) kötete, a folio romano egység 11 kötete (CSELES-gyűjtemény), valamint a quarto-egység most már 11 kötete áll rendelkezésre ;

c) kétségtelenül a gyűjtemény kiegészítő darabjai a kéziratár AB. 71., Ab. 72/I—III. és G. 85. jelű öt kötete, valamint feltehetőleg a G. 521—522. kötetek.

A gyűjtemény jelenlegi kétségtelen állománya tehát 127 kötet, ami feltehetően 130 kötetre egészíthető ki. Nem találhatók viszont olyan egyes kiegészítő darabok, melyek HÓMAN összeállításában még szerepeltek. Ilyenek : a kéziratár G. 25a jelű kötete (kivonatok a *CH*-ból és a *OK*-ból), valamint az a két quart-kötet, mely a kéziratár 1877. évi betűrendes katalógusában még szerepelt, s melyeket HÓMAN az általa tervezett átrendezés során a XCVII—XCVIII. számmal óhajtott ellátni (*Motus Hungarici. — Notata historica manu P. Hevenesi scripta*).

C) Az állomány eredeti rendjének helyreállítása.

A kérdés már HÓMAN működése során felmerült, azonban nem hajtott végre, elsősorban azért, mert egy ilyen művelet a nyomtatott katalógus révén közismert jelzetű kötetek átszámozását tette volna, illetve tenné szükségessé. Kétségtelen, hogy a jelenlegi XCII—XCIV. kötetek helyére — régi segédletek és más összefüggések alapján — az AB. 72., G. 85. Ab. 71/I—III. kötet lenne elhelyezendő XCII—XCIV. kötetszámmal, míg a jelenlegi XCII—XCIV. kötetek, valószínű provenienciájuknak megfelelően a Kegyesrendtől visszakerült kötetek mellé lennének helyezendőek. Ennél nagyobb átalakítás, tehát a részegységeknek a *CH*-ba való besorolása a kutatást nem segítené elő.

*

Lényegesen kevesebb kell kiegészítenünk a másik két nagy gyűjtemény, a *Collectio Kaprinayana* (*CK*), illetve a *Collectio Prayana* (*CP*) sorsáról eddig ismert adatokat.

A CK-ról HÓMAN által mondottak helyesbítésre csupán egyetlen helyen szorulnak.¹⁸ Kiegészítésként az alábbiakat szükséges megjegyezni:

1. A kéziratár 1954. évi rendezése során került végleges helyére a CK három, 1829–30-ban készült mutatója (J. 127., 129., 131.), melyek közül egy a folio, kettő a quarto-anyaghoz készült. A segédletek arra mutatnak, hogy a gyűjtemény kötetei eredetileg „A” (1–54), „B” (1–61) és „C” (1–40) jellel voltak ellátva, s a quarto-rész akkor csupán 101 (s nem 102) kötetből állott. Az eredeti számozás a nyomtatott katalógus számozásával nem egyezik meg.

2. A HÓMAN által a CK kiegészítő köteteiként feltüntetett kéziratokon kívül még a gyűjteményhez sorolandók a kéziratár G. 112., 151. v., 151. hh. és 190. a. jelű kötetei.¹⁹

A *Collectio Prayana* adatait szintén HÓMAN tárta fel, azonban ezek több helyen szorulnak már helyesbítésre.

1. Az 1954. évi kéziratári rendezés során került végleges helyére a CP 1850–53. között, szintén GARAY János kezeírásával készült mutatója (MSS. J. 132.).

2. E mutató alapján megállapítható, hogy

a) a CP 47. kötetje jelenleg a kéziratárban J. 9. jel alatt található.

b) A gyűjtemény 10., 46., 48. és 57. kötetei már akkor hiányoztak.

c) Az 58–59. köteteket ekkor még nem osztották szét a *Litterae Originales* gyűjteménybe.

3. A 48. és 57. kötetekre vonatkozóan a nyomtatott katalógus egyik házi példányában DEDEK CRESCENS Lajos kezével írt megjegyzés szerint ezeknek az anyaga is a *Litterae Originales* közé osztatott be. Ez a feltevés nem igazolható, mivel e két kötet anyaga felől a GARAY-féle segédlet nem nyújt felvilágosítást.

*

A három nagy gyűjtemény hosszú ideig csak igen korlátozottan, a rendi előjogok érdekeinek messzemenő figyelembevételével állt a tudományos kutatás rendelkezésére.²⁰ A könyvtár részéről azonban már igen korán, a XVIII. század végén megindult a gyűjtemény egy részével kapcsolatos feltáró tevékenység (*CH* indexe), majd fokozódó mértékben folytatódott a reformkor elején (*CK* indexe), s teljes kifejlésre jutott TOLDY Ferenc igazgatása idején, a BACH-korszak első éveiben (a *CH* és *CP* GARAY-féle indexei). A DEDEK CRESCENS Lajos gondozásában megjelenő nyomtatott katalóguskötetek a századfordulón szinte teljes mértékben szövegszerűen a korábbi regeszta-anyagára épültek fel. A nyomtatott katalógus megjelenése után HÓMAN tárta fel — legnagyobbbrészt ma is helytállóan — a gyűjtemények szerkezeti összefüggéseit. A kéziratár 1954-ben végbement rendezése során viszont több helyen sikerült kiegészíteni, helyesbíteni a korábbi feltáró

¹⁸ *Hóman I.* 462. l. és *Hóman II.* 14–15. l. Helyesbitendő mindkét helyen a „Vegyes kéziratok” „G. 115. ii.” tétele „G. 151. ii.”-re.

¹⁹ „G. 112/I–III.” KAPRINAY vegyes kéziratok oklevélmásolatai, illetve szövegei — „G. 151. v.” vegyes magyarországi vonatkozású oklevelek gyűjteménye. KAPRINAY 1785. évi bejegyzése szerint a kötet eredetileg dobai SZÉKELY Sámuel gyűjteményébe tartozott, akiről KAPRINAY uo. nagy elismeréssel nyilatkozik: „... vir. . . diplomaticis nostris . . . notissimus et conjunctissimus — „G. 151. hh.” FORGÁCH Zsigmond nádor leveleskönyve. Benne KAPRINAY szintén 1785. évi bejegyzése, mely szerint a kötet eredetileg feltehetően BÉL Mátyás könyvtárába tartozott. — „G. 190. a.” *Zakariás János olaszországi utazása 1749-ben levelekben írva* utólag adott címmel ellátott, 61 lapos kézirat, KAPRINAY kézírásával.

²⁰ GÁRDONYI Albert: *Közönyvtári kézírathasználat a XVIII. században.* Magy. Könyvszle. 1938. 379–381. l.

tevékenység adatait, és sikerült újból régi helyére állítani a *CH* egy közel 200 év óta hiányzó kötetét.

Az elmondottak könyvtártörténeti tanulsággal is szolgálnak: régen lezárt, mozdatatlannak, „holt”-nak tartott különgyűjtemények is élnek, fejlődnek, formálódnak, azonban életjelenségeik rögzítése, valamint az ezekből következő tudomány- és művelődéstörténeti következtetések levonása csupán igen érzékeny mechanizmusok pontos megfigyelése útján lehetséges.

TÓTH ANDRÁS

Der Wiegendrucker Mikuláš Štetina Bakalár. Zur Neige des XV. Jahrhunderts begann in Plzeň der Wiegendrucker Mikuláš Štetina BAKALÁR Einblattdrucke und Bücher herzustellen. Sein Name ist daher eng mit den Anfängen des tschechoslovakischen Buchdruckes verbunden. Ist er doch der erste Buchdrucker in Plzeň, dessen Namen wir kennen und über den die Buchwissenschaft so manches weiss, aber vieles erst zu erforschen hat.

Mit seinem vollen Namen unterschrieb er sich bloss ein einziges Mal im Jahre 1510 im Traktat *Proti bludným a potupeným artikulóm Pikhartským*¹ und zwar folgendermassen: „Mikuláš Štetina Bakalár slávneho učenia krakowského”.² Ansonsten unterschrieb er sich kurz: „Mikuláš Bakalár”, mit kleinem oder grossem B.

BAKALÁR wurde in Ungarn geboren, studierte in Krakow und war nach amtlichen Angaben im Archiv der Stadt Plzeň vom Jahre 1493 bis 1520 in Plzeň ansässig wo er ausschliesslich tschechische Einblattdrucke, Bücher udgl. druckte. Obzwar sein Werk eine eindeutige Sprache spricht, wartet noch so manche Frage aus seinem Leben und Wirken auf den Tag, da sich Buchwissenschaftler und Bibliographen die Hände reichen, um ein weiteres Geheimnis der Wiegendrucke zu enthüllen.

Sein Geburtsland steht heute bereits ausser Zweifel, auch wenn genaue Zeit- und Ortsangaben fehlen. Im Explicit zu der 32-seitigen, stark gekürzten tschechischen Ausgabe des Werkes: Bernhard von BREIDENBACH *Život Mohamedův* (Opusculum sanctarum peregrinationum, secunda pars) aus dem Jahre 1498 heisst es: (siehe Bild 1.) „Tlaczeno w Nowem Plzni od Mi/kulasse Bakalarze A to Leta po/rodu panenskeho T cccc lxxxxviii/³ Virgo theutunicis multum celebra-/ta sacellis: Virgo qua[m] vngari ma/ximo thure colu[n]t: h a c d e g e n t e o r / t u s p r e c o r s a n c t i s s i m a : M e o p e r e - / c e p t o r u e r e h a u d s i n a s .”

Lange Zeit scheute sich die tschechoslowakische Bibliographie über den Geburtsort BAKALÁRS zu sprechen. Cyrill A. STRAKA z. B., der im Jahre 1911 einige Exemplare von BAKALÁRS Wiegendruckten entdeckte, gab in einer Fussnote zu seinem Artikel in der Zeitschrift *Časopis musea království českého* (1912, Jahrgang 86, Seite 209—219.) die Meinung zum Ausdruck, dass wenn auch BAKALÁR in dem Nachwort auf seine Abstammung hindeutet, der wirkliche Tatbestand im Unklaren bleibt. Die Worte „hac de gente ortus” deuten zwar auf die Abstammung aus Ungarn. Dafür spricht auch die Tatsache, dass er beim Ankauf seines Hauses in Plzeň im Jahre 1493 sich von einem Mitbürger 130 ungarische Gulden borgte, eine Währung, die damals in den historischen Ländern in hohem Kurs stand. Auch der Gebrauch der lateinischen Sprache,

¹ „Gegen die irrigen und lästerhaften pikhartischen Artikeln”.

² „Mikuláš Štetina Bakalár von der berühmten Krakauer Lehranstalt”.

³ „Gedruckt im Neuen Pilsen vom Mikuláš Bakalár im Jahre der jungfräulichen Geburt 1498.”

Bakalár benützt für das Wort Tausend immer die Majuskel T als Abkürzung für das tschechische und slowakische „tisíc” und niemals das lateinische M.

sowie die betonte Verehrung der Gottesmutter deuten auf seine ungarische Herkunft. Trotzdem, bemerkt STRAKA, kann man den Text „hac de gente ortus“ auch so auffassen, dass er das tschechische Volk als das dritte ihm beliebte Volk meinte, in dessen Sprache er das Werk druckte. Weiters bemerkt STRAKA, dass die vorzügliche Kenntnis der tschechischen Sprache und der Mut nur tschechische Bücher zu drucken, schwerlich mit seiner ausländischen Abstammung in Einklang zu bringen sind. Bis in die zwanziger Jahre währten ähnliche Meinungen in der tschechoslowakischen Buchwissenschaft.

Jozef REPCÁK in seinem Buche: *Prehľad dejín knižničarstva na Slovensku*⁴ (S. 14, Turč. Sv. Martin 1948) widerlegt die Ansicht des Aladár BALLAGI, der in seinem Werke: *A magyar nyomdászati történelmi fejlődése*, (Bp. 1878, S. 94—107.) BAKALÁR auf Grund des obenangeführten Nachwortes zum Ungarn machen wollte und ihn auf Bakatár umtaufte. Hier also endet die Exposition und gleichzeitig beginnt die Verwicklung zum Thema BAKALÁR.

Der Autor dieses Artikels wollte ursprünglich eine Studie über BAKALÁR schreiben mit Hinsicht auf buchtechnische Gestaltungsfragen der von ihm gedruckten Bücher. Wie es aber Menschen so oft ergeht, die überzeugt sind, dass in den Büchern alles geschrieben steht, brachte ihn schon die Frage des Geburtsortes BAKALÁRS in Verlegenheit. Er wandte sich daher an dr. Gedeon BORSA, den Mitarbeiter des Országos Széchényi Könyvtár, mit der Bitte, zu erforschen, woher BALLAGI zu der Schlussfolgerung kam, dass BAKALÁR Ungar ist und BAKATÁR heisst. Dr. BORSA verwies auf Pál GULYÁS: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* (Bp. 1929—31. p. 41.), wo es ausdrücklich heisst: „Ballagi Aladár Bakatár Miklósa egyszerű sajtóhibának köszönheti magyar voltát. Pilsenben ugyanis 1498—1511-ig nem Bakatár Miklós, hanem Nicolaus Bakalar, vagyis Baccalaureus működött és így természetesen semmi (!) köze a magyarsághoz.”

In der ungarischen Buchwissenschaft existieren also noch heute zwei entgegengesetzte Meinungen über BAKALÁR. In der gegenwärtigen tschechoslowakischen Buchwissenschaft ist das Geburtsland BAKALÁRS durch das oben erwähnte lateinische Zitat eindeutig festgelegt. Diese Tatsache unterstützt auch ein Kalender für das Jahr 1507 aus der Werkstatt BAKALÁRS. Er benützte in dem Kalender ein Signet, eine, wenn auch nicht sehr gelungene Variation des ungarischen Wappens. Das Signet veranschaulicht in schlichter Form drei Bergwipfel aus welchen Bäume, oder vielleicht Kerzen emporspriessen. Im oberen Teil des Wappens ist eine Schildkappe, vor ihr die Bäume oder Kerzen wie unten über den Bergwipfeln.

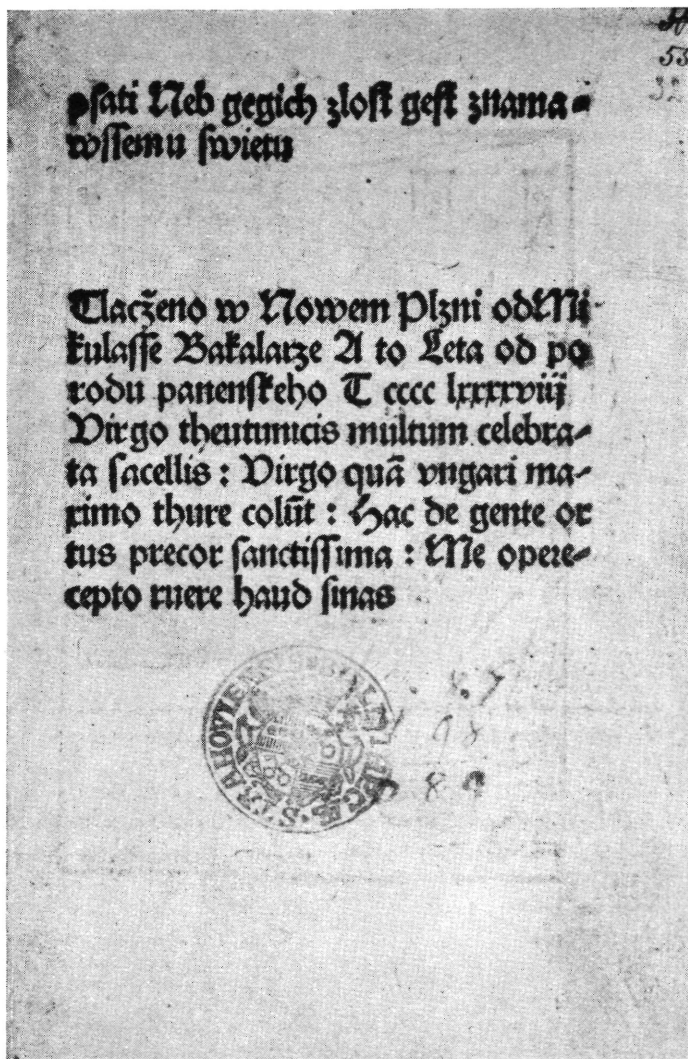
BAKALÁR war Slowake. Die Beherrschung der tschechischen Sprache steht weder im Widerspruch zu seiner Abstammung aus Ungarn, weder zu seinem Slowakentum. Im Incipit seines *Vocabularium-Lactifer* aus dem Jahre 1511 spricht er von tschechischen und slowakischen Lehrern.

Das Incipit beginnt mit dem Satz: „Tento wokabularz Lactifer, danijm boží, wysseł gest mezi lidi Od/ toho znameniteho ottze Bratra Jana Bosaka z Wodnian Aby Cze / chowe Y tudiješ Slowatzy Latinstee vozítele, k wzdělanij a ku vpe / wnienij wijery, čistí mohli . . .“ Die Uebersetzung lautet dem Sinne nach: „Das Vocabularium Lactifer des berühmten Bruders Jan Bosak aus Vodňan erscheint mit Gottes Hilfe, damit es tschechischen und slowakischen Lehrern der lateinischen Sprache zur Bildung und Festigung ihres Glaubens dienen soll . . .“ Wichtig sind die Worte am Ende der zweiten und am Beginn der dritten Zeile: . . . Aby Czechowe Y tudijež Slowatzy.⁵

⁴ „Überblick der Geschichte des Buchdruckes in der Slowakei.“

⁵ „Damit Tschechen und Slowaken . . .“

BAKALÁR mengt in die tschechische Sprache viele Worte aus dem slowakischen Wortschatz. So benützt er z. B. für das Zeitwort „drucken“ das slowakische „tlačít“ und nicht das tschechische „tisknout“. Siehe das erste Wort im Explicit von Bild 1,

I. Das Explicit zum Buche *Život Mohamedův*.

dort heisst es „Tlačženo = gedruckt“ also ein Passivum des Zeitwortes „tlačít“, tschechisch sollte es „tištženo“ heissen.

Den Titel Baccalarius errang sich BAKALÁR an der Krakauer Universität. Zu welcher Zeit er in Krakow studierte, wissen wir nicht genau. Alles, was darüber in der tschechischen und slowakischen Literatur geschrieben wurde, bietet nur Mutmassungen.

Eingehend befasste sich mit dieser Frage dr. Boris BALENT in der Zeitschrift *Slovenská národná knižnica* (1946, II. Jahrgang, S. 43.).

Nach den Verzeichnissen der Krakauer Universität studierten vom Jahre 1400 bis 1525, 12 Studenten aus der Slowakei mit dem Namen Mikuláš die den Titel Baccalarius erhielten. Von den 12 studierten bloss zwei in der Zeitspanne der letzten drei Jahrzehnten des XV. Jahrhunderts. Der eine hiess Nicolaus STANISLAI, schrieb sich im Jahre 1473 ein und erhielt den Titel im Jahre 1474. Er stammte aus Necpál. Interessant ist, dass das Wappen des dortigen Adels dieselben Motive hat wie das Signet, das später BAKALÁR benützte, natürlich war das Motiv in den verschiedensten Variationen auf dem Gebiete der Slowakei verbreitet. Der zweite Student war Nicolaus LEONARDI, aus Kremnica, schrieb sich im Jahre 1485 ein und erhielt den Titel im Jahre 1485.

Dr. Károly SCHRAUF in seinem Buche: *Magyarországai tanulók külföldön III. A krakói Magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke (Regestrum bursae hungarorum Cracoviensis)* 1493—1558 verzeichnet vom Jahre 1492 bis 1504 nachfolgende Studenten mit dem Namen Nicolaus: Nicolaus de Zikzo, Nicolaus de Karansebes, Nicolaus de Magh, Nicolaus de Fedwes, Nicolaus de Mwnkach, Nicolaus de Varchon und Nicolaus baccalarius de Nyék. Gerade über den letzteren fehlen die weiteren Angaben. Vielleicht ist Nicolaus de Nyék mit BAKALÁR identisch. Natürlich müssen wir dann voraussetzen, dass BAKALÁR nach Krakow aus Plzeň kam, da er doch im Jahre 1493 bereits in Plzeň ansässig war, oder dass man ihn nachträglich in die Liste einschrieb, figuriert er doch in ihr schon mit dem Titel baccalarius.

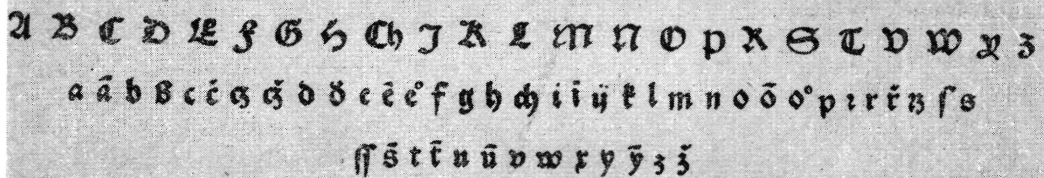
Im allgemeinen nehmen wir an, dass BAKALÁR nach Krakow aus Ungarn kam, sich dort mit tschechischen Studenten befreundete und sich mit ihnen nach Plzeň begab. Die Universitätsstadt Krakow, nach Wien eine der frequentiertesten Kulturstätten Mitteleuropas im XV Jahrhundert, bherbergte Ende 1493 an die 159 Mitglieder der ungarischen Studentenschaft. Nach Krakow kamen in den letzten Jahrzehnten des XV. Jahrhunderts viele Studenten aus Böhmen. Die gemeinsame Jagellonendynastie und die einzige slawische Universität mit gegenreformistischen Tendenzen wirkte anziehend auf die exponierten katholischen Städte Třeboň, České Budějovice und vor allem auf Plzeň. Die wohlhabenden Väter dieser Städte umgingen bewusst die vom Hussitismus beeinflusste Prager Universität. In Krakow studierten im letzten Viertel des XV. Jahrhunderts viele Studenten aus Böhmen, darunter einige mit dem Namen Nicolaus.

Wo BAKALÁR das Buchdruckerhandwerk erlernt habe, ist schwerlich festzustellen. Er konnte es ebensogut in Krakow wie in Plzeň erlernt haben. Beide Städte sind reich an Wiegendruckern. Der erste bestimmte Wiegendruck aus Plzeň stammt aus dem Jahre 1476, die *Statuta provincialia Arnesti*. Der unbekannte Drucker schliesst das Werk mit der Angabe: „V nowej Plzni, 26. aprila 1476“⁶. Plzeň ist die Stadt, in der wahrscheinlich in der Zeitspanne von 1468—75 der erste tschechische Wiegendruck die *Kronika trojánska* gedruckt wurde. Was Plzeň für die Anfänge des tschechoslowakischen Buchdrucks bedeutet, ist Krakow in weiterem Ausmasse für die Entwicklung des Buchdrucks in Polen und über seine Grenzen hinaus. In Krakow kreuzten sich die Wege vieler Wiegendrucker. Gaspard de BAVARIA druckte hier seinen *Almanach* für das Jahr 1474, Svajtpolt FROL druckte hier in den Jahren 1483—91 und brachte das erste Buch in cyrillischer Schrift heraus. Durch Krakow zogen Buchdrucker nach Italien und anderwärts. BAKALÁR mit seinem Sprachensinn und ausgebildetem Intellekt hatte also reiche Möglichkeit hier das Buchdruckerfach zu erlernen. Es ist nicht ausgeschlossen, dass er aus Ungarn mit gewissen Kenntnissen oder Interesse für das Geheimnis der schwarzen Kunst nach Krakow kam, da doch der erste ungarische Wiegendruck aus dem Jahre 1473 stammt.

⁶ „Im Neuen Pilsen, 26 April 1476“.

Das Werk BAKALÁRS weicht inhaltlich und formell vom Wesen und Charakter aller anderen tschechoslowakischen Wiegendrucke ab. Bemühten sich doch die ersten Wiegendrucker stets um eine getreue Wiedergabe der Handschrift und liessen daher die Stempel in Einklang mit der handschriftlichen Vorlage bringen. In diesem Sinne sprechen wir von einer tschechischen Bastarde, Textura und Rotunda-Schrift. BAKALÁR verzichtet auf diese ästhetische Prinzipien und sieht in der Buchdruckerkunst vor allem ein technisches Mittel. Er bricht daher mit dem schwarzen Kunstgewerbe und ordnet als erster unter den tschechoslowakischen Druckern die technische Erfindung dem Ziele unter, dem breitesten Leserkreise zu dienen.

Ob er die Einrichtung seiner kleinen Werkstatt durch Heirat oder Ankauf erwarb, wissen wir nicht. Es ist kaum anzunehmen, dass er sich die Schrift selbst formte. Er

2. Die Grundschrift sämtlicher angeführten Inkunabeln (verkleinert).

benützte ja eigentlich nur eine Schriftgrösse, eine zu Ende des XV. Jahrhunderts in Deutschland weit verbreitete Schwabacher Type des Friedrich CREUSNER in Nürnberg, die in der Buchdruckerwelt soviel Aufsehen erregte. (Siehe Bild 2.) Mit dieser einzigen gotischen Universalschrift, die er sich vielleicht von einem durchreisenden Kaufmann beschaffte, ging BAKALÁR an die Arbeit. Arm ausgerüstet, jedoch widerstandsfähig und ausdauernd musste BAKALÁR sein, wenn er unter solchen Umständen sogar ein Werk von 157 Blättern druckte. Mit minimalen Mitteln den grössten Effekt zu erzielen, war sicherlich eine seiner Hauptdevisen. Die Gesamtzahl der von BAKALÁR gedruckten Werke beträgt bis heute 30 Drucke. Davon sind 9 Wiegendrucke.

Vom inhaltlichen und literarischen Gesichtspunkt aus gesehen sind BAKALÁRS Drucke Originale und Übersetzungen. Zu den Originalen gehört vor allem das alttschechische, aus dem Ende des XIV. Jahrhundert stammende satyrische Gedicht *Podkoní a žák*. Der im katholischen Geiste verfasste *Traktátík o divích a nepadnostech při velebné svátosti* scheint ein Originalwerk BAKALÁRS zu sein.

BAKALÁR war ein Verfechter des Katholizismus. Das beweist nicht nur die Auswahl, sondern auch die tendenziöse Wiedergabe bekannter Schriften. Die tschechische Übersetzung der Reisebeschreibung BREIDENBACHS in dem *Traktát o zemi svaté* und *Život Mohamedovo* ist stark gekürzt und lückenhaft. Gegenüber der lateinischen und deutschen Fassung fehlen in BAKALÁRS Ausgabe einige Absätze, dafür finden sich aber in ihr auch solche, die im Original nicht enthalten sind. Charakteristisch ist auch die Weglassung solcher Stellen, in welchen BREIDENBACH die Existenz von ultraquistischen Bräuchen in den bereisten Ländern beschreibt und bestätigt. Es wäre natürlich ungerecht, in ihm schlechthin einen Moralisten sehen zu wollen. Druckte er doch neben streng religiösen

Schriften auch volkstümliche Bücher, Romane, wenn man so sagen darf und Abhandlungen für die breite Öffentlichkeit.

Wer sich näher mit BAKALÁR bekannt machen will, muss vor allem in die Knižnica národního musea (Bibliothek des Nationalmuseums) oder in das Památník národního písemnictví (Institut für nationales Schriftwesen). Beide Anstalten sind in Prag. Was man dem Wissbegierigen hier bietet ist ein bescheidenes Konvolut, in dem fast alle Drucke BAKALÁRS enthalten sind. Als erstes überrascht uns das bescheidene Format und das schlichte Gewand in welchem BAKALÁR seine Bücher in die Welt setzte.

Auch ein Uneingeweihter bemerkt sofort, dass wir es mit einer kleinen Werkstatt zu tun haben, in welcher der Meister — der ja Schriftsteller, Übersetzer, Verleger, Buchhändler und vielleicht auch Schriftgiesser, Drucker und Setzer in einer Person war — so viel Sorgen hatte, dass ihm beim besten Willen so manches schief gehen musste.

In fachtechnischer Hinsicht unterscheiden wir zwei Zeiträume: im ersten Zeitabschnitt verzichtet BAKALÁR auf Schmuck und auf typographische Ausstattungselemente. Die Bücher haben keine Titelblätter, auch später macht er mit den Titelseiten wenig Aufsehen. Eines der grössten Verdienste BAKALÁRS um die Förderung der tschechischen Sprache, die in der Nachhussitischen Zeit allgemeine Anerkennung und Verbreitung fand, hängt mit der Ergänzung der Schwabacher Schrift zusammen. BAKALÁR besorgte sich Akzentbuchstaben č, ď, š, ť, ž, ferner das für die tschechische Sprache so charakteristische ř.

Der zweite Abschnitt seines Wirkens beginnt um das Jahr 1506. Er ist durch einen gesteigerten Unternehmungslust und einen gewissen ästhetischen Aufschwung gekennzeichnet. Zu jener Zeit knüpfte er Beziehungen zu Hyronymus HÖLZEL in Nürnberg an. Hier besorgte er sich eine weitere Garnitur der Schwabacher Type. (Siehe nochmals Bild 2.) Wir setzen voraus, dass er mit HÖLZEL gemeinsam kleine Kalender druckte.

BAKALÁR benützte vorwiegend ein kleines sympathisches Taschenformat in der Grösse von 100×150 mm. Sämtliche existierende Inkunabeln sind aus der gleichen Schrift gesetzt. Format und Schrift stehen im Widerspruch, die Schrift ist viel zu gross. Man kann sich kaum vorstellen, dass jemand bereit gewesen wäre, die Initialen hineinzuzeichnen. Liess er doch für die Initialen im gleichen Werke Räume von verschiedenster Grösse frei, einmal sind es drei, ein anderes Mal bloss zwei Zeilen.

Die Zahl der Zeilen pro Kolumne schwankt zwischen 17 und 21. Er hält im streng typografischen Sinne weder Zeilen noch Seitenregister ein. Die Seiten mit weniger Zeilen stellt er oft auf die Mitte des Formates.

Die Setztechnik lässt vieles zu wünschen übrig. Der Setzer scheint in der Setzkunst keine grossen Erfahrungen gehabt zu haben. Manchmal leistet er saubere Arbeit, doch oft herrschten im Satzbild Ratlosigkeit, Satzfehler udgl.

In der Drucktechnik scheint BAKALÁRS Werkstätte mehr Erfahrungen gehabt zu haben. Der Druck ist gleichmässig und schmutzt nicht in solchem Ausmasse wie es bei solchen Verhältnissen zu erwarten wäre.

Von einem Buchschmuck lässt sich wohl kaum reden. Das einzige was den Satz der Wiegendrucke belebt sind die Holzschnitte. Es sind grobe lineare Holzschnitte von bescheidener künstlerischer Wirkung, wahrscheinlich eine Nachahmung existierender Bilder. Die Holzschnitte scheint er sich für die Werke direkt bestellt zu haben, denn ihr Umfang stimmt mit der Satzbreite.

*

Trotz inhaltlicher Mängel und äusserer typografischer Schlichtheit der Drucke ist BAKALÁR ein bedeutender Vertreter des tschechoslowakischen Wiegendruckes; mit armen Mitteln schlug er sich bewundernswert durch, verhalf der tschechischen Sprache

zur Anerkennung, formte das tschechische Schriftwesen und Satzbild und stellte die Erfindung des Buchdrucks in den Dienst eines unprivilegierten Leserkreises.⁷

Für die Beschaffung des Bildermaterials danke ich den Mitarbeitern des Památník národního písmnictva, Praha-Strahov und für so manchen fachlichen Rat dr. Boris BALENT, dem Leiter der Buchwissenschaftlichen Abteilung der Matica Slovenská, Martin.

LEO KOHÚT

Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelye és munkatársai. TÓTFALUSI

KIS Miklós könyvnyomtató műhelye a várfalon belüli Torda utcában (a mai Egyetem utcában) állott. E telek eredetileg ISTVÁNDI Bálint gazdag polgárember tulajdona volt, akinek 1670-ben¹ bekövetkezett halála után vásárolhatta meg SZÉKELY András, a fejedelem Kolozs megyei katonai uradalmának udvarbírája. Mind SZÉKELY, mind felesége 1686-ban elhalálozván, e nagy telek a rajta levő házzal együtt két árvájukra: Zsigmondra és Máriára szállott. Az 1690. évben Amszterdamból hazatért TÓTFALUSI, minden idők legnagyobb magyar könyvnyomtatója még ugyanebben az évben megházasodván, feleségül vette SZÉKELY Máriát. E házastelket azután sógorával elcserélve, maga is ide költözött, s itt építtette fel a *typographiát*, valamint a *fusoriát*.² Jóllehet TÓTFALUSI a *sculptoriában* is dolgozott, ennek azonban aligha volt külön helyisége, hanem betűmetsző felszerelése hihetőleg az öntőműhelyben nyert elhelyezést, ugyanígy *correctori* asztala is a nyomda termék valamelyik sarkában állott.

Az építkezés és a műhelyek berendezése a németalföldi jeles példákon tapasztalt legcélszerűbb módon készülhetett el. Ezt sejtjük abból a körülményből, hogy „Typographiáját ex fundamento” építtette fel, s hozzá még *felházakat* (cmeleti szobákat) rakatott. Így most már egymás közelébe kerülván a betűszedő s az öntőműhely, ezzel azután azt a könnyebbséget érte el, hogy ha a szedőlegények „csak helyekből kiáltván, hogy imez, vagy amaz Betű fogy: mindjárt succurrálnak [segítségükre sietnek] a’ Fusoriában.” De az új épületnek nemcsak beosztása szolgálta a célszerűséget, hanem megszerkesztése is úgy történt, hogy csupán csak a typographia céljára, ellenben más „egyébre nem [volt] alkalmas”.³

Hihető, hogy a XVII. századbeli lakásokkal ellentétben a typographia háza világosabb volt, hiszen különösen a betűmetszésnél és öntésnél, valamint a szedésnél a nappali világosságot alig-alig pótolhatta a gyertyafény. Jóllehet a nyomdai árszámítási tételnél egy árkus nyomtatvány egységárából „gyertyára, fára legalább ötven pénzem (kivált télben) elmegyen”, tehát e nagy fogyasztásból nappali mesterséges világitásra is kellene gondolnunk, mégis mivel éppen maga TÓTFALUSI róttá fel, hogy hazajövetele utáni legelső szükségmegoldásképpen kiválasztott helyisége „alkalmatlan setétes” volt,⁴ bizonyos, hogy az új ház felépítéskor föltétlenül nagy súlyt helyezett arra a körülményre, hogy műhelye sok és nagy ablakon keresztül nyerhesse a nappali világosságot.

⁷Über BAKALÁR gibt es eine reichliche Literatur. Befassten sich doch mit Teilfragen aus seinem Wirken viele Buchwissenschaftler der älteren und jüngeren Generation. Das wesentlichste über ihn brachte Zdeněk TOBOLKA an den Tag. Ausführlich und zusammenfassend schrieb er über ihn in einem Artikel der Zeitschrift *Slovenský typograf* (Jahrgang IV. 1942, S. 103—108.).

¹M. Tótfalusi K. Miklósnak maga személyének, életének, és különös tselekedetének *Mentsége*. 1902. 10., 16., 27., 70. l. HERPEI JÁNOS: *Könyvészeti tanulmányok*. 21—27. l. *Tótfalusi Kis Miklós feleségének családja*. Erdélyi Múz. 1944. 128—130. l.

²*Tótfalusi Mentsége*. 30., 70., 71. l.

³I. h. 29., 1.

⁴I. h. 38. l.

Az egykori képek tanúsága szerint a szedőszekrényeket az ablak közelében levő falak mentén volt szokásban elhelyezni, közükbe egy széles nagy asztal nyúlt bele, amelyen a kiszedett szöveget tördelték, a nyomó sajtó pedig minden oldalról megközelíthetően a szoba közepén állt. Bizonyosan TÓTFALUSINÁL sem volt másképpen. Vegyük figyelembe, hogy műhelye két teljes nyomdát fogadott magába: az egyházközségét és az országot, helyesebben szólva a váradi református ekkleziájának SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám kezelésében volt tipográfiáját. Mindehhez járult magának TÓTFALUSINAK betűmetsző és öntő felszerelése és saját betűkészlete. Ő azután e háromféle készletből nagyszerűen felszerelt nyomdát hozott létre: a meglévők mellé a hiányokat mindenütt pótolta, a betűk ólomanyagát pedig teljesen átöntötte. A deák (antiqua, romana vagy rotunda) s a dült (cursiva) betűfajták minden akkor használatos nagyságban (kaliberben), de ezenkívül a német (fraktúr), görög, zsidó típusok, amelyek mindenkének öntöttöveit: az acél stempelyeket s a réz matrixokat maga metszette,⁵ elégséges készlettel voltak képviselve. Ezekhez járultak a vackorfába meg ólomba metszett díszes kezdő- meg címbetűk, továbbá a nyomdai díszek, fejlécek meg záróképecskék dúcai, amelyek közül nem egyet azonosítani tudunk a kollégiumi nyomda 1805. évi leltárának részletezései, meg nyomatai alapján.⁶

Könnyen elképzelhető, hogy e kiterjedt üzemű vállalkozás megszervezése mennyi fáradságot rótt TÓTFALUSIRRA! De maga a munkamenet sem okozott kevesebb gondot és utánjárást. Eltekintve az egész műhely irányításától, egy kézben tartásától, a betűmetszés és öntés egyenesen az ő feladata volt, minthogy még a fusoriához értő segítséget is neki magának kellett nevelnie. De TÓTFALUSI azt is saját feladatának érezte, hogy mind fogalmazás, mind helyesírás szempontjából kifogástalan nyomtatvány kerüljön ki műhelyéből, ezért „a minémű munka . . . a mi kezünkhöz jó nyomtatvány végett, megvizsgálván és tehetségem s vékony tudománykám szerint corrigálván elsöben . . . úgy nyomtatjuk osztán: és a Betű szedésben esett vétkeket-is magamnak kelletvén kitisztítanom, gondolhatja akárki, mennyi dolgom légyen.”⁷

Nyomdája megindulásakor valóban nagy lelkesedéssel és önbizalommal vágott neki a munkának! „Én pedig (eddig) valamire adtam magamat, Isten segítségével véghez vittem, úgy hogy mindennek tetszett. Ennyi mesterséghez [azonban] gondolható, mennyi tseléd kell: mert én tsak egy ember vagyok.”⁸ TÓTFALUSI cselédei, vagyis nyomdájának személyzete *legényekből* és *inasokból* állott. Az egykor szokásos sorrendtől eltekintve, szóljunk először is az inasokról.

Az *inasokról* (discipulusokról) maga feljegyezte, hogy „mindjártást tanítványokat fogadék mellém”. Ezeket azután öt évre szegődtette, tekintettel azonban arra a körülményre, hogy a nyomdai munka csak 1693-ban indulhatott meg, ezért „az Inasimnak . . . kinek másfél, kinek esztendeje már eltöltött lévén, úgy intéztem, . . . légyen azontul tsak négy esztendő, hogy így egy része a hijjába töltött időnek légyen én károm, egy része pedig övék”. Biztos számukat megállapítani nem tudom, de legalábbis ketten kellett lenniük. Minthogy azonban TÓTFALUSI többször is hivatkozik rájuk, de mindig csak mint „discipulusaimat” vagy „inasimat”, illetőleg „tanítványokat” emlegeti, ellenben sohasem mond egyiket és másikat, avagy mindkettőt, ezért hihető, hogy létszámuk a legkevesebb kettőnél mégis csak több volt. Kiszabott kötelezettségükről mindössze csak annyit árul el, hogy amíg ő hivatalos ügyekben távol járt, azalatt a betű-

⁵ A kolozsvári ref. koll. nyomdájának 1805. évi leltárkönyve a kollégium levéltárában.

⁶ *Tótfalusi Mentsége*. 34. l.

⁷ I. h.

⁸ I. h.

öntést nekik kellett végezniük, igaz ugyan, hogy hazatértekor az egészet újra előlről kellett kezdenie, mivel nem sok köszönet volt felügyelet nélkül végzett munkájukban. Foglalkoztatásukért *kenyeret*, vagyis ellátást és *ruházatot*,⁹ ezeken kívül — nagyon természetesen — lakást is kaptak.

Első inasai tehát 1697 elejére szabadultak fel. Nem sokkal ezután czekek — az egykori szokás szerint — bizonyosan vándorútra keltek, míg mesterük helyettük újakat fogadhatott.

Az inasokon kívül voltak a typographus-legények. Ezek TÓTFALUSI *Mentsége* szerint részben *betűszedők*, részben pedig *nyomatatók*. Állományukról adat nem maradt fenn, számukat azonban mégis megkísérlem megállapítani. Kétségtelen körülmény, hogy TÓTFALUSI nem egyetlen betűszedőt és nem egyetlen nyomtatót szegődttetett műhelyébe: „Legényim számokra — mondja TÓTFALUSI — (hogy mind kezem ügyében lakhassanak, és a munkára, a mikor akarják, feljöhessenek) építeni kezdettem vala telkemen holmi hajlékotskákát”. De ezt a többes számot bizonyítja az a helyzet is, amelyben a *házas legények* számára való adómentesség megszerzése iránti küzdelemtől számol be, e kifejezésen értve, hogy voltak nőtelen legényei is.¹⁰ E meghatározatlan mennyiségű többes szám között való eligazodást TÓTFALUSITól idézett beszámolóból kiindulva, kísérem meg.

„A mely Typussal négy forintért szoktunk egy árkust nyomtatni, annak mindjárt mintegy más-fél forintja a Betü szedőnek mégyen; egy forintja a nyomtatóknak; gyertyára, fára legalább ötven pénzem (kivált télben) elmegyen. Hát a sok aprólék, mint holmi eszközöknek ottan ottan való tsináltatások, lapda, irha, ténta, spongia, és több effélék? Hát az inasimnak (kiknek tartások nékem sok pénzemben áll) körülöttök való foglalatoskodások miben áll? Ugy hogy (ha igazán szólunk) nem marad nékem abból annyi is, mint egyik legénynek mégyen (felettébb valót pedig nem fizetek, mert mind N. Szombatban, mind Belgiumban a mint fizetnek a szerint reguláztam.”¹¹ Tehát ha a legények bérét s a gyertyának és fának összegszerűleg megjelölt árát levonjuk a kalkulált 4 forintból, a maradék 1 forintnak a sokféle aprólék fedezetéül meg az ő saját jövedelméül kellett szolgálnia, a maga jövedelme pedig még egy-egy legénye bérét sem éri el, s így a maradék 1 forintnak — kerekszámot mondva — feleösszegére tehető. Minthogy pedig a fenti idézet az egy ív kinyomtatásához szükséges nyomtatókat többes-számban határozza meg, ezzel mindjárt meg is erősíti azt az ismeretünket, amelyet a régi képes könyvek szemléletéből meríthettünk. Ugyanis az egykori sajtó kezeléséhez két nyomtatóra volt szükség: egyik, aki a szedést, valamint a reá helyezőndő, továbbá a gépből kiveendő megnyomtatott papirozt, másik pedig, aki magát a sajtó csavarát és közben-közben a festékező labdát kezelte. Természetes, hogy kinek-kinek nem egyforma volt a bére, mert az öreglegénynek bizonyosan többet kellett kapnia, mint a nem régóta felszabadult ifjúnak, a házasnak is többet, mint a nőtelennek. Azonban az előbbi kalkulációból kikerekedett 50 pénz közép-arányos, amely TÓTFALUSINAK egy-egy legénye bérével nagyjában egyenlő tiszta jövedelmét jelöli, határozottan reámutat, hogy a nyomtatólegényeknek összesen ketten kellett lenniük.

A betűszedők számára vonatkozólag a *Mentségnek* egy másik helye utal. Ugyanis „a Betü [-készet] kevés voltát mindjárt megérezzük. Kiváltképpen, ha azon Typusból ketten-is szednek. Minapis p. o. Tekint: Sárosi Uram-is [hibetöleg Sárosi János ítélmester, tanácsúr és az ország főkommisszáriusa] igen siettetvén bennünket a Deák s

⁹ I. h. 23., 29., 38., 44—46. l.

¹⁰ I. h. 25. l.

¹¹ I. h. 38. l.

Magyar Regulamentum nyomással, két legényt állítottam neki.”¹² Ebből az adatból tehát két betűszedő alkalmazásáról szereztünk tudomást.

Az így meghatározott valószínűleg létszámmal hasonlítsuk össze az öregebbik RÁKÓCZI fejedelemtől 1636-ban újjászervezett fehérvári nyomda alkalmazottainak adatait. Az ekkor alkotott *Leges Typographorum* és *Formula Juramenti* aláírásai Matthias ELSHOLTZ, Albertus MARTIN, Paulus de VITZE Gedanensis, Martinus MESZLENY és Adam HAS typographusok nevét sorolják fel. Közülük bizonyosan ELSHOLTZ a nyomda-vezető (director) s egyúttal szedéshibajavító (corrector), míg a többi négy közül kettőnek betűszedőnek, kettőnek pedig nyomtatónak kellett lennie.¹³ Úgy látszik, hogy az egykorú nyomdatípus ezt az alaplétszámot kívánta meg. Az összehasonlítás megtörténte után különben még azt is megállapíthatjuk, hogy ha a bőven javadalmazott fejedelmi nyomda munkamenetének ellátására e megadott létszám elégségesnek bizonyult, a maga erejére utalt TÓTFALUSI aligha lépte át az így megtalált alaplétszámot.

1702. március 20-án 52 éves korában elhunyt TÓTFALUSI KIS Miklós. Április 24-én tartott temetési ünnepségére a kollégiumi diákság megszerkesztette a szokásos eulogiumot; ezt azután TÓTFALUSI legényei egyleveles kárta-formára tördelve, kinyomtatták. Erről az egyetlen példányban megmaradt nyomtatványról, amely a kolozsvári Farkas utcai templom papi székének hátára, az ülés fölé van felszegezve,¹⁴ megállapíthatjuk, hogy kiállítása tekintetében méltó az idő előtt elhunyt mester keze alól kikerült nyomtatványokhoz. E kártán — a szokásos forma szerint — az életrajzot magában foglaló bevezetés után hasábokba osztott 29, latin nyelven írott emlékvers következik; ezek közül a négy utolsó az alábbi szerzők nevét örökítette meg: „Maestus parentabat Praesidi ac compatri suo gratissimo *Jacobus Fekete*, Artis Typogr. Cultor.” Ugyanígy nevezi magát Michael NÉMETI, Samuel PAP TELEGDI és Franciscus Cs. MISKOLCZI is.

TÓTFALUSI munkatársai ezzel most már kiléptek az ismeretlenségéből, mert hiszen más vonatkozásban többet-kevesebbet már mindenükről hallottunk. Személyüket tudva, sajnálhatjuk, hogy TÓTFALUSI vaskalapos ellenségei minden tette elé léptenyomon akadályokat gördítettek, mert hiszen a derék munkatársak segítségével békeséges munkamenetben sok remek kiadvánnyal gyarapíthatta volna azt a sorozatot, amely nyomdatörténetünknek még így is nagy büszkeségére válik.

Az első név FEKETE Jakabé. Ő az egyetlen, akiről pusztá nevének kívül alig tudunk valamivel többet. Társai közül hihetőleg ő volt a legidősebb, minthogy a rangsorra fölötte sokat adó korban az ő verse a többinél előbbre tördeltetett.

Idősebb HALMÁGYI István Kraszna megyei alispán feljegyzései között olvassuk: „1694-ben az édes anyám engemet . . . tanulás kedvéért küldött a kolozsvári református collegiumban. Holott két esztendeig s két holnapig Kolosvár városa akkori notariusa Rác István felesége, Budai Anna . . . nékem jó asztalt tartott. Esztendeig pedig Fekete Jakab nevű compactor is 46 forintért . . . és két sertésért jó asztalt tartott.”¹⁵ Tehát FEKETE Jakabnál az 1696–97. iskolai esztendőben kosztozott. Ide bizonyosan nagybátyja: MISKOLCZI CSULYAK Ferenc tipográfus vitte a syntactica osztályba járó tíz éves unokaöccsét. Ez is bizonyossá teszi, hogy a HALMÁGYITól megnevezett compactor azonos a TÓTFALUSI műhelyében dolgozott „Artis Typographiae Cultor”-ral. Minthogy pedig HALMÁGYI — nagybátyján keresztül — teljesen tisztában lehetett a typographia és compactoria közötti különbséggel, ezért kétségtelen, hogy a megjelölésben mégsem

¹² *Tótfalusi Mentsége*. 22. l. (E „Regulamentum” ma már ismeretlen nyomtatvány!)

¹³ HERÉPEI János: *Könyvészeti tanulmányok*. 16. l.

¹⁴ Rövid ismertetése: *Irod. Tört. Közl.* 1895. 82. l. és 1901. 89. l., továbbá: *Magy. Könyvszle.* 1898. 277.

¹⁵ SZÁDECZKY Lajos: *Halmágyi István naplói és iratai*. 436. l.

tévedett, minthogy azonban a TÓTFALUSIT megelőző „Könyv nyomtatók itt azelőtt mind Compactorok is voltak, a kik azt a mesterséget-is szorgalmatosan üz(ték)”,¹⁶ így lehetséges azután, hogy megelőző munkahelyén FEKETÉNEK csakugyan inkább a könyvek kötése volt a feladatköre. Neve után tovább nyomozva, a református harangoztató gazda számadáskönyvében találtam feljegyezve FEKETE Jakab deák gyermekének 1699-ben, a feleségének pedig 1703-ban történt elhunytát.¹⁷ FEKETÉNEK „deák” mellékneve — e korbeli adott esetek tanúsága szerint — azt jelenti, hogy deákos készülségű, vagyis az iskolában a középfok osztályait elvégezve s a törvényeket aláírva, a felsőbb évfolyamokat vagy legalábbis azok egy részét járta végig. Ennyi mindössze, amit FEKETÉRŐL megtudnom sikerült.

A legények sorában és így életkorban utána NÉMETI Mihály következett. Órála biztosan tudjuk, hogy már VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály idejében is dolgozott a kollégium nyomdájában, sőt a typographia termékeinek nyomdai jelzése azt bizonyítja, hogy VERESEGYHÁZI Mihály után az 1684-től 1690-ig terjedő időben ő bízott meg a nyomda vezetésével, ekkor azonban a Fehérváron összeült református zsinat határozata értelmében VERESEGYHÁZI Istvánra ruháztatott át ez a feladat, NÉMETI pedig mint nyomdászlegény továbbra is itt dolgozott.

Neve a Kolozsvár városi adófizetők 1685. május 9-én összeírt könyvében a „Luporum Intra Moenia”, vagyis a Belső-Farkas utcában levő „Ecclesia-háza”-ban lakó VERESEGYHÁZI Mihály neve után írva, mint „Konw niomtato Mihaly deak” fordul elő. „Deák” megjelölése NÉMETI iskolai tanultságára utal.¹⁸ Az 1691. évi adóösszeírásban most már a „Media Intra Moenia”, vagyis a Belső-Közép utcában találjuk meg. „Nemethi Mihaly Typograph[us]” itteni háza ugyanis 2 forint adóval rovatott meg.¹⁹ Ez a körülmény, bárha a nyomda igazgatása ekkorára már másra ruháztatott át, bizonyítja, hogy a csökkent jövedelem ellenére is túrhető anyagi körülmények között élt.

Úgy látszik, hogy TÓTFALUSI a nyomdai felszereléssel együtt a személyzetet is átvette: 1693-tól kezdve NÉMETI is nála volt szegődttetett legény.

A harmadik „Artis Tipographiae Cultor”-ként TELEGGI PÁP Sámuelt találjuk. A nevében foglalt „pap” hivatásnév, apjának lelkipásztori foglalkozását bizonyítja. Ezt a körülményt is bizonyoságképpen jelölhetjük meg TELEGGI iskolai végzettségére vonatkozólag, hiszen apja aligha mellőzte el fiának kellő iskoláztatását.

TÓTFALUSI halála után, mindjárt a temetést követő napon, pontosabban 1702. április 25-től 28-ig terjedő időben a református főconsistorium rendeletére idősebb cegei VASS György főkurátor és RHÉDEI Pál kurátor ENYEDI István enyedi és KAPOSÍ Sámuel fehérvári professzorokkal együtt „a cusoriához és fusoriához tartozó instrumentumokat”, továbbá az „egész typographiát is” leltározta, szó lévén a TÓTFALUSI tulajdonát képezett felszerelési tárgyak megvásárlásáról.²⁰ A vétel — többszöri tárgyalás után — mintegy 3000 forintban meg is történt.²¹ A most már szervesen összetartozó teljes typographiát a consistorium évenként fizetendő 75 forint haszonbérért TELEGGI PÁP Sámuel nyomdásznak adta át,²² ő azután a keze alól kikerült munkákban elhunyt mesterét — legalábbis technikai téren — lehetőleg híven követni igyekezett.

¹⁶ *Tótfalusi Mentsége*. 40. l.

¹⁷ Ref. harangoztató gazda számadáskönyve az eklézsia levéltárában.

¹⁸ Kolozsvár város 1685. évi adókönyve. 53. l. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

¹⁹ Ua. 1691., 66. l.

²⁰ *Czegei Vass György naplója*. 350—51., 361. l.

²¹ DÉZSI Lajos: *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században*.

²² K[ONC József]: *Pataki József kolozsvári nyomdász levele (1753)*. Prot. Közl. 1889. 35. l.

A városi exactorok 1721. évi adóösszeírásából azt állapíthattuk meg, hogy „Telegdi Samuel Ur[am] Tipogr(aphus)” ekkor a Belső- Közép utcában lakott.²³ Egészen bizonyos, hogy a nyomda is az ő házában volt elhelyezve. Emellett ez az összeírás arról is beszámol, hogy adóval nem rovatott meg. TÓTFALUSI *Mentségéből* látjuk, hogy neki mennyit kellett küzdenie a városi közteher viselése alóli mentességért, mígnem végtére is PATAKI István városi tanácsosnak, egyházközségi kurátornak sikerült TELEGDIT mindenféle adó alól mentesítenie.²⁴ Így tehát TELEGDI munkája még ebben a tekintetben is zavartalanabban folytatódott. Ehhez számítsuk hozzá azt a körülményt is, hogy TELEGDI becsvágya aligha terjedt a nyomdász-mesterség megszokott keretein túl, s ezért neki nem is lehettek összeütközései a megrendelők sértett hiúságával avagy tudománnyal való önteltségével.

TELEGDI fiatalon jutott e nyomdabérlethez, hiszen az előtte felsorolt másik két nyomdászlegény-társánál is jóval ifjabb volt. Huszonnyolc évig tartott derek önálló munkálkodása után az 1730. évben hunyt el.²⁵

TÓTFALUSI műhelyének negyedik tipográfuslegénye MISKOLCZI CSULYAK Ferenc. Az ő életére vonatkozólag két forrásból is meríthetünk: egyik CSÜRÖS Ferenctől a debreceni városi nyomda történetében összegyűjtött adatok,²⁶ másik pedig HALMÁGYI István naplói és iratai, amelyek saját élete leírását egyesítik azonos nevű édesapjának feljegyzéseivel.²⁷ Ezekből tudjuk meg, hogy idősebb HALMÁGYI István Kraszna megyei alispánnak édesanyja MISKOLCZI Mária, MISKOLCZI Ferenc könyvnyomatóó testvérnője volt. Édesapjuk: MISKOLCZI CSULYAK Gáspár szilágysomlyai, majd magyarigeni pap, aki Ferenc és Zsigmond nevű fiaival az iskola osztályai után a kollégium felső évfolyamait is elvégeztette. A nyomdászat mesterségét Ferenc a debreceni városi nyomdában tanulta meg. Itt töltötte inas éveit. Felszabadulása után — szokás szerint — vándorútra kelt. Először Kolozsvárra jött. Ide vonzotta TÓTFALUSI híre-neve. Valószínűleg már 1696-ban itt volt, s amint látjuk, mestere halálakor is még mindig itt dolgozott, nem sokkal ezután azonban Lőcsére vándorolt tovább, ahol az 1700-ban meghalt BREWER Sámuel özvegyének nyomdájába szegődött. Hihetőleg már 1702-ben itt van, minthogy néhai édesapjának *Egy jeles Vad-keri* című műve itt és ebben az esztendőben nyomtatott ki.²⁸

1712-ben ismét a debreceni nyomdában találjuk. Még ugyanebben az évben megházasodott, feleségül véve néhai KÓCSI CSERGŐ János tiszántúli püspök Erzsébet nevű leányát; felesége azonban 1721-ben meghalt, öt gyermeket hagyván maga után. MISKOLCZI alig négy hónap múltával újra házasságra határozta el magát, özvegy KIRÁLYSÁGI Jánosné LELESZI Erzsébetet véve házastársul.

MISKOLCZI mint képzett, ügyes mesterember 1716 tavaszán Hollandiába, Leydába küldetett a KOMÁROMI CSIPKÉS Györgytől fordított *Magyar Biblia*²⁹ kinyomtatására. Innen 1718. január 4-én tért vissza Debrecenbe. 1719-ben elégett e nyomda, s ekkor MISKOLCZI felhagyott a tipográfus-mesterséggel, minthogy városi tanácsossá választották meg. Új tisztségét 1720 újévkor foglalta el. Ettől az időtől kezdődőleg minden idejét a közigazgatásnak szentelte. Valószínűleg 1740-ben hunyt el.

Bizonyos, hogy TÓTFALUSI halála ideje táján műhelye e négy főnyi legénynél többet nem foglalkoztatott, hiszen mindegyik kötelességének kellett ismerje a munka-

²³ Városi exactorok adóösszeírása az 1721. évről. 74. l. (A román állami levéltárban.)

²⁴ *Prot. Közl.* 1889. 61. l.

²⁵ FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári nyomdászat története.*

²⁶ CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története.* 174—175. l.

²⁷ HALMÁGYI. 431. s. köv. l.

²⁸ *RMK.* I., 1658. sz.

²⁹ I. h. I., 1336. sz.

társai érdekében annyira sokat fáradozott mester emlékezetét verssel megtisztelnie. Természetes, hogy e legényeken kívül — miként láttuk — szegődött inasai is voltak, a gyermekeket azonban csak ritkán szokták arra méltatni, hogy velők emlékverset irassanak. Ez az oka tehát, hogy TÓTFALUSI apródjainak nevét nem ismerhetjük.

HEREPEI JÁNOS

Kurucellenes röpirat kéziratos másolata. Nem ismerünk a XVII. század második feléből kuruc—labanc ellentétet bemutató, hírközlő szándékkal megjelent, magyar nyelvű röpiratot. E kor nyomtatványait nyilvántartó irodalomban és bibliográfiai összeállításokban¹ találunk röplapszerű, magyar nyelvű vallásos polemizáló nyomtatványt, párfőliós széphistóriát, dictionariumot, agendát, nomenclaturát, halotti beszédet és kalendáriumot, csak a magyar nyelvű sajtót helyettesítő, politikai tartalmú röpirat megjelenésére nincs adatunk.

Ezért jelentős a *Thököly-kódexben*² kuruckori versek és hivatalos iratok másolatai között ránk maradt — véleményünk szerint eredetileg nyomtatásban megjelent — magyar nyelvű, politikai tartalmú, verses röpirat kéziratos másolata. Célunk annak a kérdésnek vizsgálata, hogy valóban nyomtatványról készült másolatnak tekinthetjük-e ezt a kéziratot.

Nyomtatásban megjelent munka másolatára vall a verscím címlapszerű, teljes kódexlapot betöltő elrendezése, ennek a lapnak verzóján az olvasóhoz intézett ajánlás és a vers végén, a nyomtatási adatokat feltüntető kolofon. A kódex egész lapját nagyobb és kisebb alakú betűkkel betöltő címlap szövege: „AZ | Nem ighaz Magyarsághnak | QUERELÁJA ELLEN | Ighaz | FELELETE. | Proverbiorum. 21. v. 12. | Gondolkodik az ighaz az Iftentelen házárúl, hogy | el vonnya az Iftenteleneket a ghonosztúl. | Proverbior[um]. 24. v. 29. | A kik az Iftentelennek azt mondgyak; ighaz vagy; | megh átkozzák azokat az népek, és megh utallyak | azokat a Nemzeteket. [!] | Nyomtatták | M.DC.LXXIII.” Az olvasóhoz intézett ajánlás a címlap verzóján: „KERESZTÉNY OLVASÓ. | Az el mult napokban, valami Magyar Versek | kezemhez jutottak, illýen titulus alatt; MA | GYAR ORSZÁGH QVERELÁJA: mivel | hogy pedig nem az ighaz Magyarok | panafza, hanem az GAZ MA | GYARSÁGHNAK, A KI ISTENTÜL, KIRÁL | LYÁTUL, és édes hazájátul el szakad | ván, a Pogány mellé csatolta ma | ghát; azért ighaz magyar nevet fem érdemly.” A vers végén, a kolofon adatai: „Datum in Mesopotamia apud Leonhardum | Bonvolentinum. A[nn]o D[omi]ni M.DC.LXXIII.”

Ezek az adatok nyomtatásban megjelent munkára utalnak. Nem valószínű, hogy a másoló röpiratszerű külső alakot adjon egy kéziratos másolatban terjedő versnek, ha annak eredetije valóban nem nyomtatvány, és így nem viseli magán a nyomdatermékek külső alakját és adatait: címlapot, ajánlást, kolofont. Mi célja volna röpiratmásolatát formálni egy kéziratban terjedő verset? Sokkal inkább elképzelhető, hogy egy nyomtatványból nyomtatási adatok nélkül másolja le az olvasó azt a verset vagy más szöveget, ami a kiadványból érdekli.

Jobban meggyőződünk arról, hogy a kézirat valóban nyomtatványmásolat, ha a nyomtatásra vonatkozó adatokat vizsgáljuk. Az első két adat még nem sokat mond. A kéziratos labanc szellemű röpirat címe és ajánlása egy *Magyar Országgh Querelája* című kuruc szellemű versre utal. Ezt is a *Thököly-kódexben* találjuk; megelőzi a nyom-

¹ SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár*. Bp. 1879—1898. — SZTRIPSZKY Híador: *Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez*. Bp. 1912. — HUBAY Ilona: *Röplapok, újságlapok, röpiratok 1480—1718*. Bp. 1948. — BENDA Kálmán: *A törökök német újságírodalma*. Bp. 1942. (Részlettanulmányokat nem sorolunk fel.)

² Quart. Hung. 2041. ff. 38—46^v. Országos Széchényi Könyvtár.

tatványmásolatot. A labanc versszerző 90 versszakban felel a kuruc versszerző 34 szakaszos versére. A két versben kuruc és labanc egymást vádolja a haza sorsa miatt.³ A kézirat nyomtatásra vonatkozó adatai közül többet árul el a kolofon. Álnév alá rejtőzött a nyomdász és nyomda. Sajnos azt nem sikerült megfejteni, hogy ki lehet Leonhardus Bonvolentinus. Az álnév alatt dolgozó labanc lehet nyomdász, kiadó vagy talán maga a versszerző. Az álnevek használata indokolt, ahogy az egymással ellentétben álló kuruc—labanc tábor írója sem fedte fel személyét, mert elérte volna a cenzor vagy az ellenséges párt megtorlása. Mesopotamia álnevű városnév alatt SZABÓ Károly a sárospataki nyomdát határozza meg KOMÁROMI CSIPKÉS György ugyancsak Mesopotamia helynévvel jelölt, de 1667-ben megjelent munkáján.⁴

A labanc versen feltüntetett Mesopotamia helynév alatt azért érthetjük mi is SZABÓ Károllyal a sárospataki nyomdát, mert ez a röpirat nyomtatása idején, 1673-ban már a labancok kezén volt. A nyomdát csak 1650-ben alapította LORÁNTFFY Zsuzsanna, I. RÁKÓCZI György erdélyi fejedelem özvegye. Fiúk, II. RÁKÓCZI György örökölte a nyomdát, de fiatalon elesett a fencsi csatában 1660-ban, a nyomda tulajdona özvegyére, BÁTHORI Zsófiára szállt. BÁTHORI Zsófia ferje halála után rekatolizált, és 1671 őszén behozatta a jezsuitákat Sárospatakra. Így került a nyomda labanc kézre.⁵ Azt, hogy a kéziratban egy Sárospatakon nyomtatott röpirat másolatát kell látnunk, alátámasztja még, hogy a nyomda használható maradt a labancok idején is; nem minden betűkészletét menekítették el a kurucok. NOVÁK szerint ROZSNYAI János nyomdász éppen CZEGLÉDI István *Sion vára* című hittudományi munkáján dolgozott, amikor a nyomdának menekülnie kellett, de csak a sajtó legfontosabb részét és CZEGLÉDI könyvének már kinyomtatott íveit vitte magával. ROZSNYAI Erdélybe menekült, 1675-ben itt fejezte be a *Sion várát* — mint ezt a könyv címlapja elmondja — „Kezdetett Nyomtatása Saros-Patakon, s- Elvégeztetet Colosvarat Rosnyai Janos által, Exiliumában.” Valóban megmaradt a betűkészlet egy része Sárospatakon, ezt bizonyítja még SZOMBATHI János, „azon kollegium egygyik professzora”, mikor ezt írja: „a Tipografiának is egy darab részét, a mellyet tudniillik a veszedelemből ki lehetett ragadni Debrecenbe szállították”.⁶

A kéziratban fennmaradt röpiratról az elmondott adatok alapján feltehetjük, hogy megjelent nyomtatvány másolata, és elfogadhatjuk SZABÓ Károly helységmeghatározását is. Kutatni lehetne még, hogyha annyira használható maradt a nyomda, hogy ezt a rövid nyomtatványt megjelentethette, vagyis ha egy röpirat nyomtatásához volt betűanyaga, több ilyen terjedelmű röpiratot is nyomtathatott, hová lettek a munkái. THÖKÖLY 1682-ben visszafoglalta a labancoktól a várost⁷, — a nyomdát is. Feltételezhetjük, hogy az 1671—1682. években labanc kézen levő nyomdában jelent meg több kurucellenes röpirat, természetesen azonban, hogy a labancok ilyen kurucellenes propagandáját a kurucok minden módon üldözték és pusztították. SZABÓ Károly bibliográfiai összeállításában a könyvtári lelőhely feltüntetéséből látjuk, milyen kevés példányszámban találunk pl. egy-egy széphistóriát vagy más, politikailag közömbös nyomtatványt, pl. kalendáriumot ebből az időből, miért is várhatnók el, hogy politikai tartalmú, magyar nyelvű röpirataink maradtak volna ránk. A *Thököly-kódex*be másolt röpiratot is csak a kötetbe másolás mentette meg a pusztulástól. Tehát azért, mert a tíz évig labanc

³ A versek szövegét és irodalomtörténeti értékelését l. az *Irodalomtörténeti Füzetek* c. sorozatban megjelenő munkámban: *A Thököly-kódex és ismeretlen kuruckori versei*.

⁴ RMK. I. 1060.

⁵ NOVÁK László: *A nyomdászat története*. Bp. é. n. IX. k. 24—26. l. és *Nyomdászunk 500 esztendeje*. Bp. 1940. 87., 105. l.

⁶ RMK. I. 1187.

⁷ SZINNYEI Gerzson: *A sárospataki főiskolai könyvtár története*. Sárospatak 1888. 22. lap.

kézen lévő nyomdának csak ezt az egy kéziratot másolatban ránk maradt termékét ismerjük, nem következtethetjük, hogy a kézirat nem egy nyomtatásban megjelent röpirat másolata.

Ennek a magyar nyelvű röpiratmásolatnak akkor van nagy jelentősége, ha meggondoljuk azt — amire már BLEYER is felhívta a figyelmünket —, hogy „milyen beláthatatlanul sok az egykorú, magyar vonatkozású német nyomtatvány az évszázadokig húzódtó török háborúk idejéből”.⁸ A török háborúskodás eseményei egész Európát foglalkoztatták, de az idegen nyelven megjelent nyomtatványok nem is Magyarországon készültek.⁹ A *Thököly-kódecs* viszont megőrizte egy magyar nyelvű, magyar vonatkozású — még ennél is több : politikai tartalmú, kuruc—labanc ellentétet bemutató, nyomtatásban megjelent röpirat másolatát. Csak ennek a röpiratmásolatnak az ismeretében tekinthetjük fel azt, hogy a külföldi, sok idegen nyelvű kiadvány mellett Magyarországon is megjelent nyomtatásban a XVII. század második felében ilyen hírközlő, közvéleményt irányító, magyar nyelvű, politikai tartalmú röpirat.

BUSA MARGIT

A Stotz nyomdász-család magyarországi működéséről. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött és az ESTERHÁZY-család levéltárából származó *Acta Musicalia* elnevezésű iratgyűjtemény, értékes részletadatokat tartalmaz Johann Leopold Stotz nyomdász és családtagjainak hazai szereplésére vonatkozóan.

Az az idő, melyben működésükkel foglalkozni kívánunk, 1801—1817. évig terjed.

J. L. Stotz eddig is ismert volt, úgy is mint kismartoni nyomdász, s úgy is mint az ESTERHÁZYAK udvari nyomdása. Kevésbé ismertük azonban eszterházi (mai neve Fertőd, Sopron vm.) munkásságának részleteit, amelyekről csak az újabban előkerült elszámolások, feljegyzések átkutatása során kaphatunk bővebb tájékoztatást.

Az okiratok tanúsága szerint Stotz 1801-ben kapott engedélyt ESTERHÁZY Miklós hercegtől, hogy Kismartonban nyomdát létesítsen és ezzel párhuzamosan könyvkereskedést nyisson.¹ Stotznak a nyomda megindításához elegendő pénze nem volt, azért a hercegtől 500 forint előleget kért. A pénzügyi tanácsadók javaslata szigorú volt. Nyomdai felszerelését megbecsülni nem tudták, egyéb garanciát kívántak, s minthogy ő gépein és berendezési tárgyain kívül más fedezetet nem tudott nyújtani, jótállásra pedig senki sem vállalkozott — mivel Kismartonban nem ismerték — a kölcsön kiutalását nem véleményezték.² A herceg, belátva a nyomda üzembehelyezésének szükségességét, az összeg kiutalványozását mégis engedélyezte.³ A kölcsönt egy évre kapta, 4% kamatot írtak elő utána, s gépi berendezései egyelőre kézzizálogul szolgáltak.

Stotznak nyolc gyermeke volt, akiknek felnevelése a szülőket komoly próbára tette. Megélhetésük könnyítésére, s hogy a nyomda működésében további zavarok

⁸ BLEYER Jakab : *Német siralmas énekek gróf Zrinyi Miklós halálára 1664-ből.* Irodalomtörténeti Közlemények. 1900. 45. 1.

⁹ Vö. BENDA és HUBAY tanulmányait.

¹ „Dem Johann Leopold Stotz kann über seinen nebenkommenden Bittschrift die gebettene Erlaubnis zur Errichtung einer Buchdruckerey, und Buchhandlung allhier zugestand, und sein Gesuch dernach von Seiten meiner Direction erlediget werden. Wien, am 9-ten Juny 1801. exp. Esterházy” Orsz. Széchényi Könyvtár. Színház-történeti Osztály. Esterházy-gyűjtemény, Acta Musicalia, fasc. XXVI. 1910—11.

² „... Nachdem man aber diesen Menschen hierort nicht kennt ... weder einen Bürgen stellen ... Eisenstadt, am 30-t Jul. 1801 ...” Uo. fasc. XXVI. 1912.

³ „... diesen Supplicirenden Buchdrucker J. L. Stotz kann der gebettene Vor-schuss 500 Fl. angewiesen werdn ... am 3-ten Aug. 1801. exp. Esterhazy ...” Uo. fasc. XXVI. 1912.

ne következzenek be, újabb kölcsönöket kényszerült igénybe venni. A gondokkal küszködő Storz mesteren a herceg úgy kívánt segíteni, hogy az összeg visszafizetésére egy évi haladékokat engedélyezett.⁴

A formai megállapodás értelmében az 1801. évtől kezdve a nyomdában igen sok opera-szövegkönyv és a kismartoni színházban előadásra kerülő egyéb mű jelent meg. Ő szállította a különféle adminisztratív papírféléket, nyomtatványokat — beleértve a zenekar szükségleteit is — továbbá meghívókat, báli- és színházjegyeket, a templomi énekeselek utasításait stb.⁵

A hercegi udvar a nyomda fellendítését számos megrendeléssel kívánta előmozdítani. Storz mégsem tudott versenyképes lenni; Bécs és Pozsony jobban felszerelt nyomdái, valamint a sokszor szereplő soproni SIESS nyomda, továbbra is vetélytársai maradtak. Szaporodtak a városi terhek, hiányos volt az elhelyezés, majd vitái támadtak a kismartoni városi tanáccsal. Ilyen előzmények után az 1804. évben hercegi beleegyezéssel üzemének egy részét *Eszterhádra* helyezte át.⁶ Miklós herceg a költözködéshez megfelelő szállítóeszközöket bocsátott rendelkezésére, és itt a süttöri gondnokság útján a nagyhírű *Muzsikaházban* jelölt ki családja és műhelye számára helyiségeket.⁷ A szállást illetményképpen kapta, s emellett a következő javadalmazásban részesült: évi 100 forint készpénz, 24 mérő búza, 48 mérő árpa és 5 köböl tüzelő.

Storz ezek fejében köteles volt az összes irodaszükségleti nyomtatványokat és egyéb sajtótermékeket az udvar kívánsága szerint („...alle vorfallenden Herrschaftlichen Kanzley Buchdruckerarbeiten...”) elkészíteni. A papírt ingyen bocsátották rendelkezésre.

Storz ezen munkák mellett még egy igen fontos bizalmi állást is töltött be: a megállapodás értelmében köteles volt az eszterházi hercegi kastélyban, a több ezer kötetes könyvtár helyiségeit tisztán tartani és az állományt gondosan kezelni.⁸

Storznak eszterházi működése anyagi viszonyait tekintve jelentősebb változást nem hozott. Itt sem tudott a gondoktól szabadulni, a kölcsönből csak egy csekély összeget fizetett még vissza, holott a kötelezvény szerint évente 100 forintot kellett volna törlesztenie. Adóssága most már 771 forintra szaporodott. A hercegi tanács úgy akarta a megfizetést szorgalmazni, hogy a megrendelt munkákért nem szándékoztak fizetni, hanem a munkáért járó díjat törlesztés címén bevételezték.⁹ Ezzel a kíméletlen intézkedéssel a nyomdász-család a legsúlyosabb válságba került.

Storz eszterházi működését az irodalom eddig CSATKAYNAK a *Burgenländische Heimatblätter*-ben megjelent cikkéből ismerte.¹⁰ Az írott források mellett kétségtelen bizonyítékunk is van: „Die Schöpfung in Musik Gesetzt von Herrn Joseph Haydn...

⁴ Uo. fasc. VI. 340.

⁵ „...„tägliches Rapport für die Sängerknaben auf ein Jahr... Biletten vor allem Musik Individuen auf die Instrumenten... Kirchendienst Ordnung, einen Bogen stark roth und schwarz mit 4 Satz gedruckt... 22 Fl. Eszterház, am 26 August 1804 Johann Leopold Storz hochfürstl. Buchdrucker.” Uo. fasc. XX. 1426.

⁶ „... Wird die Übersiedlung mit der Typographie nach *Eszterház* in Ermanglung eines hierortigen Quartiers bewilliget und dem Buchdrucker Storz nebst einem freyen Quartier in *Eszterház* auch eine jährliche Convention verlichen... 1804” Uo. fasc. VI. 340.

⁷ „...„zur Fortführung seines Werkes eine Wohnung für sich und seine Familie in *Musikgebäude* zu *Eszterház* angewiesen werden solle... Eisenstadt, am 23-ten Juny 1804, exp. Esterházy...” Uo. fasc. XXVI. 1996.

⁸ „...„die Reinigung und Säuberung der *Eszterházer Bibliothek* zu versorgen... Eisenstadt, am 23-ten Juny 1804 exp. Esterházy...” Uo. fasc. XXVI. 1996.

⁹ „...„liefferenden Arbeiten nicht mehr bezahlet werden... 1804...” Uo. fasc. XXVI. 1997.

¹⁰ 1936. 4—10. l.

Eszterház 1804, gedruckt von J. L. Stotz hochfürstl. Buchdrucker...” című impresszum által. A közölt adatok és a levéltári kutatás eredménye szerencsésen egészítik ki egymást.

Stotz ezen év második felében Kismartonban is jelentet meg műveket, innét keltez számlákat, amivel rövid eszterházi működésének végét kívánja jelezni.

A kismartoni hercegi udvar európai színvonala, az uradalmak bonyolult ügykezelése, a HAYDN irányítása alatt álló zenekar folyamatos nyomdai igényeket támasztott. A sürgős megrendelések idejében való szállítását egyre jobban hátráltatta a széktagoltság, Kismartonnak távolsága Eszterházától. A két helyhez kötöttség, a széttagoltság, a család eltartása Stotz minden erejét igénybe veszi. Ő az, aki napestig dolgozik s mégsem tud annyit elérni, hogy a növekvő drágaság folytán eleget tudjon gyermekeire keresni („bei den vielen Arbeiten nicht leben kann...”). A magánkereseti lehetőségek a fénykorát túlélt Eszterházán nem lehettek olyan kedvezőek, mint a gazdag és új fénykorát élő Kismartonban, amely a zene és egyéb művészetek pártolása révén az általános érdeklődés középpontjában állt. Úgy látszik, Stotzot is megvakította a hercegi udvar fénye, ő is házat akart venni, s ehhez 2000 forint kölcsönt kért. Indokolás nélkül elutasították.

A fennmaradt számlák legtöbbször 1804–1805-ből származnak. A korábbiak keltezési helye Eszterháza, a későbbieké Kismarton. Az egyik szerint szakemberrel hozatják rendbe nyomógépét, a „Regaldruckpresse”-t.¹¹

A fellendült zenei és színházi élet függvénye a sok operakönyv és vígjáték darab, mely a nyomdából kikerül. Kismartonban nyomja Stotz azokat a szonátákat is, melyeket a herceg 1805-ben készíttet felesége névnapjára.¹²

Stotznak sok megrendelése van, adósságaiból azonban nem tud kilábolni, bűrtort, ruhát ad el. Nézeteltérései támadnak a kismartoni városi tanáccsal, mely könyörtelenségében odáig megy, hogy csupán a herceg által megrendelt munkák kivételét engedni meg. Minthogy a magánmunkálatoktól ezáltal Stotz teljesen elesett, egyedüli kivételül kivezető útnak azt tartaná, ha a herceg üzemét átvénné, s őt ennek fejében alkalmazná.

A következő 1806. évben kelt iratok¹³ világítanak bele Stotz lelki gyötrelmeibe. Kérvényében kifejti, hogy a felszerelési tárgyakért, gépekért 1500 forint megváltási összeget szeretne kapni, amelyhez az eddig felvett, mintegy 800 frt. kölcsön elengedését kéri. A kérelme teljesítése esetén az összegből 1000 forintot helyezne el a hercegi főpénztárban gyermekei részére.

A pénzügyi tanács körültekintő javaslatot terjeszt a herceg elé. Kimutatják, hogy Stotz még a nehézségek ellenére is kedvezőbben, előnyösebben dolgozott, mintha idegen nyomdákénál rendelték volna meg a munkákat. A számadásokat egy bécsi szakértő vizsgálta felül, s a mérleg szerint 1804. júliustól 1805. júliusáig 985 Ft 30 krajcárt tettek ki a megrendelt munkák és mintegy 30 Ft 6 kr. nyereség mutatkozott.

A legfőbb előnyt abban látják, hogy házikezelésbe vétel esetén a munkák hamarabb készülnének el, ami az ügymenet szempontjából igen fontos. A herceg a tanácsi javaslattal mindenben egyetértett és Stotzot 1806. ápr. 15-ével uradalmi könyvnyomdásznak nevezte ki.¹⁴ Javadalmazása évi 400 Ft készpénz, 24 mérő búza, 48 mérő rozs, 10 köböl fa, 6 akó bor és 60 frt. szálláspénz, ami megfelelt az irodai alkalmazottak leg-

¹¹ Uo. fasc. XXVIII. 2079.

¹² Uo. fasc. XXIX. 2140.

¹³ ... „Stotz bittet seine Buchdruckers Gerätschaften... ablösen und ihm als conventionirten Buchdrucker aufzunehmen... 1806...” Uo. fasc. XXX. 2231.

¹⁴ ... „von 15-ten dieses angefangen die vorgeschlagene Convention anzuweisen seyn wird. Eisenstadt, am 11-ten Apr. 1806. cxx. Esterhazy...” Uo. fasc. XXX. 2231.

kisebb kategóriájának. Storz alkalmazása folytán teljes munkaidejét az udvarnak volt köteles szentelni, magánmunkálatokat nem vállalhatott.

A formai változáson átment nyomdában a munkák a következő évek során a megszokott mederben haladtak. Itt jelentek meg a színházban előadásra kerülő darabok, az ügymenethez a különféle nyomtatványok, a zenekar használatára úrlapok, kotta-füzetek, meghívók, jegyek stb.

Az 1810. évtől kezdve a nyomdász-család gondjai enyhültek. Babette nevű lánya a kismartoni színházban énekesnői állást kapott. Az ifjabb Storz, miután apjánál kitanulta a nyomdászipart, a hercegtől engedélyt kapott arra, hogy Sopronban nyomdát létesíthessen.¹⁵

1812-ben a nyomdában az apa egy fiával — aki a szedői munkát végezte — és egy segédrel dolgozott. A gyermekek felnövekedésével Storz helyzete némileg javult. A napóleoni háborúkat követő általános drágulás a hercegi udvarnál is erősen érezteti hatását. Több alkalmazottnak mondanak fel, Storz üzemi helyisége is veszélyben forog. Mentsége csupán az, hogy a közlő országgyűléssel kapcsolatban számos nyomtatványt, borpincei és konyhajegyet kell sürgősen elkészítenie. A herceg méltányosságból a volt Salai-házban jelöl ki családja számára szűkebb lakást és a nyomda részére egy helyiséget.¹⁶ Itt azonban a zsúfoltság miatt nem tud dolgozni, felszerelési tárgyai szerteszét vannak, nagy nyomógépe is elhanyagoltan, hozzáférhetetlenül fekszik.

Újabb takarékosságok következnek. A pénzügyi tanács a Salai báró féle házat uradalmi lakásokká kívánja átalakíttatni. Storz gépészfiaát Kismartonból Eszterházára helyezik; Storz mester részére a város külterületén a hercegi majorban biztosítanak szállást a nyomdával együtt.¹⁷ A nyomda azért így is működik, Storz egy 1814. évi kimutatás szerint évi 416 frt. javadalmazásban részesül.¹⁸

A Storz-család a későbbi években még jobban összeforrt az udvarral. Nemesak könyvnyomtatás iránt volt érzékük, hanem a művészetek iránt is. Therese Storz énekesnőként ment nyugdíjba, míg Babette Storz 1816-ban a kismartoni színház ünnepelt alt-énekesnőjévé lépett elő évi 400 frt. javadalmazással.¹⁹ Az ifjabb Leopold Storz a hercegi színház tenoristája lett.²⁰

VALKÓ ARISZTID

A Pécsi Tárogató két száma. A sajtószabadság, 1848 márciusának egyik fontos eredménye, erőteljes lendületet adott a magyar sajtó ügyének. KERESZTY István találó hasonlattal írja 1848-ról, hogy „ebben a forró esztendőben, mint a lázbeteg érverése, egyszerre magasra szökött az időszakai sajtótermékek száma”.¹ Nem sokkal a márciusi események után jelent meg a német nyelvű, de magyar szellemű *Pressfreie Flugblätter* is.² A KNEZEVICH pécsi nyomdász által korábban, még 1832-ben tervezett *Fünfkirchner Intelligenz Wochenblatt*ról csak tudomásunk van, kiadásáról semmi adatunk nincsen,

¹⁵ . . . „privilegiums zur Errichtung einer Buchdruckerey in Oedenburg verfassen lassen solle . . . Eisenstadt, am 19-ten März 1810 . . .” Uo. XXXVI. 2753.

¹⁶ . . . „baron Salaischen Hause könnnte Stotz eingeräumt werden . . . allwo seine Familie sich wenigstens im Winter einschränkte . . . 1811 . . .” Uo. fasc. XXXVIII. 2873.

¹⁷ . . . „im Maverhofe . . . wohincin die Buchdruckerey kont beziehen . . . 1812 . . .” Uo. fasc. XLI. 3046.

¹⁸ Uo. fasc. XLIV. 3203.

¹⁹ Uo. fasc. XLV. 3242.

²⁰ Uo. fasc. LII. 3641.

¹ *Magy. Könyvszle.* 1914. 126. 1. L. KARDOS Emilia : *A pécsi német sajtó és színészet története.* Pécs, 1932. 17. 1.

² KARDOS : *i. m.* 18. 1.

PECSI TAROGATÓ.

Adás is, míg egy időzaki lap fenállhatásának reménye iránt magunkkal számot vehetünk; a fenebbi cím alatt alkalmilag helybeli körülményeinkből a pécsi német újsághoz mellékleteket ragasztandunk.

Czélünk: kikelni a visszaélések ellen, hogy azoktól körünkben megtisztítsunk a közügyet; és lerántani a felerősödött incompetenciát, hogy a hivatott képesség ne legyen kénytelen más-körbe kivül vesztegetni.

E szerint csak azoktól, kik a közügyet kezelik, vagy kezelni akarják, függend: hogy tárogassunk, vagy hallgassunk.

Kívánjuk, hogy hallgathassunk.

Pécsett 1848-ik május 31-én.

Másoknak rettentő példájára!

Városunknak f. hó 28-án kezdődött tisztujtán három nap alatt bevégeztetett. És mi felkiáltásunk: adál uram új tanácsot, csak legyen községem benne! —

Hogy azonban e rejtélyes sóhajításunk megértesse; tekintőnk kicsé vissza az előzményekre, melyek városunkban párokat keletkezettének.

Még a mult évtizedben kezdett városunkban egy egyén szerepelni, kinek az akkori tanács vételekélül az talála megmutatni, hogy ő bizonyos árva vagyont nagyon is elkezelt; és ki viszonzásból a tanács ellen azt demonstrálta, hogy a város javát büntlenül, dolgait pedig hanyagul kezeli. A felsőbb vizsgálatokból kivil, hogy mind a két-tök igaz volt.

Aidinger urra előbb került az executio; és neki sikerült abban a néppel csupa bosszualist láttatni; és magát annál inkább ártatlannak hitetni el: mert ezután még erősebben tört a tanácsára, melynek több tagjai ellen különben is hangosan nyilatkozott az elégetlenség.

És miután a régi lábatlan rendszerben a lakosság türelmét kifárasztott hosszú vizsgálatok amugy fél véget értek; és Somsich királyi biztos részint a vizsgálat alatt kimult, részint annak következtében felfüggesztett tanácsnokok helyét betöltendő tisztujtást tartott: Aidinger ur magát glóriában láttatá; — azonban főbíróvá még sem lett. És hogy tetemesen documentévalt multja miatt a candidatióból ki nem maradt, azt leginkább igen igen alázatos kéréseinek, és részben azon combinationnak köszönhető: miszerint a nép gyanujának eltávolítására alkalom szándékoltatott neki adatni a felfüggesztett tanácsnokok elleni perek befejezésére közvetlen befolyani. Így lón a városnak fölügyésze. És mi lestük buzgósága gyümölcseit! Ő azonban azzal lepett meg bennünket, hogy semmit sem tett; és hivataloskodását azzal tette örök emlékeztetéssé, és crimen stellationatust „csillagosságá bün” né magyarította. (ajánljuk ezért a tudós társaság illeto osztályába!) Egyebiránt az újabb időben azt mégis megmutatni, hogy igen idomos ember, és tud kacsingatni a népszeszellyel, például a zsidó, és legelő, ugyben; és el tudja találni, mikor szereti a nép, ha azt mondják neki: e tanácsnak senki sem tar-

tozik engedelmeskedni, mert törvénytelen; (természetes, hogy Aidinger ur, néha e tanácsal együtt kérte megjelletni, a fölügyészetet törvényesen fogadja el!?) Illogy őt a tanács ez ártatlan mulatságért megactiozta, és az actionak az fölügyésügymintere is helyét látta; ahaz neki annál kevésb köze: mert népszeszellege még az actionak is nyakára nőtt, és ő egyenesen annak daczára tegnapelőtt polgármesterré választatott.

Az intelligencia ugyan — ide érve a megyét is — csatlakozva a városi tisztább látáson polgársággal Aidinger urat a ministerileg is helyezett actionak okai miatt erősen megjelletni kívánta; nem vélte pedig kivált általa bármelyik elnöki szeket betölthetni: mert pártunk oly egynek keresett, kik nemcsak tökéletes fögökonyóságot tanusítottak a diadalmas ideák iránt, hanem kiknek csak hatáskör kell, hogy pangó városunkat oly községi szemmel kifejtésére vezreljék, mely értelmiség, és rendszertelenben vonzó példát tüntessen fel; már pedig erre Aidinger ur muljában kezsességét, és személyében kezsességét nem talált. — Azért volt tehát kénytelen Aidinger ur magát ámitásokkal ráhízelegni a külvárosi népre, mert látta, hogy az intelligencia felfogva hivatását, nem azt, ki magát feltolja, hanem elismerése szerint emeli ki embereit. És azért kellett úgyszóval azokat elfogadnia, kik minden áron hivatalt kerestek; és ilyenek is oly kis számmal találkoztak, hogy a kapitányt, föjegyzőt, és mintegy három tanácsnokot tőlünk is kénytelen volt költsön elfogadni; és hihetőleg többet is elfogadandott, ha azok határozottan ki nem nyilatkoztatták, hogy vele semmi árt nem szolgálnak.

Egyebiránt a mi igaz, igaz: Aidinger ur bennünket tökéletesen lefozött. Még mi a törvényszerűség partjairól capacitáluk a túlaradásra ámitott balthiedelmet; ő magát bevete az általa felzaklatott rohaba, és csakugy nevetett bennünket, kik merevségét szájtató megütközéssel hámultuk.

Es mennyi ügyességgel kezelte szerepét! — Hogy az új tanácsot a régiből beamaradt néhány taggal depopularizálja, érdekes felolvasásokat tar-

és egyetlen száma sem maradt fenn.³ Az 1848. április 5-én⁴ meginduló *Pressfreie Flugblätter* azonban életképesnek bizonyult. Már május 12-én címet változtatva ugyan, *Fünfkirchner Zeitung* címmel, de továbbra is NEUWIRTH Ernő Adolf, a Verőcéről Pécsre

³ Uo. 15—17. l.

⁴ Helyesbítendőnk kell KARDOS adatát. A *Pressfreie Flugblätter* első száma, amely a Pécsi Egyetemi Könyvtárban van meg, a fenti keltet viseli.

került újságíró kiadásában és szerkesztésében jelent meg, szintén félfves terjedelemben hetenként kétszer.⁵

NEUWIRTH pécsi német újságjának cikkei hozzáértő, művelt, liberális gondolkodású, szerkesztőre vallanak, aki tisztában volt a sajtó társadalmi és politikai szerepével. „Die Journalistik muss auf die Gestaltung der Dinge einen mächtigen Einfluss haben”⁶ írja a *Pressfreiheit und Pressgesetz* című vezércikkében, amely a lap első két számában jelent meg.

Ugyanebben a cikkben METTERNICH rendszeréről szólva NEUWIRTH megállapítja, hogy ez a rendszer, ... das[!] Hass z wischen den Nationalitäten nährte, die uns natürliche Bruderliebe nicht zum vollkommenen Durchbruch kommen liess”.⁷ Magával a rendszer megteremtőjével kapcsolatban pedig a következőket mondja NEUWIRTH: „... der Mann der einen politischen Tod in den Völkern hineinbringen wollte, ist jetzt ohrmächtig niedergeschmettert und auf allen Lippen hört man mit Abscheu seinen Namen „Metternich” aussprechen.”⁸

Bár az újság példányszámát és előfizetőinek számát illetően nincsenek adataink, szinte bizonyosra vehető, hogy a *Fünfkirchner Zeitung* beváltotta a hozzáfűzött reményeket, mivel május 31-től magyar mellékklappal is megtoldotta NEUWIRTH. Erről a *Pécsi Tárogató* című melléklapról mind ez ideig csak a *Pesti Divatlap* melléklapjának, a *Nemzetörnek Fővárosi tárogató* című hírovtatóban közöltekből tudunk.⁹ A pécsi újsággal kapcsolatban itt a következő olvasható: „A jó irányú Fünfkirchner Zeitung mellett magyar melléknap is fog megjelenni Pécsi Tárogató cím alatt. Próbaszáma az új pécsi tisztkart ugyancsak megeibálja.”¹⁰

NEUWIRTH német újsága és annak magyar melléknapja vélhetően népszerű volt Pécsen, s egyre jobb üzletnek is bizonyulhatott. E feltevés mellett szól, hogy WEIDINGER Alajos pécsi könyvkereskedő¹¹ június 11-ével átvette a lap kiadását és tulajdonát, lekötve rá minden ingó és ingatlan vagyonát. NEUWIRTH maradt azonban továbbra is a lap felelős szerkesztője.¹²

A pécsi német újság mottója ez volt: „Für Freiheit! Volk und Vaterland.”¹³ SZINNYEI József ezeket az elismerő szavakat írta a 48-as pécsi újságíró munkájáról: „Neuwirth jeles politikai képzettségét tántoríthatatlan hazaszeretettel párosította.”¹⁴

A közelmúltban a *Fünfkirchner Zeitung* eddig fel nem lelhetőnek vélt magyar melléknapjának, a *Pécsi Tárogató*nak két, csaknem teljesen ép száma került elő a Pécsi Egyetemi Könyvtár egyik kolligátum-kötetéből.¹⁵ Az egyik szám éppen az a sorszám-

⁵ *Uo.* 18–19. l.

⁶ *Fünfkirchner Zeitung* Nr. 2. L. KARDOS: *i. m.* 19. l. A forrás megjelölése azonban nyilván téves, mivel a fenti vezércikk a *Pressfreie Flugblätter* első két számában jelent meg.

⁷ *Pressfreie Flugblätter* Nr. 1. — Kiemelés NEUWIRTHTÓL.

⁸ *Uo.*

⁹ VÁRADY Ferenc szerint a *Pécsi Tárogató* a Nemzeti Múzeumban nincsen meg. *L. Baranya multja és jelenje.* 1. köt. Pécs, 1896. 427. l. — A legújabb 1848-as sajtó-bibliográfia a *Nemzetör* fenti hírére hivatkozva bizonyítja a *Pécsi Tárogató* létezését, és megjegyzi, hogy példány belőle nem található. L. KEMÉNY G. GÁBOR: *Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban.* A sajtóbibliográfiát összeállította BUSA Margit. Bp. 1957. 131. l.

¹⁰ *Nemzetör.* 1848. jún. 11. 736. l.

¹¹ WEIDINGERTŐL ismeretes, hogy szíves-örömmel támogatta a magyar irodalom ügyét is; a negyvenes évek elején, 1843-ban ő fedezte BALOGH Károly *Pécsi Aurora* című almanachjának kiadási költségeit. *Vö. Magy. Könyvszle.* 1957. 173. l.

¹² KARDOS: *i. m.* 22. l.

¹³ *Pressfreie Flugblätter* Nr. 1. és SZINNYEI József: *Hírlapirodalmunk.* Vasárnapi Ujság. 1865. 646. l. KARDOS: *i. m.* 18. l.

¹⁴ *Vasárnapi Ujs.* 1865. 646. l. L. KARDOS: *i. m.* 23. l.

¹⁵ 66 524 rakt. sz. (Coll. 29.) — A tipográfiai elemzésben BORSY Károly nyújtott segítséget.

PÉCSI TÁROGATÓ.

Szám

Pécs 1848. Junius 11-én.

19.

Kit kívánunk mi követül?

Nagy czél előtt állunk Polgártársak! — Legyen hát egység, és a közgy szeretete minyájunkkal.

A jövő nemzetgyűlésnek roppant feladat jutott. Neki kellend a kiküzdött jogok alapjára felállítani jövendőnk nagy épületét, melyben e nemzet anyai hánykodás, és szenvedés után megpihenve új erőre állhasson a beállható veszélyek ellen; s neki kellend a meghajolt, és felemelkedett érdekeket egy közérdekbe úgy beolvasztani, hogy hazánk drága szabadsága a nemzetegység alapján erősen és mindörökké megállhasson. — És e nagy feladat megoldásában munkás lesz a mi követünk is. Hazánk összes java kívánja hát, hogy jól válasszunk.

Es e hó 18-án megválasztandó követünk lelki képzettségével, és keble érzelmeivel képviselendő Pécs városa összes lakosságának műveltségét, és hazafiságát a nemzet színe előtt; ő építend a nemzet javán a mi dicsőségünkre; és ő kockázt is vendhel a haza sorsa felett a mi városunkra. — Városunk becsülete megkívánja hát, hogy jól válasszunk.

Emberünk dicsőségben a miénk lesz ugyan, de tetteiben, érdemeiben a Hazáé!

Hallgassatok hát meg néhány őszinte szót; es aztán tegyetek úgy, hogy gondoskodva legyen magatokról is, és ember jussan a hazának is.

Mi jól tudjuk hogy a többség közelmúlt tisztújításunkon Aidinger uré volt; azonban még sem hisszuk, hogy azzal Junius 18-án úgy akarjon, vagy fogjon rendelkezni, miszerint követte ő választásék.

Ezt nem akarhatja Aidinger ur, mert neki itt kell maradni, hogy adott szavát; miszerint a megválasztás melőlőbb vissza csatolhatni, és az árvalárt a városnak egyéb bonyolult dolgaival rendbeszedni igérté, beválthassa; és nem akarhatja őt követte választani azon többség, mely polgármesterré oly reményben választotta meg, hogy a városnak nagy perci csak úgy foznak hamar, és jó sikerrel befejeztetni, és a lakosság terhein is úgy leend könnyítve, ha Aidinger ur kezében lesz a hatalom; mert hogyan használhatna ő a városnak, ha követte választván, három egész esztendőre le kelene mondania a város dolgairol? —

Az ember magát kétféle nem szakíthatja. — Es egy követnek, ha jó követ mellette egy polgármester nagy kötelességeit is teljesíthesse. — Marad-

jon hát Aidinger ur itthon, és vezesse — mint igérté — a város dolgai. —

Ne is higye senki, hogy Aidinger urnak azért volna szükségés követül felmenni, mert neki a város dolgai iránt a ministeriummal is van vegezni valója. — Es nem igaz, ez ámitás, a ministeriumnak elég gondja van az országgal, és azért van a Tanács, hogy a város dolgaiat ő vegezze; már pedig Tanácsunk, ha istenerővel bírna is, magára nem vállalhatja a kezességet az iránt, hogy mit Aidinger ur igért, azt nélküle vagy helyette ő létesítse.

De ha mégis azt hinné valaki — mi ugyan nem hisszük — hogy városunknak nagyon olyan dolgai is, melyeket követünknak kellend elvégezni; akkor ám vegyük ezt is tekintetbe, és válasszuk meg azt, körül mindnyáján megvagyunk győződve, hogy képes leend szolgálni a hazának, és fog, ha kell, tenni a városért is; de azt, ki az itteni ügyek vezérletét magára vállalta el nem ereazhatitek. Azért hát legyen követ Csacsinnovich Endre, és maradjon itthon Aidinger polgármester ur.

Igen Aidinger urnak itthon kell maradnia; mert vagy nincs, vagy van rá szükség mint polgármesterre; — ha nincs: akkor miégt vállalta el hivatalát; ha pedig van: akkor el sem szabad mennie. Legyen hát ő itthon, hogy teljesíthesse igereit; és küldjük követé Csacsinnovichot, hogy Pécs városa büszke lehessen követére!

Szükség esetére fentartjuk még e tárgyra vizsaszaterné.

Másoknak rettentő példájára.

Jó reggelt Polgármester ur!

Kérjük ne sajnálja fáradságát, mert jón ide a sorompóba. Conversáljunk egy kissé.

De előre kikérjük ne vegye rossz néven ha őszinték leszünk, mert lássa édes ön! nekünk valami nagyon nyomja szívünket, s azt ki kell találnunk. Különböen oldalunkon furán keresztül magát.

Igaz ugyan hogy a kandiág férfiakhoz éppen nem illő, de hiába mi gyarlóságunkról nem tehetünk.

Mert mióta a Lucifer látkörünkön megjelent, s fényes dőlben szövéteket gyujtva tárogatói haszon felkiáltott „Legyen világosság, anyira megkedvelteté velünk a világosságot, miszerint el-tenáthatlan vgyat érezünk magunkban hogy azt

nélküli első szám, amelyet a *Nemzetor* mutatványszámmak nevez, a másik a június 11-i szám. Ez utóbbi a 19-es sorszámot viseli, amely nyilván a főlap sorszámozásának felel meg, éppúgy mint lapszámozása, amely szintén a főlapéhoz igazodott.¹⁶

¹⁶ Az első szám lapszámozása: 1—2, a június 11-é: 83—86. — DEZSÉNYI Béla közlése szerint számtalan példa van rá, hogy a melléklap önálló sorszámozással indult, s csak utóbb, „menetközben” vette át a főlap sorszámozását, és ugyanígy arra is, hogy a melléklap oldalait a főlap oldalaihoz számozták.

Külső megjelenését illetően a lap félvérét alakú (21×27 cm). A papírnagyság azonban eredetileg nagyobb lehetett, mivel utóbb, talán a kolligátum kötésekor, körülvágták. Ennek következtében a június 11-i számban a cím utolsó betűjének ékezeete megcsönkült.

A lap tördelése és szedése egyaránt tipográfiai gondosságról tanúskodik. A szöveg két hasábra törtelt, a tükör szélessége kb. 39, magassága 54 ciceró. A lapfej címsorának szedése mindkét számban korabeli kövér antiqua verzál, a cím végén ponttal. Ez a típus nemegyszer előfordul a Lyceum nyomda más kiadványainál. A június 11-i szám lapfeje bizonyos eltérést mutat az első száméhoz viszonyítva. Az első szám címsora alatt csupán vékony, kettős aláhúzás, ún. dupla finomlénia van, és közvetlenül ezalatt a beköszöntő szöveg kezdődik, kövérbetűs kezdőszó vagy egyéb tipográfiai kiemelés nélkül. A június 11-i szám lapfeje már lapszerű, tehát fejlettebbnek mondható. A szöveg szedése az első számban végig egyforma, nélkülöz minden nyomatékösítő tipográfiai kiemelést. Ezzel szemben a június 11-i számban két fő- és egy alcímet találunk hasábközépre zárva. Említésre érdemes, hogy a 86. lapon egy hosszabb cím első sorát teljes hasábszélességben, viszont a cím további két sorát elől két négyzettel behúzza szedték.

A betűk típusa mindkét szám főszövegében keskeny antiqua. Az egyik cikk azonban egyetlen, fraktúr szedésű, rövid, gúnyos német mondatot is tartalmaz. A szövegközi kiemelés a neveknél ritkítással, egyéb szavaknál a főszöveg típusa kövér fokozatának alkalmazásával történt.

A *Pécsi Tárogatót* az utolsó lap alján található jelzés szerint a pécsi Lyceum nyomdában nyomták. Ára három pengőkracjár volt, s a helybeli könyvkereskedők egyes számonként is, tehát a főlap, a *Fünfkirchner Zeitung* nélkül is árusították. Az ugyancsak az utolsó lap alsó részén levő *Tudomásul* kezdetű hirdetés hívja föl erre a figyelmet.

A pécsi német újság magyar mellékletének céljait az első szám beköszöntője tartalmazza. A szerkesztő a következőkben jelölte meg a *Pécsi Tárogató* mondanivalóját : „Addig is, míg egy időszaki lap fennállhatásának reménye iránt magunkkal számot vehetnénk ; s fenebbi cím¹⁷ alatt alkalmilag helybeli körülményeinkből a pécsi német újsághoz mellékleteket ragasztandunk.

Célunk : kikelni a visszaélések ellen, hogy azoktól körünkben megtisztítsuk a közügyterét ; és lerántani a felerőlködő incompetenciát, hogy a hivatott képesség ne legyen kénytelen hatáskörön kívül vesztegelni.

E szerint csak azoktól, kik a közügyeket kezelik, vagy kezelni akarják, függend : hogy tárogassunk, vagy hallgassunk.

Kivánjuk, hogy hallgathassunk.

Pécsen 1848-ik május 31-én.

Másoknak rettentő példájára!”

A most előkerült két szám cikkei aláírás nélkül vagy „Többen” jelzéssel jelentek meg, és kivétel nélkül az akkori pécsi politikai és közigazgatási élet eseményeivel foglalkoznak. A város ebben az időben heves helyi politikai harcok színtere volt. Május 28—31-én zajlott le a városi tisztújítás, amelynek eredménye — egyebek között a *Pécsi Tárogató* cikkeinek tanúsága szerint is — nem nyugtatta meg a város közvéleményét. „Alighogy az új tisztikar elfoglalta a helyét, máris megindultak ellene a gyanúsítgatások. Azt hirdették, hogy a Tanácsot és tisztviselőket a polgármester elmozdíthatja, a tanácsnokok szólásszabadsága csupán csak fikció stb. Majd azt a hírt terjesztették, hogy a városi erdőket mindenki szabadon használhatja, s a borvámot elengedik. Mindez kohol-

¹⁷ A „Tárogató” cím nem ismeretlen az 1840-es évek magyar sajtójában. Más lapokban inkább rovatcímként szerepel. Például a *Kossuth Hírlapjának* hírrovata : *Tárogató, a Nemzetöré* pedig : *Fővárosi tárogató.*

mány volt, de a szegényebb külvárosi lakosság a szabad erdőhasználatot úgy valósította meg, hogy 400-nál több élőfát vágott ki” — írja ezekről a napokról a város történetének egyik kutatója.¹⁸ Igaz ugyan, hogy a polgárság elégedetlen volt a régi vezetőséggel,¹⁹ mert az új idők változásaihoz mértén maradinak tartotta, de visszatetszést szült az is, hogy aki a leghevesebben harcolt a konzervatívok ellen, AIDINGER Pál, az új polgármester, e tisztét megtartva, jelöltette magát a június 18-i követválasztásra.²⁰

Ez az izgalmi állapot elégedetlen hangú gyűlések és röpiratharcok kíséretében már hónapok óta tartott a városban, amikor a választási csata derekán megszólalt a *Pécsi Tárogató*. Noha az ellenzéki *Pesti Divatlap* mellékletének híre jó irányúnak mondja NEUWIRTH lapját, a *Pécsi Tárogató* egyik cikkéből mégis az világlik ki, hogy a lap a konzervatívok oldalán állt, és a megbukott vezetőséggel érzett együtt.²¹

A június 11-i szám *Másoknak retentő példájára* című cikke AIDINGER polgármestert támadta. Ugyanennek a számnak egy másik cikke hevesen ellenzi AIDINGER képviselővé választását. Helyette a cikk írója CSACSINOVICH Endrét, a főjegyzőt javasolja, kiről másutt azt írja a *Pécsi Tárogató*, hogy „kitünő talentom, ritka igénytelenség, példás jellem”. A lap munkatársai a viták hevében nem vetették meg a személyeskedés kétes fegyverét sem, holott már az első számok emiatt keltették fel a magisztrátus haragját. Az újság egy oldal terjedelmű első száma ugyanis teljes egészében a városi tisztújítással foglalkozik, és felsorolva az új városi vezetőségi tagokat, részletesen ismereti mindegyikük erényét, de főképpen hibáját. Magát a polgármestert a cikk nem kevesebbel, mint sikkasztással vádolja. Jellemző a cikk hangjára, amiként JELLASITS Jánosról, az új főbíróról ír. „... Főjegyző korában, midőn Pest városának a martius 15-ki nemzeti diadal megünneplése iránti lelkes felszólítása a 12 ponttal tanácsülésünkben felolvastott: ő az ellen óvást jelentvén ki, székét oda hagyta. Különben olly lassan szokott beszélni, hogy ember legyen ki meghallja, noha neki — mint mondják — igen jó füle van. Eddig úgy megszokott a pártok között oldalvást állni, hogy mi lelkünkre mondjuk — soha nem láttuk egészen szemben, vagy háttal, egyébiránt mint praeses talán megláttatja egész homlokát.”²²

A maró gúnnyal fűszerezett számok felbőszíthették a város új vezetőségét, mivel a sajtótörvényre való hivatkozással megtorlást rendelték el. A városi tanács 1848. június 16-i ülésének jegyzőkönyvében a *Pécsi Tárogató*val kapcsolatban a következőket találjuk:

„A »Fünfkirchner Zeitung« Tárogató című 2^{ik} mellékletében megjelent cikk által e Tanács megsértést találván törvényes tekintélyére nézve: A' közbírói tisztifőügyész ur oda utasított, hogy az abban feltalálható sértő kifejezések miatt a' vizsgálatot megtétetni és a' sajtótörvényi rendeletek szerint azoknak megtorlását sürgetni siessen.”²³

¹⁸ UNGÁR László: *Pécs 1848—49-ben*. Pécs, 1934. 13—14. l.

¹⁹ Az új tisztikar összetétele valójában nem nagyon különbözött a lelépőtől, minthogy csak két vezető távozott, a főbíró és a polgármester. Új ember volt azonban a kapitány és a tanácsnokok egy része. *Uo.* 13. l.

²⁰ A választás ajánlás és ellenőrök nélkül folyt le, ezért AIDINGER mandátumát az országgyűlés július 13-án megsemmisítette. Újabb röpiratvita után ismét AIDINGER került ki győztesen a választási harcból. *Uo.* 15. l.

²¹ Pécsett két párt volt ekkor: a liberálisoké vagy a kalapjuk mellé tűzött bogyróról „vörösbogyósoké”, és a konzervatívoké vagy „fehérpántlikásoké”. *Vö.*: A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” *Értesítője*, 1912. Pécs, 1912. 32. l.

²² JELLASITS 1949 februárjában be is került az osztrák megszállás első királyi biztosa, ifj. MAJLÁTH György által kinevezett új tisztikarba, az ún. beltanácsba. *L. UNGÁR: i. m.* 26. l.

²³ 2773/1848 Tü. jzkv. (Pécsi Állami Levéltár). *L. még KARDOS: i. m.* 22. l. Megjegyezzük azonban, hogy KARDOS idézetéből kimaradt a jegyzőkönyvben jól olvasható „2^{ik}” szócska.

A *Pécsi Tárogató* második, eddig sajnálatosan ismeretlen száma nyilván az elsőben foglalt vádagnál is súlyosabbakkal illette a város vezetőségét.²⁴

Az ügy kimenetelére nézve nem állnak rendelkezésünkre megbízható adatok, minthogy a későbbi városi tanácsülések jegyzőkönyveiben a magyar melléklap feltételezett betiltásának vagy akár a tisztí főügyész esetleges, ezzel kapcsolatos jelentésének nincsen nyoma.²⁵ Az meg egyáltalán kétséges, hogy Pécsen megalakult volna a sajtóvétségekkel foglalkozó esküdtszék, noha a belügyminiszter 1848. május 7-én már közölte a végrehajtási utasítást a törvényhatóságokkal.²⁶ Talán a főleg a déli végeken meggyorsuló hadi események következtében elmaradt a *Pécsi Tárogató* cikkíróinak felelősségrevonása. A városi tanácsot, a jegyzőkönyvek bizonyossága szerint, ez idő tájt főleg a katonai előkészületek foglalkoztatták. A *Fünfskirchner Zeitung*ról azonban bizonyosan tudjuk, hogy 1848 szeptemberének végéig megjelent. Feltehetőleg vele együtt a magyar melléklap szintén.

NEUWIRTH október 1-től fólió nagyságban, hetente háromszor akarta megjeleníteni újságját a más lapokban közzétett hirdetés szerint,²⁷ de erre sor már nem kerülhetett, mivel a szerkesztő JELLACHICH csapatai elől Pécsről Pestre menekült. A horvát csapatok kivonulása után a pécsi szerkesztő új lap megindítását tervezte *Die Südungarische Grenzboten* címmel. Ezzel kapcsolatos hirdetése az *Ungarban* jelent meg december 10-én. A hirdetés magyar melléklapot nem említ, viszont a lap ívrét formában való heti négyszeri megjelenését és benne gazdag anyagot ígér NEUWIRTH.²⁸ E lap kiadása azonban szintén elmaradt.²⁹

A *Pécsi Tárogató* elnémulása után 12 éven keresztül még melléklap formájában sem jelent meg Pécsen magyar nyelvű időszakai sajtótermék. Csak 1860-ban látott azután napvilágot a *Pécsi Lapok* című hírlap, BÁNFFAY Simon megyei főügyész szerkesztésében.³⁰ BÁNFFAY részben felelevenítette a 48-as magyar melléklap emlékét, amikor az új pécsi újság hírvonatának a *Pécsi tárogató* címet adta, bár lapja indulásakor nem utalt NEUWIRTH *Pécsi Tárogatójára*.

HERNÁDY FERENC

²⁴ AIDINGER Pál a személyét ért támadások ellenére a város polgármestere maradt képviselőse mellett, egészen az osztrák csapatok bevonulásáig, 1849. január végéig. L. UNGÁR: *i. m.* 25. l.

²⁵ Talán ezzel az ügygel függ össze az a polgármesteri utasítás is, amely a városi hatóságok ellen izgatókkal és engedetlenségre uszítókkal szemben vizsgálatot rendel el. E vizsgálat eredményének ugyancsak nincsen nyoma a későbbi jegyzőkönyvekben. L. 2774/1848 Tü. jzkv. (Pécsi Állami Levéltár.)

²⁶ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. 1. köt. Bp. 1954. 90. lap.

²⁷ KARDOS: *i. m.* 23. l.

²⁸ KARDOS *i. m.* 24. l.

²⁹ NEUWIRTH pesti tartózkodása idején az ottani német hírlapoknak dolgozott. Utóbb, az osztrák önkényuralom alatt, súlyosan megbűnhődött publicisztikai munkásságáért. WINDSCHGRÄTZ 1849 elején elfogatta és hadbíróság elé állította. NEUWIRTH ezután tíz évig az olmützi kazamatákban raboskodott, fogsága alatt megőrült. Verőcén halt meg testvérbátyjánál, a 90-es években. L. SZINNYEI: *Magyar írók*. 9. köt. 1027. h.

³⁰ VÁRADY *i. m.* 413. l.

FIGYELŐ

Ferenczi Zoltán emléke. Száz évvel ezelőtt született FERENCZI Zoltán, a hazai könyvtártudomány és irodalomtörténet nagy egyénisége. PETŐFI, DEÁK, EÖTVÖS és CSOKONAI életirója 36 éven át hazánk legjelesebb könyvtárait, a kolozsvári és a budapesti egyetemi könyvtárat, majd az Akadémia könyvtárát vezette. Mindennapos szorgos tevékenységének velejárója volt az elmélyült kutatómunka, melynek eredményeképp születtek meg értékes tanulmányai a könyvtártudomány és a magyar irodalomtörténet köréből.

Az irodalomtörténész FERENCZI Zoltán izig-végig könyvtáros volt. Nem írhatott volna úgy a könyvtáros hivatásáról az, aki ennek terhét nem vállalta. FERENCZI önmagának jelöli ki az utat *A könyvtártan alapvonalai* c. műve előszavában: „... a könyvtár kezelése és rendezése külön hivatást kíván s csak azok lépjenek e pályára, a kik életök feladatául választották. A tudományos előképzettségen, a bibliográfiai és könyvtártani előismereteken kívül különösen öt tulajdon szükséges e pályán: a könyveknek, a pontosságnak, a legaprólékosabb rendnek, a munkának szeretete s végül előzékenység a könyvtár látogatói iránt. Az első négy a könyvtár rendben tartására, az utolsó a könyvtár és tudomány iránti állandó érdeklődés és kedvgerjesztés végett szükséges. Ezért, még ha minden más tulajdon megvolna is bennök, a barátságtalan, komor emberek ne válasszák maguknak e hivatást. De másrésről tudni kell az e pályára lépőknek, hogy a könyvtárnoki hivatás nem jár zajos sikerekkel, fényes hatással és ezért nagy mértékű önmegtágadást s azt a hitet kívánja, hogy a jólvezetett könyvtáraknál semmi sincs, a mi a hazai közműveltség és tudományosság előmozdítására a tanintézeteken kívül többet bírna tenni.”¹

Így látta FERENCZI egybehangolva a tudós és a könyvtáros hivatását. Alighogy a kolozsvári egyetemi könyvtárban átveszi SZABÓ Károly örökét, a budapesti egyetemi könyvtárba nevezik ki. Azonnal hozzálát a könyvtár anyagi, szervezeti és ügyviteli kérdéseinek tisztázásához. Egyben folytatója a SZILÁGYI Sándor idejében megkezdett nyomtatott katalógus kiadásának, sőt még új katalógusok publikálását is napirendre tűzi. Igazgatása alatt sorra jelennek meg az egyes könyvtári részlegek katalógusai: a folyóirat- és hírlapkatalógus, az olvasóterem könyvvállományának katalógusa és a segédkönyvtár katalógusa. Mindebben FERENCZI korszerű könyvtári elképzelései valósultak meg.

Egymás után látnak napvilágot művei, irodalomtörténeti és könyvtártudományi tanulmányok egyaránt. Nincs helyünk arra, hogy irodalomtörténeti munkásságával itt foglalkozunk. Már pályája kezdetén, 1896-ban jelenik meg monográfiája a kolozsvári könyvnyomtatás történetéről, majd ezt követi 1903-ban *A könyvtártan alapvonalai* c. műve. Míg az első a magyar könyvtörténeti irodalom egyik legsikerültebb monográfiája,

¹ FERENCZI Zoltán: *A könyvtártan alapvonalai*. Bp. 1903. IX. 1.

a másik KUDORA *Könyvtártana* után az első magyar nyelvű, színvonalas, kora igényeit számba vevő könyvtártani mű.

A tudós FERENCZINEK nagy és széleskörű elfoglaltsága mellett még mindig marad ideje arra, hogy bekapcsolódjék a magyar kultúrpolitika egy kritikus szakaszában a magyar könyvtárügy irányításába. A századforduló könyvtári mozgalmában, amikor a porosz és az angol—amerikai minták útvesztőjében mozog a népkönyvtári mozgalom, feltétlenül a haladóbbat, az angol—amerikai utat választja. Olyan világosan kevesen látták a célt, és olyan módszeresen kevesen szervezték meg a feladatokat, mint FERENCZI Zoltán.

Korszerű eszméi még ma is élnek. Minden magyar faluba el akarja juttatni a könyvet. A módszert a következőképpen látja: „...kisebb helyeken is csak olvasóteremmel lehet az embereket egymáshoz közeledésre szoktatni; csak ez teheti a könyvtárt az érdeklődés, a tanítás, a szabad előadások középpontjába. Ezért, ki kellene mondani, hogy falukon és más, kisebb helyeken minden iskola ellátandó iskolai könyvtárral a tanulók számára, továbbá minden iskola mellé építendő egy elég tágas olvasóterem, melyben elhelyezést nyer a népkönyvtár és ugyanott hasznos előadások tartassanak, melyek alkalmával a népkönyvtár ismeretterjesztő anyaga bemutattnak, mi által az iskola állandó művelődési központ maradna minden egyesre és minden korra nézve.”² Felhívja a kormány figyelmét arra, hogy iskolai könyvtár, népkönyvtár és olvasóterem nélkül iskolák alapítására engedélyt ne adjon. A gyárakba, tanyákra és a „katonai ezredkekhez” is el akarja juttatni a könyvet, legalábbis vándorkönyvtárak útján.

A könyvtár funkciójáról vallott nézete is merőben különbözik több kortársának véleményétől és az általános korabeli felfogástól. „A közkönyvtár csak egy célt fog szem előtt tartani: lehetőleg mindenkit kielégíteni, aki hozzá fordul. Ekképpen a régi, nehézkes könyvtár igyekezni fog anélkül, hogy tudományos irányát egészen fölhagyná, népszerűbb lenni anyagában és kezelésében, mint aminő az angol és amerikai Public Library. Egy tudományos és egy, az általános képzést szem előtt tartó könyvtár közt nem is annyira az anyagban, mint a célban van az eltérés.”³ A Public Library-k — az akkori leghaladóbb könyvtártípus — voltak mintái és ezeket akarta meghonosítani hazánkban is, mondván: „...követni kell nem mint holmi népkönyvhai s ehhez hasonló jótékony intézményt, hanem mint nemzeti berendezkedést.”⁴ FERENCZI Zoltán látta a szükségleteket; széleskörű szakismeretei megmutatták számára a jövő útját. A könyvtárak rohamos fejlődését látva hívja fel a miniszter figyelmét az egyetem bölcsészeti karán könyvtártani előadások tartására, hogy ezzel is biztosítva legyen a könyvtárosok szakszerű képzése.

FERENCZI Zoltán életműve sok tanulságot nyújt számunkra. Nagyhatású tevékenységéhez méltatlanul halála után harminc évig hallgattunk róla. Hatalmas tudása, ügybuzgósága egyaránt megérdemli, hogy kijelöljük számára is az őt megillető helyet.

LÉCES KÁROLY

A varsói Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia (1957. szeptember 19—22).

1955 szeptemberében a brüsszeli Könyvtáros Világkonferencián felvetődött a szomszédos népi demokratikus országok között a bibliográfiai együttműködés szükségességének

² FERENCZI Zoltán: *Népkönyvtárak, vándorkönyvtárak, czek szervezése és az eseli könyvtárak kérdése*. Bp. 1907. 241—242. l.

³ FERENCZI: *I. m.* 257. l.

⁴ FERENCZI: *A könyvtárak mint a nemzeti művelődés eszközei*. (KlNy. Múzeumi és Könyvtári Értesítő III. évf.) Bp. 1909. 25. l.

gondolata. Ezt a javaslatot a lengyel könyvtárosok valósították meg, amennyiben a kitűzött terminusok ismételt elhalasztása után 1957 szeptemberére Varsóba összehívták a Nemzetközi Bibliográfiai Konferenciát, amelynek fő témájául a retrospektív nemzeti bibliográfia problémáit jelölték meg.

Magyar részről a konferencia rendezőségéhez két referátumot nyújtottunk be.

1. A szomszéd népek együttműködésének problémái a retrospektív bibliográfiák szerkesztése terén.

2. A kurrens és szakbibliográfiák néhány időszerű kérdése.

A fenti referátumok végső fogalmazványa az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztályán készült el más könyvtárak (Akadémiai Könyvtár, Egyetemi Könyvtár) szakembereinek bevonásával; az anyagot a Könyvtártudományi Főbizottság előzetesen megvitatta. A nyár folyamán megkaptuk a résztvevő országok referátumait is, melyeket egyenként feldolgoztunk, és ennek alapján a szóbeli észrevételek megtételére felkészültünk.

A Művelődésügyi Minisztérium által kiküldött delegáció tagjai voltak: V. dr. WALDAPFEL Eszter, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, a delegáció vezetője, dr. BÉLLEY Pál, az OSZK Bibliográfiai Osztályának vezetője és dr. GOMBOCZ István, az OSZK Nemzetközi Osztályának mb. vezetője.

A meghívott országok közül Bulgária két, Csehszlovákia öt, Jugoszlávia három, Lengyelország nyolc, a Német Demokratikus Köztársaság három, Románia két és a Szovjetunió két képviselővel vett részt a megbeszélésen.

A küldöttségek vezetői a következők voltak:

Bulgária: BOROV Todor, a szófiai Elin Pelin Bibliográfiai Intézet igazgatója, Csehszlovákia: ČERNÝ Vladimír, a prágai Iskolaügyi és Kulturális Minisztérium képviselője, Jugoszlávia: MIŠIĆ Smilja, a belgrádi Akadémiai Könyvtár igazgatója, Lengyelország: HLEB-KOSZAŃSKA Helena, a varsói Nemzeti Könyvtár Bibliográfiai Intézetének igazgatója, Magyarország: V. dr. WALDAPFEL Eszter, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, Német Demokratikus Köztársaság: KUNZE Horst dr., a berlini Deutsche Staatsbibliothek igazgatója, Románia: POPESCU-BRADICENI Angela, a Bukaresti Központi Állami Könyvtár igazgatója, Szovjetunió: BOGACSEV M. A., a moszkvai Lenin Könyvtár igazgatója. A Francia Könyvtári Igazgatóság képviselője: SALVAN Paule, a Könyvtári Igazgatóság tudományos munkatársa.

A delegációk vezetői előkészítő értekezletükön a programot a következő négy pontban határozták meg:

1. A nemzeti bibliográfia fogalma.
2. Az anyaggyűjtés megszervezése.
3. A nemzetközi együttműködés módozatai.
4. A kulturális egyezményekkel kapcsolatos kérdések.

A konferenciát a lengyel kulturális ügyek minisztere nyitotta meg, majd MIŠIĆ asszony, Jugoszlávia egyik képviselője a FIAB üdvözlőit tolmácsolta, felolvastva P. BOURGEOIS elnök levelét.

A konferencia menete a megállapított programponthoz alapján zajlott le. A legnagyobb jelentőségű vita a nemzeti bibliográfia fogalma körül alakult ki. Ebben a vonatkozásban a lengyel, jugoszláv és magyar küldöttség felszólalásai alkották a vita magvát. Igen érdekes volt — bár több ponton vitatható — Smilja MIŠIĆ asszony felszólalása, aki elvetette a retrospektív nemzeti bibliográfiák anyagánál eddig alapelveként szereplő területi és nyelvi kritériumokat, s a nemzeti bibliográfia legfőbb ismérvét a nemzeti kultúra kialakításának központi gondolatában jelölte meg. Szerinte csak azok a művek tartoznak egy-egy nemzeti retrospektív bibliográfiába, amelyek az illető nép

„nemzeti kultúráját vitték előbbre”. Ez az álláspont a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörének meghatározásába egy új, értékelő, válogatási szempontot kíván bevezetni.

A nemzeti bibliográfia fogalmának ez az új meghatározási kísérlete s általában a nemzeti bibliográfia tartalma — a konferencián túl is — számos magánbeszélgetés és vita tárgya volt. Ez készítette a magyar delegációt arra, hogy ezzel kapcsolatban álláspontját a konferencia utolsó napján ismét összegezze. BÉLLEY Pál hozzászólásában elismerve azt, hogy Mišić asszony javaslata gondolatébresztő, fenntartotta eredeti elgondolásunkat. Hangsúlyozta, hogy minden válogatási elv bevezetése egyéni szemlélet veszélyét rejti magában, azért a történelmi területi elv alapján az 1918-ig Magyarországon megjelent könyvek alkotják a magyar nemzeti retrospektív bibliográfia anyagát. Ez az álláspontunk hasonló a lengyel koncepcióhoz, és bizonyos vonatkozásokban találkozott a román és csehszlovák elképzelésekkel is.

A konferencia utolsó napján WALDAPFEL Eszter mint soron levő elnök bezárta a vitát. Ezt követően a javaslatokat kidolgozó bizottság — melyben magyar részről GOMBOCZ István vett részt — megszerkesztette a konferencia eredményeit összefoglaló dokumentumot, mely nem határozat, csupán ajánlás formájában összegezte a referátumokban felvetett és a vita során elfogadott legfontosabb javaslatokat. A kongresszus által elfogadott két nyelven: franciául és oroszul készült ajánlások magyar fordításban a következők:

„A Bolgár Népköztársaság, a Csehszlovák Köztársaság, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság, a Lengyel Népköztársaság, a Magyar Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Román Népköztársaság és a Szovjetunió küldöttségei részt vettek az 1957. szeptember 19—21 között Varsóban megrendezett Nemzetközi Bibliográfiai Konferencián, és megállapították a nemzetközi együttműködés szükségességét azon országok között, melyeknek a nemzeti bibliográfia terén közös problémáik vannak. A konferencia részletes javaslatok helyett csupán általános ajánlásokat dolgozott ki, melyeket a bibliográfiai intézmények által kötendő kétoldalú megállapodások létrehozatala során lehet majd felhasználni. Kívánatos, hogy ezeket az ajánlásokat a kulturális egyezmények megkötésekor vegyék figyelembe.

1. A Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia megállapítja a nemzeti bibliográfia fogalmáról alkotott felfogások különbözőségét és úgy véli, hogy ilyenformán az egységes meghatározás kialakítására nincs mód. A nemzeti bibliográfia fogalma tehát új, elméleti tanulmányokat tesz szükségessé.

2. Kívánatos a régi könyvek (1800-ig) központi katalógusainak összeállítása. Ez segítséget nyújt a nemzeti retrospektív bibliográfia anyagának összegyűjtéséhez és lehetővé teszi a többi ország szükségleteinek figyelembevételét.

3. Kívánatos, hogy tanulmányozzák annak lehetőségét, hogy az egyes országokban elkészíthetők-e a folyóiratcikkek retrospektív bibliográfiai.

4. A nemzeti bibliográfia ügyében folytatandó nemzetközi együttműködés egymás kölcsönös tájékoztatásával valósítható meg:

a) azokról a gyűjteményekről, melyek egy másik országot is érdekelhetnek,

b) azokról a folyamatban levő vagy tervbe vett bibliográfiai munkálatokról, amelyek egy másik országot is érdekelhetnek;

c) a könyvek, kéziratok és periodikus kiadványok alapján készített mikrofilmek és fénymásolatok jegyzékeiről.

5. Az érdekelt államok meg fognak állapodni abban, hogy egymásnak kölcsönösen megküldik alapvető bibliográfiai forrásműveiket és a bibliográfia módszertanáról kiadott kézikönyveiket. Kívánatos, hogy ezekről ismertetések jelenjenek meg a többi országban. Ennek érdekében a fontosabb kiadványokat el kell látni valamelyik világnyelven készült kivonattal.

6. Kívánatos, hogy az egyes országok cseréljék ki a bibliográfiák kiadásával foglalkozó intézményeik jegyzékeit.

7. A bibliográfiai kiadványokról nyújtandó rendszeres tájékoztatás érdekében kívánatos, hogy minden ország adja ki bibliográfiáinak bibliográfiáját.

8. Az anyaggyűjtés érdekében kívánatos

a) a bibliográfusok cseréjének megszervezése, kétoldalú megállapodások alapján, az anyag feltárása, illetőleg mikrofilmettetése érdekében ;

b) a bibliográfiai szolgálatok cseréjének megszervezése kölcsönösségi alapon, azoknak a szakembereknek a kijelölésével, akik megbízatást kapnak a bibliográfiai és dokumentációs anyagoknak fotokópiák és mikrofilmek formájában való összegyűjtésére.

9. A kurrens nemzeti bibliográfia terén kívánatos — a kétoldalú megállapodásoknak megfelelően — a többi országot is érintő könyvek és folyóiratcikkek bibliográfiai címfelvételeinek rendszeres cseréje.

10. Kívánatos, hogy megvalósuljon azoknak a kiadványoknak a rendszeres cseréje, melyek más országok bibliográfiai munkáját érinthetik.

11. A nemzetközi együttműködés eredményességéhez szükséges annak a központi szervnek országonként történő kijelölése, amely meg lesz bízva a kulturális egyezmények alapján kötött kétoldalú megállapodások feladatainak végrehajtásával.

12. Az együttműködés céljait és formáit az érdekelt államok egymással kétoldali egyezmények útján rendezik.

13. Kívánatos, hogy a kétoldalú kulturális egyezmények tárgyalásaiba vonják be a bibliográfiai intézetek és a könyvtárak képviselőit is.

14. Kívánatos, hogy országaink egymás utáni sorrendben periodikusan konferenciákat tartsanak, melyeknek célja a nemzetközi bibliográfiai együttműködés problémáinak megoldása.

15. Kívánatos, hogy a *Szovjetszkaja Bibliografija* c. folyóiratban cikkek jelenjenek meg azokról a problémákról, melyekkel a Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia foglalkozott. Ezeket a cikkeket a többi ország bibliográfiai folyóiratai is felhasználhatják.

16. Kívánatos a könyvek nemzetközi cseréjének és könyvtárközi kölcsönzésének kiterjesztése, az ezekre vonatkozó részletek azonban egy külön konferencia tárgyát képezik.”

A lengyel könyvtárakról.

A Nemzetközi Bibliográfiai Konferencián résztvevő magyar küldöttség tagjainak módjukban volt tanulmányozni a varsói, gdański és krakkói könyvtárakat is.

Ennek során megismerkedhettek a varsói lengyel *Nemzeti Könyvtár* szervezetével és munkájával. Ítt különösen tanulságos volt a könyvtár szervezetébe épített *Bibliográfiai Intézet* tevékenysége. Az intézetnek öt osztálya van, összesen 78 munkatárssal, országos viszonylatban módszertani és koordináló központja a lengyel bibliográfiai munkálatoknak. A húszezer kötetes szakkönyvtárral felszerelt Intézetben folyik a kurrens és retrospektív bibliográfiák szerkesztési munkája, továbbá a különböző szak- és ajánló bibliográfiák készítése. Emellett külön részleg foglalkozik a bibliográfiaszerkesztés elméletével.

A könyvtár *Mikrofilm Osztályának* korszerű technikai berendezése, nagyüzemi munkamódszere jelentős tanulságokkal szolgált. Megemlítjük, hogy a lengyel könyvtárak évi mikrofilm-terméséről kurrens, nyomtatott katalógus jelenik meg a Bibliográfiai Intézet szerkesztésében. A *Nemzeti Csereközpont* önálló szervezeti részlegként működik a könyvtár tágabb keretein belül. Kitűnő nyilvántartásaikkal áttekintik az egész lengyel-országi kiadványcserét.

A *varsói Egyetemi Könyvtárban* tett látogatásunk során figyeltünk fel arra a sajátos tényre — amelyet további tapasztalataink igazoltak —, hogy az általunk ismert lengyel könyvtárakban schol sem találkoztunk tizedes rendszerű szakkatalógussal. A különböző egyéni szakrendszereknek nincs közös elvi alapjuk, ami, megítélésünk szerint, hiányosság.

A *Lengyel Tudományos Akadémia Irodalmi Intézetében* folyik az ESTREICHER-féle retrospektív nemzeti bibliográfia kiegészítése, a lengyel folyóiratok retrospektív cikkbibliográfiájának és a lengyel biobibliográfiai lexikon szerkesztésének munkája. Ugyancsak itt dolgoznak a lengyel nyomdászattörténeti adattár összeállításán is.

A *lengyel Akadémia gdański könyvtárának* elsősorban régi anyaga igen jelentős. Gazdag kéziratos gyűjteményének több darabja magyar szempontból is érdekes. A különös gonddal szerkesztett és nyomtatásban is megjelent ősnymontatványkatalógusukban számos magyar vonatkozás lelhető fel.

A *krakkói Jagelló Egyetem Könyvtárának* nagyszerű új épülete közvetlenül a második világháború előtt készült el. Egymillió kötetes állományát, tízezer kézirátát, háromezer ősnymontatványát, harmincezer grafikáját nyolc szintes, korszerű raktárban őrzik. A kétszáz személyes olvasótermet és a raktárakat több személy- és anyaglift köti össze. Ez az intézmény Lengyelország legkorszerűbb, legmodernebb könyvtára, a vele való megismerkedés a magyar küldöttség tagjainak egyik legnagyobb szakmai élménye volt. Él bennünk a remény, hogy a magyar nemzeti könyvtár is hamarosan ilyen korszerű és szép épülethez jut.

BÉLLEY PÁL — GOMBOCZ ISTVÁN — V. WALDAPFEL ESZTER

A magyar könyvtári statisztika. I. A magyar könyvtárügy fejlődésében viszonylag korán — az európai viszonyokhoz mérten csak kis késedelemmel — jelentkezett az országos könyvtárstatisztika elkészítésének igénye. KELETI Károly, KONEK Gyula, SZILY Kálmán már 1868-ban útjára bocsátják az országos könyvtárstatisztika előfutárának tekinthető iskolai és oktatási intézmények könyvtárainak egységes statisztikai felmérésére hivatott kérdőívet.¹ 6 évvel később, 1874-ben KELETI Károly, a Statisztikai Hivatal elnöke javaslatot tesz az országos könyvtárstatisztika elkészítésére. Mindezek a kezdeményezések körülbelül egy időben zajlanak le az 1865. évi olasz, az 1868. évi svájci, az 1870. évi osztrák és az 1876. évi amerikai, csaknem teljes körű könyvtárstatisztikai felvételekkel.

A magyar könyvtárstatisztika úttörői között kell megemlékeznünk KÖRÖSY Józsefről és THIRING Gusztávról is. Kezdeményezésükre és szerkesztésükben jelent meg Budapest (illetve Pest) könyvtárainak statisztikai elemzése.² KÖRÖSY 1871-ben még csak a pesti nyilvános könyvtárakban használt művek tárgykörök szerinti megoszlását és a legkeresettebb, legkedveltebb szerzők adatait közli, THIRING és a Fővárosi Statisztikai Hivatal későbbi igazgatói 1875—1944. évek közötti időszakban már évenként bemutatják a fővárosi köz-, hivatali, intézeti stb. könyvtárak állományának szaporodását, megoszlását, a könyvtár forgalmát, az olvasók foglalkozási, az olvasott művek tárgykörök szerinti megoszlását.³

Bár ez a könyvtárstatisztika csak egy városra terjedt ki, részletes elemzése, hosszá, csaknem 70 évre terjedő megszakítatlan adatsorai miatt nagy jelentőségű.

A kiegyezést követő közjogi harcok és a gyors mértékű gazdasági fejlődés elsősorban az országos igazgatási és gazdaságstatisztikai adatok begyűjtését tette szükségessé.

¹ *Hivatalos Statisztikai Közlemények.* II. évf. I. füzet. Pest, 1869. 24., 100. 1.

² *Sz. K. Pest városa Stat. Hiv. Közleményei.* Pest, 1871.

³ *Budapest Főváros Statisztikai Évkönyve.* 1894—1944.

Emiatt a viszonylag korai kezdeményezés ellenére csak 1885-ben valósulhatott meg az első országos méretű könyvtárstatisztikai adatfelvétel.

Az 1885. évi minden 500, illetve 1000 kötetnél nagyobb köz- és magánkönyvtár statisztikai adatfelvétele nemcsak első, hanem igen fontos állomása is az országos viszonylatú magyar könyvtárstatisztikának. A 18 kérdőpontból és közel 50 alkérdésből álló kérdőív és annak sokoldalú feldolgozása értékes fejezetét képezi a magyar könyvtárügy és közművelődés történetének.⁴ Az első országos könyvtárstatisztika közművelődési jelentőségét egyébként tervezői is felismerték, és nem kis mértékben forgatták fegyverként szellemi felmelkedésünk elismeréséért folyó csatározásokban: „...könyvtárak tekintetében mi sem állunk nagyon hátra Európa míveltebb nemzetei között...”, „e tekintetben előbb állunk, mint egynémely nagy kultúrnemzet...” — írja büszkén KELETI Károly.⁵

Ez az országos adatgyűjtés azonban nemcsak arra adott alkalmat, hogy önmagunk és a világ előtt bebizonyítsuk kultúrnemzet mivoltunkat. A nagy fáradtsággal, lelkes társadalmi megmozdulással összegyűjtött és csoportosított adatok, valamint monografikus leírások a statisztikus kritikus szemüvegén át vizsgálva bíráló, sőt gyakran elmarasztaló véleményre sűrűsödtek. A táblázatokhoz fűzött megállapítások bátorságra, európai szintű könyvtárosi ismeretekre és mély művelődéspolitikai gondolkodásra vallanak. Idézzünk közülük néhányat: „a kaszinói — s kölesönkönyvtárak ... egészen tervszerűtlenül, legtöbb esetben a közművelődés, jóizlés, sőt az erkölcs kárára gyarapítottak”, „Magyarországon még a nagyobb városokban is, a valódi kézműves előtt tényleg bezártak a könyvtárak ajtóit, de ha megnyílnának is, alig-alig akadna ott valami, a mit használhatnának, olyan segédeszköz, amely a sokat emlegetett fejlődés előbbrevitelét valóban eszközölhetné.” KELETI Károly merészen összehasonlítja a „félíg vadon” Texas állam és Magyarország könyvekre, könyvtárakra költött összegeit s megállapítja, hogy nálunk az „ily fontos kulturális eszközre kiadott összeg aránylag csekély, nagyon csekély”. Külföldi példák alapján könyörtelenül rámutat arra, hogy kincsekben gazdag könyvtáraink „nagyreszt használhatatlan könyvtárházak” és használatlan könyvgyűjtemények. A könyvtárosok képezésének, a tervszerű, központi irányítású szervezésének, az üzemi szakkönyvtáraknak szükségességét is felveti. A hiányosságok okait kutatva megrója a könyvtárosokat, megállapítva, hogy az egyetlen szakmai folyóirat, a *Magyar Könyvszemle* hosszú időn keresztül elsősorban irodalomtörténeti és könyvészeti ritkaságok ismertetésével foglalkozott, de a könyvtárosképzés, a könyvtárszervezés elméleti és gyakorlati kérdéseit, a könyvtártudomány kérdéseit úgyszólván teljes mértékben elhanyagolta.

A sok mulasztás, hiba ellenére őszinte, optimista hit csendül ki bírálatából. „Csak idő kérdése lehet az, hogy a könyvtárak jelen nevelő s lélekemelő hatása egykor nálunk is teljes ragyogásában mutatkozzék s e könyvtárak a múlt megérett bölcsességének megőrzésén kívül az eleven, forrongó életnek is teljes mértékben táplálékot adjanak.”

Az 1885. évi könyvtárstatisztikai felvétel szakstatisztikai szempontból is figyelemre méltó alkotás. A korabeli összeírásokhoz képest lényegesen több adatot gyűjtött össze;⁶ az adatfelvétel gondos előkészítése, a beérkezett adatok mérlegelése és sokoldalú csoportosítása szakavatott statisztikus szerkesztésére vall.

⁴ *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben.* Szerk. GYÖRGY ALADÁR. Hivatalos Statisztikai Közlemények. Bp. 1886.

⁵ *I. m.* 3—12. l.

⁶ Lásd például az 1870. évi osztrák könyvtárstatisztikai adatfelvétel kérdőívét. *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik.* XX. évf. 1873. II. fü. 5. l.

Meg kell említenünk azonban, hogy az osztrák felvétellel szemben hiányzik az egyes könyvtárstatisztikai fogalmak meghatározása. Az osztrákok az említett felvétellel alkalmával körülírták a könyvtárhasználat, a füzet, az aprónyomtatvány stb. fogalmak ismertetőjegyeit. A felvételnél ez a hiányossága az adatok összehasonlításában óvatosságra int.

Viszont KELETI Károly az osztrák, német és olasz könyvtári statisztikával szemben úgyszólván teljes mértékben kielégíti a statisztikusok nemzetközi fórumán — az 1873. évi nemzetközi statisztikai kongresszuson Firenzében — meghatározott könyvtári adatfelvétel kérdéskörét.⁷ Kivételt csak az olvasók, kölcsönzők foglalkozási adatai képeznek. Nem véletlen azonban, hogy KELETI Károly nem bocsátkozott oly részletes taglalásba, mint KÖRÖSY a nagy budapesti könyvtárak adataival kapcsolatban. Ugyanis a vidéki könyvtárak nyilvántartásai megbízhatatlannak voltak, és a pontos nyilvántartások felfektetése még hosszú évtizedek múlva is problematikus.

2. A Központi Statisztikai Hivatal 1899-től 1903-ig évenként begyűjtötte és a *Magyar Statisztikai Évkönyvben* közzétette a legjelentékenyebb, mintegy 40—50 könyvtár adatát. 1904-ben munkatervében felhatalmazást nyert egyszer és mindenkorra a könyvtári adatgyűjtés végrehajtására olyan formában, hogy azt belátása szerint az összes, tehát kisebb közkönyvtárakra is kiterjeszthette. 1904-ben ezen felhatalmazás alapján a közigazgatási hatóságoktól beszerzett jegyzékek felülvizsgálásával az összes közkönyvtárakra vonatkozóan statisztikai adatgyűjtést hajtott végre. Mivel a begyűjtött adatok pontatlanok voltak, csak a nagyobb, 5000-nél több kötetet számláló könyvtárak adatait közölte. 1904 és 1906 között csak az 5000 kötetnél nagyobb közkönyvtárakról hajtottak végre adatgyűjtést. 1907-től kezdve évenként csak a 10 000-nél több kötettel rendelkező közkönyvtárak adatai jelentek meg a *Statisztikai Évkönyvben*. A népiskolák, tanítóképző intézetek tanári és ifjúsági könyvtárai a közoktatásügyi miniszter adatgyűjtése révén voltak részletes adatszolgáltatásra kötelezve.

Az első világháború idején szünetelt a könyvtári adatgyűjtés és csak az 1925., 1930. és 1935. évekre vonatkozóan rendelkezünk könyvtári statisztikai adatokkal a 10 000-nél nagyobb állományú könyvtárakra vonatkozóan, — kivételt képez a már említett fővárosi könyvtárakra vonatkozó adatgyűjtés.

Az adatgyűjtés körének szűkülése nem járt együtt a bekért adatok számának gyarapodásával. KELETI Károly és az 1899 óta folytatott adatgyűjtések kérdőíveinek összehasonlítása élénken tanúskodik erről.

A szűkebb körű és kisebb méretű adatgyűjtés lehetőséget nyújtott volna a könyvtárstatisztikai fogalmak egységesítésére, a könyvtári nyilvántartások pontosságának fokozására. Az alább közölt — statisztikai évkönyvekből idézett — táblázat azonban ennek ellenkezőjéről tanúskodik. Például a könyvtárak állományát időszakonként más mértékegységgel mérték: könyv, kötet, darab szerepel felváltva a mérőszámok között. A táblázat adatai könyvtáraink nem egységes és ezért össze nem hasonlítható nyilvántartásairól tanúskodnak. A könyvhasználat és olvasóforgalom adatai még nagyobb hullámzást mutatnak, valószínűleg ismét a különféle mérési módok miatt.

A hivatalos statisztikai szolgálat tisztában volt a könyvtárakkal kapcsolatos adatok összehasonlításának nehézségeivel. Erre utal a könyvtárak fejlődésének adatait méltató *Statisztikai Szemlében* megjelent cikk is. „Bár a statisztikai számbavétel ezen

⁷ *Solutions arrêtées dans la session du Congrès international de statistique réunie à Florence en 1867.* 18. l.

*Legnagyobb budapesti könyvtárak állományának fejlődése
(ezrekben)*

Könyvtár neve	1895 ⁸	1905	1910 ¹¹	1925 ¹³	1930	1935 ¹⁴
Széchenyi	264,4	1.319,0 ⁹	2.095,0 ¹²	2.387,5	627,8	796,5
Egyetemi	275,0	294,9	321,1	1.000,0	644,2	680,6
Akadémiai	179,2	154,4	175,3	254,3	415,8	454,9
Parlamentí	29,2	61,4 ¹⁰	68,3	97,1	115,7	144,5
Műegyetemi	40,3	72,5	85,9	115,1	131,6	144,0
Szabó Ervin	—	55,3	77,2	237,2	367,1	458,1

a téren nagy nehézségekkel küzdő módszere az idők folyamán változhatott is, e számok . . . stb.”¹⁵ Egy vidéki könyvtáros sokkal nyíltabban bevallja, hogy a statisztika tekintetében „minden könyvtár a maga — helyi körülményekhez képest — jól bevált rendszerét használja.”¹⁶

Könyvtáraink évkönyveiből és jelentéseiből kitűnik, hogy egyre bővebb és differenciáltabb nyilvántartásokat vezetnek, azonban ezen nyilvántartások egységesítésének, a könyvtári statisztika elvi és gyakorlati módszereinek, a könyvtárak országos, közművelődési funkciójának statisztikai elemzése hiányzik a könyvtári szakirodalomból.¹⁷ Pedig a külföldi könyvtári szakirodalom ebben a korszakban már más szemmel tekint a statisztikára, és megindulnak az egységesítési törekvések. Önálló művek vagy a könyvtári adminisztrációról és vezetésről szóló tanulmányok, könyvek külön fejezetei foglalkoznak a könyvtári statisztika elméleti és gyakorlati kérdéseivel.¹⁸

3. A második világháború eseményei és az utána következő gazdasági, társadalmi átalakulások érzékenyen érintették könyvtárainkat. Könyvtárakat számoltunk fel, új könyvtárakat szerveztünk, a nyilvánosság előtt megnyitottuk az eddig elzárt könyvtárak kapuit. Ennek a mozgalmas korszaknak könyvtárstatisztikai adatait kissé késve rögzítettük. Ugyanis csak 1949—50-ben, a statisztikai beszámolási rendszer kiépítése során indul meg könyvtáraink rendszeresebb adatszolgáltatása, végül 1952-ben a Minisztertanács elrendelte a nyilvános tömegkönyvtárak könyvvállományának számbavételét. A Központi Statisztikai Hivatal a párt, iskolai, egyházi és tudományos-műszaki könyvtárak kivételével több mint 8500 könyvtár adatát gyűjtötte össze és dolgozta fel. Mivel a nyilvános tömegkönyvtárak adatai feldolgozásának közzététele nem volt

⁸ Könyvek száma.

⁹ Könyv, kézirat, oklevél, hírlap, gyászjelentés (becslés).

¹⁰ A Felsőház könyvtárával együtt.

¹¹ Darabszám szerint könyv és füzet.

¹² Becslés.

¹³ Darabszám szerint.

¹⁴ Darabszám szerint könyv és füzet.

¹⁵ ELEKES Dezső: *Szellemi élet*. Magy. Statiszt. Szle. 1938. 4. sz. 532.

¹⁶ RADÓ István: *Vidéki közkönyvtáraink*. Magy. Könyvszle. 1940. 55. l.

¹⁷ Kivételt képez: NYIREŐ István: *A megcsönkített Magyarország könyvtári és múzeumi művelődés ügye*. Társadalomtud. 1921. 597. l., RADÓ már idézett cikke és ugyancsak RADÓ: *Egy vidék közkönyvtár statisztikai rendszere*. Magy. Könyvszle, 1943. 64. l.

¹⁸ SCHRIEVER, F.: *Büchereistatistik*. Leipzig. 1940.; WILSON: *The geography of reading*. Chicago 1938; BAILEY: *Library statistics speak*. Library J. LXV. évf. 513. l. LAOY, JOECKEL, PRAEDEEK, KOVANA stb. tanulmányai.

lehetséges, nem lesz érdektelen ismertetni a legjellemzőbb adatokat, illetőleg viszony-számokat :

Nyilvános tömegkönyvtáraink számának és állományának fele szakszer-vezeti kezelésben állt. Területileg a tömegkönyvtárak fele falvakban és egy-negyede Budapesten található. Állományuk, amely több mint 4 millió kötetet tett ki, nagyon elaprózódott, a könyvtárak több mint 80%-a 500 kötetnél kevesebb könyvvel rendelkezett. Budapestet kivéve az 1 könyvtárra jutó olvasók száma nem érte el a 100 főt, az évi kölcsönzések száma pedig az 1000 kötetet. Állományuk fele szépirodalom, negyede pedig társadalmi-politikai jellegű mű volt

Ez a felvétel méreteit és feldolgozásának részletességét tekintve 1885 óta a leg-nagyobb és legrészletesebb könyvtári statisztika, és könyvtárügyünk nagymértékű haladásáról tett tanúságot.

Az 1953. december 31-i állapot szerint a Központi Statisztikai Hivatal minden 250 kötetet meghaladó állományú tudományos és szakkönyvtárra vonatkozóan részletes, az eddigi felvételeket könyvtárosi és szakstatisztikai szempontból felülmúló adat-felvételt hajtott végre. Ezt a felvételt az 1954. és 1955. évben megismételték. Az 1953. évi felvétel adatait az 1925. és 1935. évi 10 000 kötetnél nagyobb állományú könyv-tárakkal egybevetve könyvtáraink nagyarányú fejlődéséről győződhetünk meg.

10 000 kötetnél nagyobb állományú könyvtárak fejlődése

Év	Könyvtárak száma	Alkalm. száma	Állomány ezerben	Kölcsönzött könyvek száma ezerben
1925	87	359	6 983,3	800,8
1935	163	761	7 588,1	1 827,9
1953	159	1 288	21 352,0	5 342,1

A feldolgozás során kitűnt, hogy az adatszolgáltatás teljességét vizsgálva az apró-nyomatvány, mikrofilm állomány-nyilvántartása, a beiratkozott olvasók száma, az olvasó-termekben használatra kiadott kötetek száma problematikus.

A második világháború után könyvtárainkban a statisztika funkciója lényeges módon és mértékben megváltozott. Ez a változás egyrészt annak tulajdonítható, hogy a statisztika szerepe és fontossága általánosságban is megnövekedett, másrészt, hogy könyvtáraink jelentősége és feladatköre lényegesen átalakult. Könyvtáraink tudományszerű nagyüzemmé, fontos népművelési eszközzé fejlődtek, és a tudományos nagyüzemben vagy üzemben a statisztika már nem lehet csak jellemző adathalmaz, hanem a helyi irányító hatóságok egyik legfontosabb szervezési, irányítási és ellenőrzési eszköze.¹⁸

A statisztika szerepének megváltozását mutatja, hogy nagy könyvtáraink a legtöbb esetben kialakították és a belső üzemvezetés során gyakran felhasználták — a kötelező adatszolgáltatáson felül — az ún. belső statisztikát. A belső statisztika arányos és a legfontosabb mozzanatokat figyelemmel kísérő működését nagymértékben hátrál-tatta a könyvtárosoknak a normákkal szemben kialakult ellenszenv. Igen sokszor ugyanis a túlzott mértékű belső statisztikát a szellemi munka „lenormázásának” tekin-

¹⁸ CsÚRY István: *Nagy könyvtáraink raktározási problémái*. Magyar Könyvszle. 1956. 15. l.

tették. Néhány könyvtárunk valóban túltett ipari üzemeink statisztikai adatmennyiségén, és nem kevesebb, mint 600 adatot figyeltett rendszeresen. A túlzásoktól mentes, a könyvtárak sajátosságait tekintetbe vevő belső statisztika fontosságát nem lehet letagadni, másrészt a belső statisztika aktív felhasználása a statisztika helyzetének megváltozását példázza a könyvtárakon belül.

A könyvtári statisztika megváltozott helyzetét nemcsak a figyelemmel kísért számadatok szaporodása jellemzi. A statisztika elvi, gyakorlati kérdéseit tárgyaló tanulmányok, fordítások száma is megszorodott. Sajnos, hosszabb lélegzetű, összehasonlító könyvtárközi vagy országos témájú statisztikai elemzés nem látott napvilágot a statisztikai adatok nyilvános megjelentetésének korlátozása miatt.

Eltelkintve a statisztikai adatok mennyiségének megnövekedésétől, a statisztikai módszerek tekintetében is tapasztalható némi fejlődés. Néhány könyvtár olvasóinak foglalkozását, olvasóforgalmát reprezentatív módszerekkel állapítja meg. A reprezentatív módszer alkalmazásának további kiterjesztése, megfelelő statisztikai előkészítés mellett, megbízható következtetésekre vezet, gyors, és sok fáradságtól kiméli meg a könyvtárosokat. Könyvkiadási politikánk, sajtóterjesztésünk külföldi példák nyomán hasznosan alkalmazhatná a reprezentatív megfigyelési módszereket.

Könyvtári leltárnaplóink csak a fejrovatokban kinyomtatott kérdőpontok összesítésére alkalmasak. Ha a könyvtár állományát egyéb szempontból kell osztályozni — és a fejlődés nem mindig tartja tiszteletben a több évtizedes naplófejeket — fáradságos, sok hibalehetőséget magában rejtő gyűjtést kell elvégezni. A kártya-kartonleltár alapján — amelyet már egy-két könyvtárunk bevezetett — bármilyen szempont szerint osztályozható a könyvtár állománya. Nem kétséges, hogy teljességével, megőrzésével kapcsolatos kifogások mérlegelendők, azonban a fejlődés valószínűleg a kartonleltárnak fog kedvezni, ipari üzemeink és egyéb vállalataink példájára.

A statisztikai módszerek fejlődése nem általános és nem terjed ki az egész könyvtár működésére. Igen sok tekintetben még ma is a régi primitív, nagy tévedési lehetőségekre vezető vonalkázási, úgynevezett „strigula” rendszert alkalmazzuk statisztikai adatgyűjtések során. (Az olvasótermi látogatók száma, az olvasók foglalkozási megoszlása stb.) A jövő feladatai közé tartozik ezen adatok megbízható, szubjektív tévedésektől mentes mérési módszerének kidolgozása.

4. A meglevő könyvtárstatisztikai rendszer szervezete és később részletezendő problémái arra késztették a Könyvtári Tanácsot, illetve a Népművelési Minisztériumot, hogy napirendre tűzzék a könyvtári statisztika egyszerűsítésének és egységesítésének kérdését. A Minisztérium által erre a célra megszervezett bizottság 1956 május és 1957 június között több ízben tartott megbeszélésén megvitatta a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára által készített jelentéseket, illetve javaslatokat.

A bizottság által elfogadott jelentés a ma érvényben levő könyvtárstatisztika rendszerét elemezve megállapította, hogy az nem felel meg a könyvtári törvény szellemének és előírásainak. A közművelődési könyvtárakat kivéve nem ad lehetőséget az 1956. évi törvényerejű rendelet egyik legkifejezettebben statisztikai jellegű feladatának végrehajtására: nevezetesen a hálózathoz tartozó könyvtárak könyvvállományának nyilvántartására a hálózati könyvtárakban (3. § 2. bek.).

Az adatszolgáltatás szervezetének hiányosságain kívül az említett jelentés megállapította, hogy a könyvtárak állapotának, munkájának összehasonlítását nagymértékben megnehezítik az egyes adatok különféle értelmezése, a kérdőívek utasításainak kiegészítésre szoruló volta. Így többek között a folyóirat-állomány kötetszámában való feltüntetése, a mikrofilmek egységének kérdése, a broszura és aprónyomtatvány fogalmának különböző értelmezése az állományi adatok eltorzulásához vezetett. Különböző gyakorlat alakult ki az olvasótermi szabadpolcra használt könyvforgalom alig

megbízható adatainak értelmezése és jelentése között. Néhány könyvtár a kölcsönzések meghosszabbítását új kölcsönzésnek tekintette, mások nem. A könyvtárak egy része a tárgyidőszak folyamán, másik részük viszont a tárgyidőszak végén fennálló érvényes olvasó vagy kölcsönző tagság számát jelentette. Nem volt ismeretes, hogy a vállalati, intézeti könyvtárak a ténylegesen beiratkozott olvasók — beiratkozás legtöbbször nem volt — vagy az egész vállalat létszámát jelentették. Úgyiszlóván minden könyvtár önálló és egybe nem vehető, valamint többször változó foglalkozási statisztikát vezetett olvasóiról és kölcsönzőiről. Végül a bizonylatok teljesen spontán módon alakultak ki, és úgyiszlóván minden könyvtár önálló rendszert honosított meg állományának, személy- és könyvforgalmának bizonylati alátámasztására.

A bizottság úgy vélte, hogy a könyvtárak hálózati szervezetének kialakítása összekapcsolható egy helyesebb, könyvtártípusonként változó tartalmú, de azért legfőbb adataiban országosan egységes adatszolgáltatási rendszerrel. A bizottság tehát szakosítani kívánja a könyvtári statisztikát. A szakosítás szükségességére már a könyvtári törvény is utal, midőn a hálózati központok számára statisztikai feladatokat jelöl ki, de a hálózatok különböző feladata, eltérő szervezete egyébként is elkerülhetetlenül teszi ezt a fejlődést.

A szakosítási törekvések során a statisztikai adatszolgáltatás fokozatosságának lehetőségét is mérlegelni kellett. Továbbá nem volna helyes, ha a könyvtárak országos irányítása, tervezése nélkülözne azokat a minden könyvtárra azonosan értelmezendő, jellemző alapadatokat, amelyek egyszersmind a hálózati statisztika részét is képezik.

A fenti megfontolások alapján a bizottság azt javasolta, hogy a könyvtári statisztika három fokozatban szerveződjék meg.

Az első fokon a statisztika közvetlenül a könyvtár helyi vezetésének, irányításának, ellenőrzésének célkitűzéseit szolgálja. Ez a statisztika a legterjedelmesebb, olyan részletadatokat megfigyelésére és begyűjtésére terjed ki, amelyek nélkülözhetetlenek a helyi operatív vezetés számára. Felöleli tehát a már említett belső statisztikát is. Az első fokon kialakítandó statisztika terjedelmét, tárgykörét változtatossága, egyedi jellemvonásai miatt nem kívánatos központilag szabályozni.

A könyvtári statisztika második fokozata az ún. hálózati statisztika, amelyet a hálózat tagjai meghatározott időközönként a hálózati központoknak küldenek meg. Tartalmazza mindazokat a szempontokat, amelyek jellemzőek a hálózat működésére. Az állomány és forgalom alapadatain kívül tehát részletezheti az állomány-növekedés, személy- és könyvforgalom hálózati profilnak megfelelő bontását és a hálózat egyéb különleges tevékenységének statisztikai mérőszámait. (Ide sorolható a fordítói, bibliográfiai tevékenység, a könyvtárközi kölcsönzés stb.) A hálózati statisztika a hálózaton belül egységes, azonos értelemben használandó kérdőpontokra és lehetőség szerint azonos formájú bizonylatokra támaszkodjék.

A hálózati statisztika kialakítása a hálózatok sajátos feladata. A bizottság azt javasolta, hogy a hálózatok által elkészítendő kérdőív-tervezetek felülvizsgálata csak a statisztika és az egységesség általános szempontjainak mérlegelésére terjedjen ki. Általános elvként kell szem előtt tartani, hogy a hálózati statisztika mélységét, részletességét a hálózatok szervezetségéhez mérten kell megállapítani és hogy a már meglévő hálózati statisztikai rendszerek (közművelődési, szakszervezeti) lehetőség szerint felhasználandók.

A bizottság a könyvtári statisztika harmadik fokozatának tekintette a legkevesebb kérdést tartalmazó, az ország minden könyvtárára kiterjedő, a könyvtárak országos, legmagasabb szintű tervezését, irányítását és ellenőrzését szolgáló kérdőívet, az ún. könyvtárstatisztikai minimumot. A statisztikai minimum fenti célkitűzése több tartalmi és szervezeti feltétel teljesítését kívánja meg:

A statisztikai minimumnak

1. valóban a könyvtárak legfontosabb, legjellemzőbb adatait kell tartalmaznia, és
2. a könyvtárak ezen adatokat azonosan értelmezzék, bizonylatokkal támasz-
szák alá.
3. Az adatok nemzetközi könyvtárügyi statisztikai kiadványokkal összehasonlít-
hatók legyenek.
4. Minthogy az adatgyűjtés köre minden könyvtárra kiterjed, kívánatos, hogy
évenként csak egyszer hajtsunk végre adatgyűjtést.
5. A minimumban feltüntetett kérdőpontok megválaszolása ne okozzon külön
fáradtságot: a hálózati statisztika rendszeres, évenként többször megismétlődő adat-
gyűjtésébe beépítendő a statisztikai minimum kérdőpontjai.

A Könyvtári Tanács és a Művelődésügyi Minisztérium a Központi Statisztikai Hivatal képviselőinek részvételével tartott értekezleten megvitatta a fenti elgondolások alapján készített könyvtárstatisztikai minimum kérdőívét és utasítását. A tervezet szerint ez a minimum az állomány, a könyv- és személyforgalom, a költségvetés, valamint a könyvtári dolgozók legfontosabb adatait tartalmazza. Évenként egyszer készí-
tendő és minden könyvtár az állomány alsó határára való tekintet nélkül kötelezett az adatszolgáltatásra, kivéve a magán- és a fogyveres alakulatok könyvtárait. A javaslat a fennálló különféle bizonylati rendszerek ellenére igyekezett egyes adatok eltérő értelmezését kiküszöbölni és egységes meghatározást adni a könyvtárstatisztikai fogalmak-
nak. Így többek között a nemzetközi gyakorlattal egyező módon határozza meg, hogy a könyvkölesznés meghosszabbítása nem tekinthető új kölesznésnek. Rendezte a mikrofilmállomány mérőszámának kérdését. A körülményekhez képest legcélszerűbb módon állapította meg a folyóirat-állomány mértékegységét. Az olvasótermi szabadpolcos könyvforgalom adatait hiányos bizonylati alátámasztás miatt törölte az adatszolgáltatásból, végül megjelölte a szolgáltatandó adatok bizonylatait. A Bizottság az utasítás kidolgozása során mérlegelte a fent körvonalazott egységesítéssel járó esetleges többlet-
munka terhét, és így néhány könyvtárban az eddigi nyilvántartások megszüntetése és új bizonylatok felfektetése válik szükségessé.

A Könyvtári Tanács említett ülésén általánosságban jóváhagyást nyert a minimum és a minimumra épülő hálózati statisztika kidolgozásának szükségessége, továbbá a statisztikai minimum kérdőívének, valamint utasításának tervezete. Ez a döntés azonban
hosszas vita és sok ellenvetés közepette született meg. Az egységes minimum szükségességének ellenzőit nagyrészt az a körülmény befolyásolta, hogy az értekezlet során nem bontakozott ki az új adatszolgáltatási rendszer szerkezete, tagolt és mégis összefüggő, hálózatonként különböző, legfontosabb adataiban mégis országosan egységes volta. A másik vitatott kérdés a minimum-kérdőív adatmennyisége volt. Bár néhány résztvevő megállapította, hogy a minimum kérdőpontjainak száma megnyugtató, mégis többen keveselték vagy soknak tartották a tervezett kérdések számát. Általában egy-egy könyvtár- vagy egy-egy hálózat-típusra jellemző adatsoporttal kívánták kiegészíteni a minimumot. Ide sorolhatjuk a gyermek-olvasókra, a külföldi és belföldi cserekapcsolatokra, feldolgozatlan állományra stb. vonatkozó adatokat.

Nyilvánvaló, hogy csak egy hálózatonál előforduló fogalmak felvétele az országosan egységes, minden könyvtárra kiterjedő statisztikai minimum kérdőívébe ellentmond az egész adatszolgáltatási rendszer alapvető célkitűzéseinek.

Az értekezlet néhány résztvevője kifogásolta továbbá, hogy a tervezet több olyan fogalmat tartalmaz, amely kisebb méretű könyvtárainkban merőben új és ismeretlen. Ide sorolták különösen a mikrofilm-, aprónyomtatvány- stb. állományra vonatkozó adatokat. A bizottság ezeket az adatokat abban a meggyőződésben vette fel a könyvtár-

statisztikai minimumba, hogy amennyiben nem fordulnak elő kisebb, egyszerűbb könyvtáraink életében, úgy kitöltésük nem fog zavart okozni, — a rovatokat nem töltik ki. Viszont ezek a fogalmak az egész magyar könyvtárügy lényeges alkotó részei, és nem volna teljes képünk a magyar könyvtárakról, ha csak a pusztá könyvállomány (kötet) adatait ismernénk. Egyébként, mivel a könyvtárstatisztikai minimum kérdőívét a hálózatok központi könyvtárai juttatják el tagkönyvtáraikhoz, módjukban áll a hálózatban elő nem forduló fogalmak, illetőleg kérdőpontok rovatainak ki nem töltésére útbaigazítást adni. A bizottság az értekezlet határozata alapján megkezdte a könyvtárstatisztikai minimumra épülő, annak kiegészítését, illetve mellékletét képező hálózati statisztikák kialakítását.

A könyvtárstatisztikai minimum és a hálózati statisztikai rendszer megvalósítása lehetővé teszi, hogy a hálózati központ megismerje és elemezze a hálózatokhoz tartozó könyvtárak állományát, forgalmát, működését, anyagi és személyzeti helyzetét, különleges feladatainak teljesítését. A hálózati központ időnkénti összefoglaló jelentései tájékoztatják a minisztériumot egy-egy hálózat legfontosabb és sajátos kérdéseiről. Az egyszeri — éves — minden könyvtárra kiterjedő statisztikai minimum pedig, a felső hatóságok közvetlen kiértékelése alapján, az egész magyar könyvtárügy analizésére, a könyvtárak állományi, forgalmi, anyagi, személyi helyzetének összehasonlítására nyújt lehetőséget.

DANYI DEZSŐ

Közgazdasági könyvtárak gyarapodási jegyzékei. Minden valamennyire is számottevő szerzeményezést folytató könyvtár igyekszik folyamatos tájékoztatást adni új beszerzéseiről. Ennek a tájékoztatásnak lehetséges formáival, módszereivel (figyelőkartonok, gyorsjegyzékek, szakosított jegyzékek, a vizuális és auditív könyvpropaganda eszközei stb.) alkalomadtán érdemes lenne behatóbban foglalkozni, jelen közlemény azonban csak arra vállalkozik, hogy a tudományos szakkönyvtárak állománygyarapodási jegyzékeinek funkcióira és bizonyos szerkesztési tapasztalataira hívja fel a figyelmet a közgazdasági gyűjtőkörű könyvtárak szerzeményi jegyzékeinek vizsgálata alapján.

A szakkönyvtáraknál hangsúlyozottabban érvényesül a szerzeményi jegyzékeknek egy általános vonása, hogy ti. egyben szűkebb értelemben *lelőhelybibliográfiáknak* is tekintendők. De nem kevésbé jellemzi ezeket a jegyzékeket az is, hogy *fontos segédletei a szerzeményezési munkának*. Még azt az állítást is megkockáztatjuk, hogy tudományos szakkönyvtári vonatkozásban — a nemzeti bibliográfiák értékéből mit sem vonva le — a szakfolyóiratok recenziós és szakirodalmi tájékoztató rovatai mellett, a szerzeményi jegyzékek az állománygyarapítási munka elsődleges forrásai. Ezek a jegyzékek ugyanis egy-egy tudományág irodalmát gyorsan, a kutatás igényeihez alkalmazkodó szakszerű rendszerezésben, a nemzeti bibliográfiákban sok esetben fel sem tüntetett, de a kutatás számára igen jelentős, nem kifejezetten könyv jellegű intézeti és egyéb testületi dokumentumokat (jelentéseket, kutatási eredményeket, bibliográfiákat stb.) is feldolgozzák. A tudományos szakkönyvtári állománygyarapodási jegyzékek funkciói tehát túlnőnek az egyszerűen „új könyveink”-szerű tájékoztatás keretein.

A továbbiakban a szerkesztés néhány tapasztalatát mutatjuk be több külföldi és magyar közgazdasági szakkönyvtár állománygyarapodási jegyzékeinek példáján. A berlini Institut für Wirtschaftswissenschaften (*Liste von Neuerwerbungen*), a genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (*Additions to the Library*), a baltimorei John Hopkins University Department of Political Economy (*Economic Library Selections*), a londoni British Library of Political and Economic Science (*Monthly List of Additions*), a ham-

burgi Welt-Wirtschafts-Archiv (*Bibliographischer Wochenbericht*) gyarapodási jegyzékek szerkesztésének leglényegesebb közös vonása, hogy a jegyzékekben szerepeltetett művek *szakcsoportosítása tárgyszavas rendszerű*. Osztályozásuk tehát rugalmas, és ahhoz a tudományos diszciplínához igazodik, amelynek irodalmáról tájékoztatni hivatottak, és függetlenek a szakkatalógus osztályozásától (pl. a *Monthly List* vagy az *Additions to the Library*), és a nagy társadalomtudományi szakkibibliográfiák szerkesztési módszerét követik.

A mellékelt táblázat szemlélteti az említett könyvtárak jegyzékeinek szerkesztési módszereit és formáit (a tipográfiai elemek figyelmen kívül hagyásával). Az *Additions to the Library* numerus kurrenssal jelöli a tételeket, és a raktári jelzet mellett feltünteti a mű szakjelzetét is; az *Economic Library Selections* címfelvételei annotáltak, szerepel a könyvek bolti ára, és A B C D E betűk valamelyikének zárójeles feltüntetésével aszerint osztályozza az egyes tételeket, hogy milyen évi könyvvásárlási kerettel bíró könyvtáraknak javasolja beszerzésüket (évi 250 dollártól — 1500-ig terjedő skála alapján, pl. a (C)-betűjelű könyvek elsősorban a III. kategóriába tartozó évi 500—1000 dolláros kerettel bíró könyvtáraknak javasolhatók—ajánló bibliográfiai jelleg); a *Monthly List* a kiadási év sorrendjében sorolja fel a tárgyszavakon belül a könyveket, továbbá a fővárosokban kiadott könyveknél nem tünteti fel a kiadás helyét (pl. annál a francia nyelvű kiadványnál, amelynek címfelvételéből a kiadási hely hiányzik, kiadási helyként Párizs értendő). A *Bibliographischer Wochenbericht* is közöl annatációkat, de nem minden tételhez. Ennek a gyarapodási jegyzéknek az a további sajátossága, hogy közreadja a könyvtár kurrens állománygyarapodási statisztikáját is.

A magyar közgazdasági gyűjtőkörű könyvtárak (Közgazdaságtudományi Egyetem, Központi Statisztikai Hivatal, Magyar Nemzeti Bank, Országos Terhivatal, MTA Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárai és részben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának a kezdeményezésére és szerkesztésében közösen adják ki immár két éve az *Új külföldi közgazdasági művek jegyzékét*, amely kurrens lelőhely-bibliográfiai funkcióján túlmenően bizonyos értelemben országos tudományági szakrendszerű központi címjegyzéknek tekinthető, és mint ilyen az ország határain túlmenve is figyelemre méltó vállalkozásnak tűnik. Az 1958-ra megjelenésre tervezett *Közgazdasági és Statisztikai Irodalmi Tájékoztató* (Bibliográfiai havi szemle) (a Kg. Egyetem, a K. S. H. és a Kg. Intézet könyvtárainak szerkesztésében) a külföldi könyvanyag feldolgozását kibővíti a magyar könyvek, valamint körülbelül 200 magyar és külföldi periodikus kiadvány feldolgozásával, és így módon egy kiadvány keretében kísérel megvalósítani a közös gyarapodási jegyzék jellegéből következő lelőhely-bibliográfiai, tudományági könyv és folyóirat K. C., valamint a kurrens szakbibliográfiai és nem utolsósorban dokumentációs sajátos funkciók érvényesítését. E tervezett kiadványnak mint dokumentációs terméknek számos előzménye van a szaksajtóban, de többretű funkcióinak egybehangolását tekintve e vállalkozás nemzetközi viszonylatban is érdekes kísérletnek tekinthető. Megjegyzendő, hogy hasonló törekvések tapasztalhatók Lengyelországban is, ahol ez év márciusában a társadalom- és közgazdaságtudományi könyvtárak képviselőinek tanácskozása alkalmával az új beszerzésekről való tájékoztatás, a közös szerzeményi jegyzék és általában a tájékoztató-bibliográfiai szervek együttműködésének a kérdése központi témaként szerepelt (*Przeгляд Bibliograficzny Pismienictwa Ekonomicznego*, 1957. 2. sz.).

A könyvtári gyarapodási jegyzék tehát — legalábbis tudományos szakkönyvtári vonatkozásban — többretű funkciójával, a benne rejlő tájékoztatósi-bibliográfiai lehetőségek változatos szerkesztési módszerekkel történő kihasználásával a korszerű, színvonalas könyvtári munka nélkülözhetetlen segédeszköze.

PÉLDÁK TÁBLÁZATA

Liste von Neuerwerbungen

- 1957/223 Totok, Wilhelm und Roff, Weitzel
Handbuch der bibliographischen Nachschlagewerke.
Frankfurt/M : Klostermann (1954).
XIII, 258 S. 8°

Additions to the Library

- 923 Saran, K. M.
Labour in ancient India. Bombay, Vora [1957].
VII, 106 p. 331. (54) S24
- 924
925

Economic Library Selections

Series I. New Books in Economics

1. ALLEN, R. G. D., *Mathematical economics*. (London : Macmillan ; New York : St. Martin's Press. 1956. Pp. XVI, 768. \$ 10.)
An advanced economics text dealing with the mathematical exposition of simple dynamic models (C)
2.
3.

Monthly List of Additions

- 1878 ROESLER (C. F. H.) Vorlesungen über Volkswirtschaft.
Erlangen, Deichert. pp. VIII, 469. R. W12,343
- 1930
1948
1955
1957

Bibliographischer Wochenbericht

I. Statistik der Neueingänge

in der Zeit ...

Anzahl

	insges.	davon Ausl.
Bücher		
Zeitschriften		
Zeitungen		

A Bibliography of African bibliographies covering territories South of the Sahara. 3rd ed ... Cape Town : South African Public Library. 1955. VII, 169 S. 8°
(Gey Bibliographies. No. 6.)

£ 12/6

B/c 4 a/1

Új Külföldi Közgazdasági Művek Jegyzéke

- 584 WELTATLAS. Die Staaten der Erde und ihre Wirtschaft.
... Leipzig, Verl. Enzyklopädie, 1957. [8], 57, [1] p. 45 térk.
Világtérkép. A Föld államai és gazdaságuk.

— FSZEK — KGE — KGI

RÓZSA GYÖRGY

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlása. Az ISO/TC 46 — a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet könyvtári és dokumentációs kérdésekkel foglalkozó bizottsága — a következő nemzetközi szabvány-ajánlást dolgozta ki: *ISO Recommendation 30 Manchette bibliographique*, 1956.

Az ajánlás munkabavétele 1950-ben történt. Az előterjesztett javaslat figyelembe vette a korábban működött nemzetközi szervezetnek, az ISA-nak (Fédération Internationale des Associations Nationales de Normalisation) erre vonatkozóan még 1940 márciusában közzétett szövegét. Az új szövegjavaslatot az 1951-ben Rómában, majd 1952-ben Koppenhágában megtartott teljes ülés tárgyalta. A módosításokkal kiegészített ajánlástervezetet a brüsszeli teljes ülés 1954-ben elfogadta.

Az ISO Tanácsa, miután a tagok többsége — 34 tagból 21 — a szabvány szövegével egyetértett, az ajánlást 1956 novemberében jóváhagyta.

Az ISO/R 30 a következő előírásokat tartalmazza (nem teljes szöveg):

Címszegély (másképpen címláb) a folyóiratok fedőlapjának alsó szegélyén végigfutó sáv, amelyen az illető folyóiratszámnak legfontosabb bibliográfiai adatai vannak feltüntetve.

E címszegélyben a folyóirat bibliográfiai adatainak sorrendje a következő:

- a folyóirat rövidített címe (rövidítés az ISO/R 4 szerint),
- a kötet, illetve évfolyam száma,
- a folyóirat évfolyamon belüli sorszám, a
- a lapszám (-tól -ig),
- a megjelenés helye és
- időpontja (év, hó, nap).

A szabványajánlás a címszegély adatainak összeállítására, illetve nyomtatására nézve is tartalmaz előírásokat, illetve könnyítéseket. Így ha a folyóiratnak nincs kötet-számozása, akkor ehelyett az évszámot, illetve annak utolsó két számjegyét kell közölni. A havonta egyszer megjelenő folyóiratoknál csak az évet és hónapot kell feltüntetni, a megjelenés napját nem. Nem lehet rövidíteni a megjelenés helyének nevét.

A címszegély tipográfiai elrendezése a kiadó tetszésére van bízva, lehetőség van a kötet, illetve a folyóirat sorszámának külön kiemelésére is.

A szabvány ajánlásában a közölt előírásokat több példa egészíti ki. Így pl. a *Revue de la Documentation* címszegélye az ISO/R 30 szerint.

REV. DOCUM. Vol. 19 Fasc. 4 pp. 101—164 Bruxelles 15. 3. 1953.

Az *MSZ 3405 Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése* c. magyar szabványnak a címszegélyre vonatkozó előírásai a fenti nemzetközi szabványajánlásban foglaltakkal megegyeznek.

BARTA GÁBOR

A Csehszlovák Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárosainak első munkaértekezlete. (1957. június, Drezda). A megbeszélések újból bebizonyították a szocialista tábor könyvtárosai közötti rendszeres együttműködés szükségességét és jelentőségét. A résztvevők ezért javasolták, hogy az 1958-ban Prágában megrendezésre kerülő kongresszus legyen valamennyi szocialista ország könyvtárosainak nemzetközi konferenciája.

A drezdai értekezlet résztvevői baráti üdvözlőket küldték a magyar könyvtárosoknak. A javaslat aláírói Jaroslav LIPOVSKY, a csehszlovák Országos Könyvtárügyi Tanács titkára és Horst KUNZE professzor, az NDK könyvtártudományi tanácsának elnöke.

SMA

S Z E M L E

Kísérlet a világ tudományos folyóiratainak kritikai áttekintésére. (*Verzeichnis ausgewählter wissenschaftlicher Zeitschriften des Auslandes: VAZ. Bearb.: Deutsche Forschungsgemeinschaft. 2 Bde. Wiesbaden, Fr. Steiner, 1957. Iv, 749 + V—VIII, 333 l.*)

A Farmington Plan — ha nem is teljes — de kétségbe nem vonható sikerén elindulva meg lehet oldani a közkönyvtári szerzeményezés országon belüli tervszerű összefogását. A folyóirat-szerzeményezés területén sokkal jobb kilátások között, mint a könyvtermelésnél. A periodikák élete általában tartósabb, tömegük áttekinthetőbb, mint a nem periodikus kiadványoké; növekedésük még nem éri el a már csak hétjegyű számokkal kifejezhető egyéb kiadványokét. Országon belüli tervszerű elosztásuk példája most itt van előttünk. A Német Szövetségi Köztársaság Kutatói Munkaközössége (a következőkben DFG) úgy fogott hozzá, hogy egy szaktudósokból és könyvtárosokból összeállított szakbizottság a világ sok tízezerre menő tudományos folyóiratainak tömegéből kiválasztotta azokat a folyóiratokat, amelyek tudományos kvalitásaik révén egyes tudományos területek *alapvetően fontos* folyóiratainak tekintendők. A válogató munkának azonban volt egy fontos előzménye. A Német Szövetségi Köztársaság könyvtárai a DFG kezdeményezésére már korábban megállapodtak volt egy szerzeményező tervben, s e tervben résztvevő könyvtárak az általuk választott gyűjtőkör, illetve gyűjtőkörök gondozását felelősséggel vállalták. A világ folyóiratállományának kritikai rostálása és felosztása a könyvtárak között e korábbi tervre van alapozva. A folyóiratjegyzék II., (Register) kötete a VI—VIII. lapokon közli a gyűjtőkörök gondozását vállaló lelőhely-könyvtárak jegyzékét. Becslés alapján kb. 8000-re tehető a kiválasztott folyóiratanyag. Az első kötet a felosztási terv csoportosításában, tehát szakcsoportokban, a második, a mutató kötet: betűrendben közli a címeiket. A szaktudományok csoportjain belül — és itt tükröződik a válogató munka lényege — két főcsoportban sorakoznak fel a folyóiratok: *A* = alapvető vagy több szakterületet átfogók; *B* = az inkább speciális kutatást szolgálók. A két csoport között nem minőségi, hanem tartalmi különbségek voltak mértékadók. A DFG és a kiküldött szakbizottság arra törekedett, hogy az *A* csoportba kerüljenek azok a folyóiratok, amelyek lehetőleg *minden* könyvtárban meglegyenek. A *B* csoportbeliéknel a válogatás szempontja ez volt: elég, ha belőlük 1—2 példány megvan az országban. A becslés alapján közölt alacsony számból és a *B*-csoportbeliékkel szemben alkalmazott korlátozásból is látható: a válogatás rendkívül szigorú volt, hiszen a műszaki és természettudományi folyóiratok száma egymaga meghaladja az 50 000-et. Úgy véljük, ez a szigorúság csak növeli a válogató munka értékét, talán ezért nevezik a vállalkozás elindító tartózkodással *kísérletnek* a jegyzék megalkotását. Ám, ha kísérlet is, az *első* kísérlet a világ tudományos folyóiratai feletti kritikai áttekintésre.

A jegyzék a nyugatnémet egyetemi könyvtárak használatára készült (ezek a DFG könyvtári segélyprogramja keretében szerezhetik be az általuk vállalt folyó-

iratokat, amennyiben ajándék- vagy csereképpen meg nem kapnák), de hasznára lesz minden nemzet szerzeményező könyvtárosának.

KÓHALMI BÉLA

Berliner Titeldrucke. Neue Folge. Jahreskatalog 1954. Berlin. Deutsche Staatsbibl. 1956.

A Deutsche Staatsbibliothek 1954 óta ismét közreadja címleírásait, melyekkel régi hagyományokat folytat. Az 1954 júliusában megindított füzetekben a D. S. a Szovjetunióból és az európai népi demokráciákból újonnan beszerzett könyveket és folyóiratokat foglalja jegyzékbe. Kapcsolódik ezzel a kiadványsorozattal az 1892-től 1944-ig közzétett címleírásaihoz, amely így idők folyamán Németország összes nagy tudományos könyvtárainak központi katalogizáló vállalkozásává vált.

Célja ennek a vállalkozásnak, hogy jelentős mértékben racionalizálja a tudományos könyvtárak katalogizáló munkáját, s elősegítse a szovjet és a népi demokratikus publikációk jobb feltárását.

A *Berliner Titeldrucke*-t kétféle alakban állítják elő: 1. füzetes kiadásban, 2. (mellékletként) cédula-kiadásban. A füzetek ismét egyoldalas és kétoldalas nyomtatással jelennek meg. Az egyoldalas nyomtatású kiadás alkalmat nyújt az egyes címleírások szétvágására, s esetleges katalóguskötetekbe való ragasztására. A cédulák karton vastagságúak és nemzetközi méretben készülnek. A füzetes kiadás mellékleteként adják ki. 1956-tól évente 20 füzet jelenik meg.

Haszna a következőkben mutatkozik: 1. Felszabadítja a könyvtárakat a szláv, magyar, román és albán címleírások sokszor bizony nehézkes, transliterációt is követelő munkája alól. 2. Lehetőséget nyújt a könyvtáraknak és dokumentációs központoknak, hogy különféle katalógusaik részére egyes címleírásokról tetszés szerinti mennyiségben rendelhessenek kész katalóguscédulát. 3. A címleírásokhoz fűzött fordítások által támpontot nyújt az illető kiadványok tartalmára vonatkozóan. 4. Hasznos felvilágosító, útbaigazító segédlet a Szovjetunió és az európai népi demokráciák könyvei és folyóiratai után érdeklődők számára. 5. Egyszerűsíti a központi könyv- és folyóirat-címjegyzék részére történő jelentéseket.

Minden egyes füzet mintegy 40 lap terjedelmű és kb. 500 címet tartalmaz, beleértve az utalásokat is. Szoros betűrend biztosítja a gyors utánakeresést.

Hogy a kurrens füzetek tartalma az állományjegyzékek és bibliográfiák céljaira minél használhatóbb legyen, a címleírásokat — mint annak előtte — nagyobb időközönként egyesítik. Mint első ilyen kumuláció jelent meg az 1954. évi katalógus. Tartalmazza a *B. T.* füzetekben 1954 folyamán jegyzékbe foglalt összes címet. 6162 főcím és utalás folyamatos betűrendben, 555 oktáv lapon egybesorolva. A címleírások a porosz instrukciók alapján készülnek.

Az évi katalógus abban is különbözik a *B. T.* füzetes kiadványsorozatától, hogy a címleírásoknál utal a jelzetek közt az NDK és Berlin más könyvtáaira is, ahol a D. S. által jegyzékbe foglalt mű található. Ezek a jelzetek a kötelező KC bejelentéseken alapulnak. Ezenkívül bedolgozták még az évi katalógusba a Deutsche Staatsbibl. hiányzó helyszámait, jelzeteit is. A *B. T.* már felemlített előnyei mellett ezekkel a lelté helyutalásokkal, illetve helyszámjelzetekkel nagyban megkönnyíti ez az évi katalógus a könyvtárközi, illetve külföldi kölcsönzéseket. Idővel pedig ezek a kumulációk a Szovjetunió és az európai népi demokráciák újabb könyveinek és folyóiratainak átfogó katalógusaiává fejlődnek.

Ösztönző, példamutató vállalkozás, melynek tanulmányozása elől hazai könyvtárviszonyaink mai helyzetében, azt hiszem, nem térhetünk ki. A *Jahreskatalog* pedig nem hiányozhat egy nagy könyvtárunk segédkönyvei közül sem. Hasonló kezdeményezésre szeretnők az illetékesek figyelmét nyomatékosan felhívni.

SZÁSZ KÁROLY

Kozocsa Sándor — Radó György : A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig. Szerkesztette — — —, Budapest, 1956. Művelt Nép Könyvkiadó. LIX + 703 + 5 sztl 1.

E bibliográfia első részének olvasása közben a magyar irodalmi műveltség fejlődését kutató történetíró egyre fokozódó érdeklődéssel figyeli, hogy a századokon át latin, görög, germán, angolszász, román kultúrával telítődött magyar kultúrába hogyan kezdett beszivárogni a nyugati kultúrát a XIX. században versenyre hívó orosz kultúra. Ennek első nyomai e szépirodalmi bibliográfia szerint a múlt század első felében mutatkoznak egyes tudósainknak (TOLDY Ferenc, KAZINCZY Gábor) az orosz kultúra iránt való érdeklődése formájában.

Az orosz művelődési hatás XVIII. századi nyomaira több cikkemben rámutattam, melyeket a *Bevezetés* szerzője, RADÓ György idéz. Ezek a nyomok a következők: TSÉRI VERESTÓR György kolozsvári tanár, majd erdélyi református püspök egyik temetési prédikációjában (1735) a magyar írástudatlanság megszüntetése érdekében orosz példára, NAGY Péter reformintézkedéseire hivatkozik, s a pétervári tudományos akadémiát, mely akkor tíz éves volt, a flórenci, londoni, párizsi, berlini akadémiákkal együtt a tudományok világitó tornyának nevezi. E század második felében pedig MOLNÁR János jezsuita tanár, fizikus *A Természetiéről, Newton... szeréni* (1777) című művének bevezetésében egy orosz fizikusra, bizonyos „Gerászimovits”-ra hivatkozik, aki a természet tulajdonságairól, s az új felfedezésekről „muszka” nyelven tartott előadást Péterváron, s ezzel példát mutatott nekünk is a természettudománynak magyar nyelven való művelésére.

A harmadik XVIII. századi adat DÉCSY Antal *Az magyar oroszokról való igen rövid elmékedés* (1797), amely az orosz népnek egy miskolci magyar ügyvédre gyakorolt lekesítő hatását mutatja. E laikus történeti mű oly délibábos megállapításokra jutott, melyeket az akkori történetírás sem fogadhatott el.

Megemlíti a *Bevezetés* az Oroszország történetéről megjelent nagy történeti műveket, hogy az érdeklődő a szépirodalomban tárgyalt nagy társadalmi és történeti eseményeket tudományos feldolgozásban is megtalálhassa és megismerhesse.

Az orosz irodalomról a magyar tudomány a XIX. század harmadik évtizedében vesz tudomást; az első szépirodalmi fordítás 1834-ben, az első, könyv alakban kiadott orosz fordítás 1860-ban jelent meg.

Ezek az adatok mutatják az orosz kultúrának a magyar kultúrába való átszivárgását, kezdeti fokán. A KOZOCSA — RADÓ-féle új bibliográfiai összeállításból szemléletesen élénk tárul az az egyre erősödő folyamata, amelynek eredménye az orosz irodalom minden számottevő értékének — nemcsak a legkiválóbbaknak —, kevésbé jelentékenyeknek is, magyar nyelvre való átültetése. A tolmácsok, akik a múlt század második felében az irodalmi értékeket átültetik vagy ismertetik, a magyar irodalom vezéralakjai: ARANY János, GYULAI Pál, REVICZKY Gyula, BEÖTHY Zsolt, ARANY László, ÁBRÁNYI Emil, BRÓDY Sándor stb. A XX. században aztán megszorodik a fordítók és az orosz irodalom problémáit tárgyaló esszéisták száma s az első világháború alatt, majd a két világháború között napilapok, hetilapok, folyóiratok és kiadóvállalatok versenyt adtak ki fordításokat és esszéket, s a színházakban orosz darabok előadása kasszasikert jelentett. Orosz cikket és fordítást mindenkor könnyű volt elhelyezni, ami azonban nem jelentette azt, hogy az orosz irodalomért rajongó írók meg is éltek belőle. A század első évtizedében az orosz fordítás írói mellékfoglalkozás volt, és hogy mily jövedelmet jelentett, elég a századforduló legnagyobb orosz fordítójának, SZABÓ Endrének sorsára hivatkoznunk, aki szakadatlan írói és fordítói munkában töltötte életét, felesége, NOGÁLL Janka is író volt, s életük végén mindenüket eladogtatta, nagy nyomorúságban haltak meg.

Igen valószínű, hogy e bibliográfiában vannak apokrif írások, azaz olyan versek és novellák, amelyeket magyar író vagy hírlapíró költött, de hogy megjelenését biztosítsa, alkotását költött orosz szerző kitalált neve alatt nyújtotta be. Ezek száma e bibliográfiában nem nagy, mert efféle írói csalásokat inkább csak a gyors tempóval dolgozó újságokban lehetett megkockáztatni (bár nevesebb írónál, leleplezés esetén sem járt volna súlyosabb következményekkel). A napi sajtót azonban bibliográfiánk szerzői nem kutatták át. Kereken száz ismeretlen szerzőtől származó mű fordításának a címét közlik, melyeknél szerzői név nincs, csak ez van: „Oroszból”, — „Orosz beszély”, — „Orosz történet”, — „Orosz életkép” stb. A bibliográfia megkönnyíti az irodalmi kapcsolatok kutatóinak munkáját, hasznos, útbaigazító kézikönyv, de önmagában is érdekes olvasmány annak, aki adathalmazok megett meglátja a jelenségek fejlődését.

A bibliográfia második része a jelenkorban egészben vagy részben a Szovjetunió területén élő népek irodalmáról, illetőleg népköltészetéről, pontosabban irodalmi vagy népköltészeti termékeinek magyar fordításairól összeállított — meglepően gazdag — adatgyűjtemény általában más természetű termelésről ad áttekintést, mint az első rész.

Míg az első rész csak az orosz nyelvű irodalmi és népköltészeti termékek fordításának gyűjteményét mutatja be, a második rész a többi keleti szláv (ukrán, fehér orosz), uraltáji (finnugor, töröktatár), indoeurópai (perzsa) stb. népek szellemi életének a magyar könyvespolcokra való felvonulását szemlélteti adatokban. Az első rész egy hatalmas kulturális hullámcsapásnak ránk áradását mutatta meg, a második rész a szépirodalom termékein kívül a származás, nép- és nyelvrokonság, a hovatartozás kérdéseivel, az utolsó száz esztendő folklórisztikus kutatásaival is kapcsolatos. Ezek egy része nem is jutott el az olvasó nagyközönséghez (pl. a *Vogul Népköltési Gyűjtemény*), hiába volt a romantikus patriotá lelkesedés szüleménye. Más részük lefordításának az a magyarázata, hogy Nyugat-Európában lefordították németre, franciára, angolra stb. például HAFIZ, OMÁR Khájám, FIRDUSZI stb. költeményeit, s a magyar közönség nem akart elmaradni világirodalmi műveltség terén sem a Nyugattól. De bárminő indítékok útján jutottak is el hozzánk a távoli Észak és Kelet népeinek irodalmi és népköltési termékei, éppúgy figyelembe kell vennünk, mint azokat, melyeket gondolataik és tendenciáik robbantó és robbanó ereje repített át hozzánk.

A bibliográfia távolról sem ad teljes áttekintést a kisebb szovjet népek irodalmi vagy népköltési termékeinek magyar fordításáról, még kevésbé azok hatásáról. A magyar folyóiratok, a polgári hírlapok szórakoztató rovatai, az *Innen-onnan* és a *Különjélék*, a különféle kalendáriumok is sokat foglalkoztak más népek különös életével, szokásaival és költészetével. Ezeket bibliográfiánk nem vette fel.

A II. rész adatgyűjtése előtt a szerző-szerkesztőknek el kellett dönteniük, hogy oly egyes népek irodalmát, melyek nem tartoznak egészükben, vagy csak kisebb részükben tartoznak a szovjet államszövetségbe, bevegységbe a bibliográfiába vagy sem. A kérdést a szerző-szerkesztők a szovjet tudományos álláspont szerint döntötték el. Összesen negyven azoknak a népeknek száma, amelyeknek irodalmát a bibliográfiába bevették. Azok tájékoztatására, akik a bibliográfiát nem forgatják, megemlítjük, hogy ezek az irodalmak jórészt kisszámú művel szerepelnek: a kurd egy, az oszét három, a dagesztáni egy, az avar egy, a karacsáj egy, a cserkesz három, az ujjur egy, a turkmén három adattal. Annál nagyobb az ukránból, tadzsikból, örményből, azerbajdzsániból, észtből, zsidóból való fordítások száma.

Kozocsa Sándor és Radó György e bibliográfiai műve jelentékeny gazdagodása a szovjet — magyar kultúrkapcsolatok irodalmának és kitűnő tájékoztató azok számára, akik e téren kutató vagy összefoglaló munkával kívánnak foglalkozni. A *Bevezetés* — Radó György műve — elmélyedő, az összefüggéseket kereső és meglátó, szempontokban gazdag, szakavatott mű, a *bibliográfia* rendszeres, jól tájékoztató, a kötet végén talál-

ható név- és tárgymutatók megkönnyítik az eligazodást az adatok hatalmas rengetegében. A bibliográfia jó rendszerezése és kivitelezése elismerésre méltó: KOZOCSA — számtalanszor kitűnően levezsgázott bibliográfusunk — neve garanciája a könyvészeti mű megbízhatóságának. Az orosz címek megállapítása, felkutatása, számtalan esetben oroszra fordítása RADÓ György munkája. A *Bevezetést* RUDAS Éva fordította oroszra.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Kellner Béla: Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Kaposvár 1957, Megyei Könyvtár, 90, 4 l. (Somogyi bibliográfiák 1.)

A periodikák gyűjtése, könyvtári feldolgozása és kezelése, valamint bibliografizálása egyaránt különleges feladat, más módszereket kíván, mint azok, amelyeket a könyveknél immár évszázados tudományos gyakorlat szentesített. Ez a megállapítás mind a sajtó-, mind a könyvtártudományban már-már közhellyé vált, de a következmények levonásától még nagyon távol vagyunk. A gondolatok és aggodalmak egész sorát veti fel egy olyan műnek pusztá megjelenése is, mint amilyenről beszámolónk szól.

Hogy csak a legelsőt említsem; vajon a periodikaanyagnál nem kell-e mindjárt a regionális szempontot is másképpen felfogni, mint monografikus műveknél? Míg a könyvek nemzeti bibliográfiája kétségtelenül összefüggő egész, amelyet alig-alig lehet regionális részletekre darabolva megoldani — addig a folyóiratok, különösen pedig a hírlapok bibliográfiájánál a megjelenés helye nem elsődleges szempont-e? A napisajtó óriási tömegében csak szigorú rostálással boldogul a forrásanyagot kereső kutató. Munkájának szinte első feltétele a felesleges anyag kiküszöbölése. A sajtó megőrzésének kérdését felvető újabb törekvések csak egynehány kiemelkedő orgánumot szeretnének megmenteni a silány újságpapírt elkerülhetetlenül fenyegető enyészettől, s a mikrofilmezési programok (Amerika, Skandinávia stb.) eleve kizárják azokat a sajtótermékeket, amelyek *csak* helytörténeti jelentőségűek.

A helytörténeti forrásként elsőrendű periodikaanyag feltárása tehát a helyi (nálunk főleg a megyei) könyvtárak elsőrendű s elég tiszteletben nem részesíthető feladata. Nem azért, mert majdan ezekből áll össze az országos sajtóbibliográfia — hiszen a lapok nagy többsége nálunk mindig a fővárosban jelent meg —, hanem mert a helyi hagyományok kutatása az alapja a magyar vidékek, tájak, megyék, országrészek intenzívebb kulturális fejlesztésének, a megelőző polgári-városias szemléletű korban elhanyagolt s le is nézett „vidék” felemelésének, falu és város, város és főváros közötti rangkülönbségek eltüntetésének.

Ez az, amiért a megyei sajtóbibliográfiák első megjelent mutatóványát mint bibliográfiai irodalmunk jelentős fordulópontját ajánljuk szaktársaink figyelmébe.

Gondolatok mellett, azt mondtuk, aggodalmakat is kelt ez az első megyei sajtóbibliográfia. Hiszen módszere, formája mintául fog szolgálni az ezután következőknek. Helyes módszerrel dolgozott-e az első regionális sajtóbúvár?

Egészenben igennel felelhetünk s így aggodalmaink eloszlának. A címléírásokat a szerző az Országos Széchényi Könyvtárban készült utasítások szerint készítette, amelyek némi módosítással az idevágó új országos szabvány alapját is képezik. Tudományos gondosságra vall az autopsia alapján és az anélkül felvett adatok gondos megkülönböztetése, az utóbbiaknál a forrás megjelölése is. Túlzott pontosság a könyvtári jelzetek megadása a lelőhelyek mellett; ezek éppen az Országos Széchényi Könyvtárban — amely a legtöbb somogyi hírlapnak is a lelőhelye — nem véglegesek. Vitatható, hogy szükséges-e az egyes adatsoportokat új bekezdéssel is elkülöníteni egymástól, azonban kétségtelen, hogy így a címléírások áttekinthetőbbek, kisebb a veszélye annak, hogy az adatok összefolynak. A megoldás a kiadó és a nyomda áldozatkészségét dicséri; az utóbbi más tekintetben is

jó munkát végzett, a fővárosban megjelenő bibliográfiák készítői számára is megszívlelendőt. Szép papír, levegős szedés, tiszta nyomás, kifogástalan technikájú illusztrációk dícsérik a Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat dolgozóit.

Néhány részletkifogást csak azért említek meg, hogy KELLNER követői még az apróbb hibákat is elkerülhessék. A *Siófok és Vidéke* c. lap (99. sz.), melyet a szerző meg nem levőnek jelez, megvan az Országos Széchényi Könyvtárban. Aztán két, talán elvi horderejű észrevétel: ha már a lelőhelynek ennyire pontosan utána járt a szerző, fel lehetett volna tüntetni részletesebben is, hogy mely évfolyamok hol vannak meg, nemcsak általánosságban, hogy hol van egy-egy lapból anyag, hiszen tudjuk, hogy még köteteken belül is mennyi a hiány, hát még sorozatokon belül. A másik: helyes, hogy KELLNER az egyes címeknek tételszámot adott, de nem helyes, hogy az utalások is számozva vannak.

Igen jók azonban a mutatók: szerkesztői, földrajzi és kronologikus; legfeljebb még a nyomdák, esetleg a kiadók mutatójával lett volna érdemes kiegészíteni a könyvet, ezek helytörténeti vonatkozásban különösen érdekesek. Nagyon helyes, hogy német és orosz nyelvű kivonat van a kötet végén: hírlapbibliográfiák célját, módszerét érdemes a külföldi kutatóknak megmagyarázni. Ezt a példát nemzeti síkon készülő hasonló kiadványoknál is követni kell.

DEZSÉNYI BÉLA

Festschrift zum hundertjährigen Bestehen der Wiener Stadtbibliothek, 1856—1956. Wien, 1956, Verlag für Jugend und Volk, 298 l.

A Bécsi Városi Könyvtár fennállásának 100 éves évfordulója alkalmából a bécsi Művelődési és Népművelési Hivatal igen szép kiállítású ünnepi könyvet adott ki a *Wiener Schriften* sorozat 4. számaként. Bevezetővel Franz JONAS polgármester, előszóval Hans MANDL vezető városi tanácsos látta el, méltatva a jubiláló könyvtár érdemeit. A könyv a könyvtár tudományos dolgozóinak tanulmányait tartalmazza, melyek tartalmilag két részre oszthatók: részben a könyvtárra vonatkoznak vagy a könyvtárban található gyűjteményekkel kapcsolatosak, részben pedig irodalomtörténeti tárgyúak.

Albert MITRINGER *A Bécsi Városi Könyvtár szervezete és programja* címmel röviden vázolja a könyvtár gyűjtőkörét, futólag megemlíti a könyvtár raktározási rendszerét, ami a maximális helykihasználást biztosítja. Végül a könyvtár utolsó évi forgalmát közli az öt év előttihez viszonyítva. Karl GLADT *A százéves Városi Könyvtár* címmel egy terjedelmes munka rövid kivonatát közli, mely a könyvtár történetét foglalja össze. Leopold TATZER a Viennensia gyűjtemény ritkaságait ismerteti, Otto ENDLICHER KLICPERA cseh drámáiról ír a könyvtárban található levelek alapján. Ferdinand WERNIGG a kutatók számára igen hasznos tanulmányban ismerteti azokat a lexikonokat, melyekben bécsiekre vonatkozó életrajzok találhatóak. Ferdinand KRAWIEC a könyvtár anonim kéziratairól, Fritz RACEK a könyvtárban található Schubert kéziratokról ír ismertetést. Hugo KAUDEKKA Hugo BREITNERTŐL, Ernst DONATIN a WILDGANS családról ír rövid tanulmányt.

A kötetet 16 kép egészíti ki.

JEZERNICZKY MARGIT

TARTALOM

<i>Fitz József</i> : A nyomdászattörténet korszakai — Einteilung der Epochen in der ungarischen Buchdruckergeschichte.....	1
<i>Sz. Németh Mária</i> : Az Akadémiai Könyvtár mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója — The Library of the Hungarian Academy of Sciences in the service of the aims of the Academy ..	10
<i>Ország László</i> : Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról — Misztótfalusi Kis and the first hungarian book on America.....	22

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Tóth András</i> : „Holt” kéziratgyűjtemények élete.....	42
<i>Kohút, Leo</i> : Der Wiegendrucker Mikuláš Štetina Bakalár.....	50
<i>Herepei János</i> : Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelye és munkatársai.....	56
<i>Busa Margit</i> : Kurucellenes röpirat kéziratosa másolata	62
<i>Valkó Arisztid</i> : A Stotz nyomdász-család magyarországi működéséről.....	64
<i>Hernády Ferenc</i> : A Pécsi Tárogató két száma.....	67

FIGYELŐ

<i>Léces Károly</i> : Ferenczi Zoltán emléke.....	74
<i>Bélley Pál—Gombocz István—V. Waldapfel Eszter</i> : A varsói Nemzetközi Bibliográfiai Kongresszus	75
<i>Dányi Dezső</i> : A magyar könyvtári statisztika.....	79
<i>Rózsa György</i> : Közgazdasági könyvtárak gyarapodási jegyzékei.....	87
<i>Barta Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlása	90
<i>sma</i> : A Csehszlovák Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárosainak első munkaértekezlete	90

SZEMLE

Kísérlet a világ tudományos folyóiratainak kritikai áttekintésére. Verzeichnis ausgewählter wissenschaftlicher Zeitschriften des Auslandes. (Ism. <i>Köhalmi Béla</i>)	91
Berliner Titeldrucke (Ism. <i>Szász Károly</i>).....	92
Kozocsa Sándor — Radó György : A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig. (Ism. <i>Trócsányi Zoltán</i>).....	93
Kellner Béla : Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	95
Festschrift zum hundertjährigen Bestehen der Wiener Stadtbibliothek (Ism. <i>Jezerniczky Margit</i>)	96

Ára: 20,— Ft

Előfizetési egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>J. Fitz</i> : Les époques de l'histoire de l'imprimerie (Avec résumé en allemand)...	1
<i>M. Sz. Németh</i> : La Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences au service du travail scientifique de l'Académie (Avec résumé en anglais).....	10
<i>L. Ország</i> : Misztótfalusi Kis et le premier livre hongrois sur l'Amérique (Avec résumé en anglais).....	22

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>A. Tóth</i> : Données nouvelles sur les anciennes collections de manuscrits historiques dans la Bibliothèque de l'Université de Budapest	42
<i>L. Kohút</i> : Mikuláš Štetina Bakalár, imprimeur d'incunables (Texte en allemand)	50
<i>J. Herepei</i> : L'atelier de Kolozsvár de Miklós Tótfalusi Kis et ses collaborateurs	56
<i>M. Busa</i> : Une copie manuscrite d'un tract contre les insurgés de Imre Thököly	62
<i>A. Valkó</i> : L'activité de la famille d'imprimeur Stotz en Hongrie.....	64
<i>F. Hernády</i> : Deux numéros récemment découverts du journal „Pécsi Tárogató”	67

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>K. Lécse</i> : En mémoire de Zoltán Ferenczi.....	74
<i>P. Bělley—I. Gombocz—E. V. Waldapfel</i> : La Conférence Bibliographique Internationale de Varsovie	75
<i>D. Danyi</i> : Histoire et principes actuels de la statistique des bibliothèques en Hongrie	79
<i>Gy. Rózsa</i> : Listes d'acquisitions des bibliothèques de documentation économique	87
<i>G. Barta</i> : La nouvelle recommandation de l'Organisation Internationale de Normalisation (ISO) pour les bibliothèques.....	90
<i>sma</i> : La première réunion de travail des bibliothécaires de la République Tchécoslovaque et la République Démocratique Allemande	90

COMPTE-RENDUS CRITIQUES

Verzeichnis ausgewählter-wissenschaftlicher Zeitschriften des Auslandes (<i>B. Köhalmi</i>)	91
Berliner Titeldrucke (<i>K. Szász</i>)	92
<i>S. Kozocsa—Gy. Radó</i> : A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig (<i>Z. Trócsányi</i>)	93
<i>B. Kellner</i> : Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (<i>B. Dezsényi</i>)	95
Festschrift zum hundertjährigen Bestehen der Wiener Stadtbibliothek (<i>M. Jezerniczky</i>)	96